

Szerzőink figyelmébe

1. A kéziratot számítógépen elkészítve, e-mailen keresztül kérjük benyújtani, külön is mellékelve a képeket (jpg) és az ábrákat (pl. xls.).
2. A lábjegyzetek folyamatosan számozva, a lap aljára legyenek törölve.
3. A kéziratban az évszázadokat — idézetek, tanulmány- és könyvcímek stb. eredeti előfordulásának kivételével — római számmal tüntessék fel.
4. A forrásmegjelölésnél pontos levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat kérünk (csak a szerző nevét kurziváljuk, az összeállítókét és a címet nem!).
5. Optimális terjedelműnek (jegyzetapparátussal együtt) az 1–2 íves kéziratokat tekintjük (1 ív = kb. 40 000 „n”).

Hivatkozások elkészítése a Fonsban megjelenő dolgozatokhoz

Részletesen: Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. p.

1. Hivatkozás a kiadvány egészére

- a) *Szerző(-k)*: Cím. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) A háromnál több szerző által írt mű címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)

2. Hivatkozás a kiadvány egy részére

- a) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet szerzője: A tanulmánykötet címe. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- b) *A tanulmány szerzője (szerzői)*: A tanulmány címe. In: A tanulmánykötet címe. Szerk.: Neve. Kiad. száma. Köt. száma. Megjelenés helye, éve. (Sorozat címe, kötet száma)
- c) *A folyóiratcikk szerzője*: A cikk címe. In: A folyóirat címe, Évfolyam arab számmal. (Év) sz.[= szám] Hivatkozott hely p. (vagy terjedelem -tól -ig p.)

A jegyzetekben alkalmazott rövidítések: Bp., köt., bőv., jav., átdolg., kiad., s. a. r., vö., uő., uo., i. m., l. vagy ld. [= lásd], jz. vagy jegyz.

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVI. évfolyam

2019. 2. szám

FONS XXVI. 2019. 2. sz.

E számunk szerzői

Czövek Zoltán (Debrecen, középkorkutató),
Csákó Judit (BTK TTI, tudományos munkatárs),
Farkas Csaba (ELTE BTK, PhD-hallgató),
Lados Tamás (ELTE BTK, PhD-hallgató)

ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar;
BTK TTI = Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

*

Lapunkat támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap és Budapest Főváros Levéltára

*

A címlapon

Hermány nembeli Lampert országbíró 1313. évi pecsétje.
In: Archaeológiai Értesítő, 12. (1878) 117. p.

*

Felelős kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány
Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft.
ISSN 1217-8020

Tartalom

Tanulmányok

Csákó Judit

A rómaiak pannóniai legelője. Megjegyzések egy hagyomány
keletkezéséhez (I. rész) 147

Farkas Csaba

Az elfeledett sárkány: Hermány nembeli Lack (1328–1359) 193

Czövek Zoltán

Adatok a zágrábi püspökség működéséhez Butkai Péter
és Podmanicki János 1499–1500. évi kormányzósága idején 231

Könyvismertetések

Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342.
Budapest, 2017.

— *Ism.: Farkas Csaba*..... 257

Font Márta – Barabás Gábor: Kálmán (1208–1241)
Halics királya – Szlavónia hercege. Budapest–Pécs, 2017.

— *Ism.: Lados Tamás* 263

F O N S

(Forráskutatás és Történeti Segédtudományok)

XXVI. évfolyam

2019. 2. szám

Fons (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok) ***Lapinformációk***

Alapítás: A folyóiratot 1993-ban alapította a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör (Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék).

Első évfolyam: 1994

Megjelenés: Évente négy alkalommal (összesen 32 ív).

Publikációs kör: A történelem segédtudományai, forrásfeldolgozások, forrásközlések, illetve ezekben a témákban módszertani kérdések, könyvismertetések, műhelybeszámolók.

Cél: A történeti segédtudományok, a Magyarország történetére vonatkozó források feldolgozása, ismertetése és népszerűsítése a széles olvasóközönség számára, valamint a szakterület kutatói részére.

Kiadó: Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.
Az Alapítvány Kuratóriumának elnöke: OBORNI TERÉZ, titkára: POLONKAI ÉVA.

Szerkesztőség: KENYERES ISTVÁN főszerkesztő. DRESKA GÁBOR (felelős szerkesztő), OROSS ANDRÁS, SARUSI KISS BÉLA, SIPOS ANDRÁS szerkesztők, POLONKAI ÉVA szerkesztőségi titkár.

Székhely: Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történelem Segédtudományai Tanszék (1088 Budapest, Múzeum körút 6-8.) és Budapest Főváros Levéltára (1135 Budapest, Teve utca 3-5.).

Postacím: Fons Szerkesztőség, 1139 Budapest, Teve utca 3–5.

Honlap: www.fonsfolyoirat.hu

E-mail: info@fonsfolyoirat.hu

Recenziók: A publikációs körbe tartozó kiadványok recenziós példányait a szerkesztőség címén várjuk (ismertetési kötelezettség nélkül).

Kéziratok: A folyóirat számára készített kéziratokat e-mailen a Windows valamely változatában kérjük benyújtani. A kéziratok formai követelményeit a hátsó borítón, a jegyzetelés szabályait a Fons, 2. (1995) 2. sz. 259–267. oldalain foglaltuk össze, kérjük szerzőinket, hogy az ott leírtakat alkalmazzák.

A megjelent cikkek tartalmáért a szerzők felelnek, címük a szerkesztőségben. A Fons másodközlésre nem vállalkozik. Újrakiadás csak a szerkesztőség engedélyével történhet. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

Különlenyomat: A szerzők 20 különlenyomatot kapnak.

Korábbi számok: Korlátozott számban beszerezhetők a terjesztő címén.

Terjeszti: Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve utca 3–5. tel.: 298-7517

CSÁKÓ JUDIT

A RÓMAIAK PANNÓNIAI LEGELŐJE. MEGJEGYZÉSEK EGY HAGYOMÁNY KELETKEZÉSÉHEZ (I. RÉSZ)*

Anonymus regényes honfoglalás-történetének 9. *caput*-ja szerint Álmos fejedelem a rutén vezérektől a következő tájékoztatást kapta arról a földről, amelynek határaihoz a magyarok élén hamarosan megérkezett: „(...) itt a Duna, a Tisza és más jóféle halakban bővelkedő nevezetes folyók vizei folynak össze. A földet szlávok, bolgárok és vlachok, valamint a rómaiak pásztoraik lakják, mert Pannónia földjét Attila király halála után a rómaiak legelőnek nevezték, mivel nyájaik ott legelésztek. És joggal nevezték Pannónia földjét a rómaiak legelőjének, mivel most is a rómaiak legelik le Magyarország javait”.¹ Írásom annak a filológus berkekben jól ismert középkori tradíciónak ered a nyomába, amely a mai Dunántúl területét a rómaiak egykori legelőjeként (*pascua Romanorum*) tartotta számon. A hagyomány a névtelen jegyző *gestája* mellett egyéb kútfőkben: magyar és külföldi forrásokban is tetten érhető. A témához vonható tucatnyi szöveg között akad olyan elbeszélés, amely az anonymusi szöveghehellyel csupán laza összefüggést mutat: ilyen a Magyar–lengyel Krónika a Duna–Tisza közének pásztoraikat említő leírás-

* A szerző a Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.) tudományos munkatársa (e-mail cím: csako.judit@btk.mta.hu). A dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült (BO/00325/17/2). Segítségéért itt szeretnék köszönetet mondani Körmendi Tamásnak és Zsoldos Attilának.

1 *Anonymus: A magyarok cselekedetei — Kézai Simon: A magyarok cselekedetei.* Ford. Veszprémi László – Bollók János, az utószót és a jegyzeteket írta Veszprémi László. Bp., 2004. (a továbbiakban: AKS) 16. p. (Millenniumi magyar történelem. Források). „*Dicebant enim, quod ibi confluerent nobilissimi fontes aquarum, Danubius et Tyscia et alii nobilissimi fontes bonis piscibus habundantes, quam terram habitarent Sclavi, Bulgarii et Blachii ac pastores Romanorum. Qui post mortem Athile regis terram Pannonie Romani dicebant pascua esse eo, quod greges eorum in terra Pannonie pascebantur. Et iure terra Pannonie pascua Romanorum esse dicebatur, nam et modo Romani pascuntur de bonis Hungarie*”. P. magistri, qui Anonymus dicitur, *Gesta Hungarorum*. Ed.: Jakubovich, Aemilius – Pais, Desiderius. In: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed.: Szentpétery, Emericus. I–II. köt. Bp., 1937–1938. (repr. 1999) (a továbbiakban: SRH) I. köt. 13–117. p. (a továbbiakban: Anonymus), itt: 45–46. p. (9. c.). Anonymus később is említést tesz a rómaiak pásztoraikról, ld. uo. 48. p. (11. c.).

sa.² Más beszámolókat határozottabban tükrözik a rómaiak pannóniai pásztoraival kapcsolatos hagyomány ismeretét. Utóbbiak sorában említhetjük a VII. Lajos francia király lovagserégének 1147. évi magyarországi keresztülhaladásáról tudósító Deuil-i Odó (Odo de Deogilo) keresztes históriáját, amely hírül adja, hogy a terület hajdan Julius Caesar élestára (*pabula Iulii Caesaris*) volt.³

A szakirodalom számos alkalommal foglalkozott — ha csupán érintőlegesen is — a *pascua Romanorum*-tradíció lehetséges eredetével:⁴ előjáróban a hagyomány kiformalódásával kapcsolatos lényegesebb állásfoglalásokat emelem ki. Hóman Bálint a kifejezést az általa feltételezett Szent László-kori ősgestából eredeztette: vélekedése szerint a szókapcsolat a magyar elbeszélő irodalomból törhetett magának utat az európai írásbeliségbe.⁵ Az 1925-ben kifejtett állásponttal kapcsolatban előbb Carlile Aylmer Macartney jelezte kétségeit — tanulmányában a magyar források lehetséges bizánci és délszláv párhuzamaira is felhívta a figyelmet —,⁶ majd Kristó Gyula fogalmazott meg határozott ellenvéleményt. A szegedi történész, aki amellet érvelt, hogy a problematikus fordulat külhoni gyökereket sejtet, a 12–13. század fordulójára helyezte a *pascua Romanorum* szókapcsolat első hazai jelentkezését. Hipotézisének megfelelően az udvari *gesta* 1210 előtt

- 2 Chronica Hungaro–Polonica. Pars I. Textus cum varietate lectionum. Ed.: Karácsonyi, Béla. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Historica (a továbbiakban: AUSz AH). XXVI. köt. Szeged, 1969. 3–75. p. (a továbbiakban: Chron. Hungaro–Polonica), itt: 18–19. p.
- 3 *Odo of Deuil: De profectione Ludovici VII in Orientem. The Journey of Louis VII to the East.* Ed.: Virginia Gingerick Berry. New York, [é. n.]. (a továbbiakban: Odo de Deogilo) 30. p. (Records of civilization, sources and studies).
- 4 Pl. *Marczali Henrik: A magyar történet kútfoi az Árpádok korában.* Bp., 1880. (a továbbiakban: *Marczali*, 1880.) 61. p.; *Pleidell Ambrus: A magyar várostörténet első fejezete.* In: Századok, 68. (1934) 4–6. sz. 1–44., 158–200., 276–313. p., kül. 189–191. p.; *Székel György: A pannóniai települések kontinuitásának kérdése és a hazai városfejlődés kezdetei.* In: Tanulmányok Budapest múltjából. XII. köt. Bp., 1957. 7–23. p., kül. 9–10. p.; *Kristó Gyula: Románok újra Pannóniában?* In: AUSz AH. CXVII. köt. Szeged, 2003. 17–25. p.; *Grzesik, Ryszard: Blasi and Pastores Romanorum in the Gesta Hungarorum by an Anonymous Notary.* In: Res Historica, 41. (2016) 25–34. p.
- 5 *Hóman Bálint: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói.* (Forrástanulmány). Bp., 1925. (a továbbiakban: *Hóman*, 1925.) 33–34., 37., 48., 72., 96–97. p.
- 6 „Megjegyzem egyébként, hogy nézetem szerint vitatható, vajjon helyes-e minden magyar hagyományt s velük együtt a szomszédoknál megőrzött rokon hagyományokat úgy felfogni, mintha valamennyien egyetlenegy Szent László-kori Gesta Hungarorum közvetítésével jutottak volna az utódokra” — Macartney, Carlile Aylmer: „Pascua Romanorum”. In: Századok, 74. (1940) 6. sz. (a továbbiakban: *Macartney*, 1940.) 1–11. p., itt: 5. p.

keletkezett redakciójából kölcsönözhetette a rómaiak dunántúli pásztoraira utaló megjegyzést Anonymus, és ebből a szerkesztésből kerülhetett a kifejezés azokba a (külhoni) kútfőkbe, amelyeket a kutatás a magyar krónikáshagyománnyal rokonít.⁷ Azt, hogy a kérdés korántsem tekinthető eldöntöttnek, jelezheti Györffy György álláspontja. Bár ő bírálatban részesítette Hóman Bálint arra vonatkozó elképzelését, miszerint a magyar őstörténettel kapcsolatos történeti tradíció számos elemét a régi *gestára* kellene visszavezetnünk, a Pannóniát a rómaiak legelőjeként jellemző hagyományt a 11. század végére vagy a 12. század elejére helyezhető korai szerkesztésből származtatta.⁸

A rövid áttekintés is jelzi, hogy a rejtélyes terminust tartalmazó maroknyi forrást illetően akadhatnak még megválaszolatlan kérdések. A problematika ismételt tárgyalását indokolhatja az a tény is, hogy a hagyománnyal kapcsolatos vizsgálatba egy, a hazai medievisztika által kevésbé ismert szöveget is bevonhatunk. Dolgozatomban kitérek annak kérdésére, hogy a nemzetközi kutatás előtt 1979-ben ismertté vált *Descriptiones terrarum* — a Kelet-Európa-leírást a 13. század derekán jegyezték le — a római pásztorokra vonatkozó passzusa⁹ mennyiben kínálhat megoldást a számos bizonytalanságra, amelyet a szakirodalom a *pascua Romanorum* kifejezés eredete kapcsán megfogalmazott.¹⁰ A vizsgálat reményeim szerint jól illusztrálhatja azt is, hogy miféle nehézségekkel jár a belső hagyományból és a külhoni forrásokból egyaránt táplálkozó magyar történeti tradíció formálódásának tanulmányozása. Elemzésem során olyan kútfőkről is szót kell ejtenem — így a 14. század eleji magyarországi viszonyok bőbeszédű leírása mellett a balkáni állapotokról is érzékletes képet festő *Descriptio Europae*

7 Kristó Gyula: Rómaiak és vlachok Nyesztornál és Anonymusnál. In: Századok, 112. (1978) 4. sz. 623–661. p., kül. 653–657. p. (a továbbiakban: Kristó, 1978.). (Másodközlés: In: *Uő: Tanulmányok az Árpád-korról*. Bp., 1983. 132–190., 498–511. p. [Nemzet és emlékezet]).

8 Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet. Régi kérdések — új válaszok. Bp., 1993. (a továbbiakban: Györffy, 1993.) 22–23., 147., 149–150. p.

9 Colker, Marvin L.: America rediscovered in the thirteenth century? In: *Speculum*, 54. (1979) 4. sz. 712–726. p. (a továbbiakban Colker, 1979.), kül. 721. p.

10 A szöveg helyet perdöntő jelentőségűnek tartja Veszprémy László: „Ebből könnyen arra lehet gondolni, hogy magyar források helyett egy nyugati eredetű szóbeli vagy írott hagyomány sommás megállapítása lehetett a forrása, amire a nyugati és magyar krónikások egyaránt támaszkodhattak.” Ld. Veszprémy László: Az 1000 előtti Pannóniára és a magyarokra vonatkozó latin nyelvű források. In: Magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk.: Sudár Balázs et al. Bp., 2014. 273–289. p.: 281. p. (MTA BTK MÖT Kiadványok 1.). Ld. még *Uő: Történetírás és történetírók az Árpád-kori Magyarországon* (XI–XIII. század közepe). History writing and historians in Hungary during the Reign of the Arpad Dynasty (Eleventh – Mid Thirteenth Century). Bp. 2019. (a továbbiakban: Veszprémy, 2019.) 205–206. p. (Rerum fides II.)

*Orientalisról*¹¹ vagy Spalatói Tamás történeti munkájáról¹² —, amelyeknek az újabb filológiai irodalom kevesebb figyelmet szentelt. Talán forráskutatásunk számára sem haszontalan, ha megkísérlem feltérképezni, honnan származhatnak a szövegek magyar vonatkozású információi.

A vizsgálatot megelőzően érdemes egységében is áttekintenünk azt a meglehetősen szűk forrásbázist, amelyet azok a kútfők alkotnak, amelyeket a szakirodalom a témával összefüggésbe hozott. A hagyományhoz kapcsolható szövegeket két szempont alapján is csoportosíthatjuk: *a)* Különbséget tehetünk a beszámolók között elsőként aszerint, hogy azok a magyar avagy a külföldi hagyomány részét képezik-e. Ezt a kritériumot alkalmazva célszerűbbnek ítélem a magyar, illetve a külhoni kútfők csoportja mellett egy harmadik halmazt is felállítani. Utóbbiba azok a híradások kerülnek, amelyeket — bár nem (vagy nem feltétlenül) magyarországi lejegyzésű szövegekről van szó — a medievisztika hagyományosan a hazai elbeszélő tradíció letéteményeseként tart számon. *b)* A beszámolókat feloszthatjuk továbbá annak alapján is, hogy azok milyen formában őrizték meg a rómaiak pannóniai pásztoraira (legelőjére) vonatkozó hagyományt. Míg egyes kútfőkben az Anonymus tollán is feltűnő *pascua* (vagy *pastores*) *Romanorum* szókapcsolat jelenik meg, addig egyéb szövegek hiányos vagy torzult formában adják vissza a szó szerkezetet. Akadnak továbbá olyan elbeszélések is, amelyek a fordulatot (explicit módon) nem tartalmazzák, ám közlésük mégis a hagyomány egyértelmű ismeretéről árulkodik. Más forráshelyek csupán távoli kapcsolatot sejtetnek a témával. Táblázatos formát alkalmazva a következőképpen írhatjuk le azoknak az elbeszélő forrásoknak rendszerét, amelyeket a későbbiekben egyenként is górcső alá veszek:

-
- 11 Anonymi Descriptio Europe Orientalis. „Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia” anno MCCCVIII exarata. Ed.: Górká, Olgierd. Cracoviae, 1916. (a továbbiakban: Descr. Europae Orientalis) 13., 44. p.
 - 12 Thomae Archidiaconi Spalatensis Historia Salonitanorum atque Spalatinorum pontificum — *Archdeacon Thomas of Split: History of the bishops of Salona and Split*. Latin text by Perić, Olga. Ed., translated and annotated by: Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross. Budapest – New York, 2006. (a továbbiakban: Thomas Spalatensis) 62. p. (Central European Medieval Texts 4.).

<i>A pascua (pastores)</i> <i>Romanorum</i> szókapcsolatot nem tartalmazó, ám a hagyomány egyértelmű ismeretére valló szövegek	Kézai Simon <i>gestája</i> 14. századi krónikakompozíció (és Mügeln Henrik krónikája)	<i>Magyar elbeszélő hagyomány</i>
<i>A pascua (pastores)</i> <i>Romanorum</i> szókapcsolatot tartalmazó szövegek	Anonymus <i>gestája</i> Riccardus <i>Relatiója</i>	
	Sittichi Rimes Krónika <i>Descriptiones terrarum</i> Spalatói Tamás <i>Historia Salonitanája</i> <i>Descriptio Europae Orientalis</i>	<i>A magyar elbeszélő hagyománnyal rokonított szövegek</i>
<i>A pascua (pastores)</i> <i>Romanorum</i> szókapcsolatot hiányos vagy torzult formában tartalmazó szövegek	Magyar–lengyel Krónika	
<i>A pascua (pastores)</i> <i>Romanorum</i> szókapcsolatot nem tartalmazó, a hagyománnyal csupán távolról összefüggésbe hozható szövegek	Deuil-i Odó	<i>Külhoni elbeszélő hagyomány</i>
	Bíborbanszületett Konstantin (C. A. Macartney, Kristó Gy.) Konsztantinosz Manasszész (Horváth J., Kristó Gy.) a Szász annalista (Rimócziné Hamar M.) <i>Versus de Asia et de universi mundi rota</i> (ifj. Horváth J., Rimócziné Hamar M.)	

Írásomban a tradíció kiformalódásának problematikáját három kérdéskör mentén mutatom be: az egyes kérdésekre egy-egy, a fenti táblázatban megjelenített szövegcsoporthoz segítségül próbálok meg választ találni.

1. Elsőként azt tárgyalom — elsősorban a magyar elbeszélő irodalmat képviselő kútfők alapján —, hogy mikor jelenhetett meg a magyarországi történetírásban a *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolat. Vajon a tradíció első hazai

előfordulásaként kell-e értékelnünk Anonymus regényes *gestájának* már idézett szöveghelyét, vagy egyéb források tanúsága nyomán azt kell inkább feltételeznünk, hogy a hagyomány már III. Béla névtelen jegyzője előtt megjelent valamely ránk nem maradt szerkesztésben?

2. Ezt követően azt veszem szemügyre, hogy mennyiben támasztható alá a hipotézis, miszerint a medievisztika által hagyományosan a magyar krónikákkal vagy a szókapcsolatot ugyancsak fenntartó Riccardus-jelentéssel rokonított (külhoni) kútfők a szóban forgó elbeszélésekből merítették információjukat.

3. Végezetül arra is ki kell térnem, hogy milyen eredetű hagyománynak — magyar képződménynek, a nyugati történetírás egy hazánkba is eljutott motívumának vagy éppen a Balkánon, talán görög földön kifomálódott tradíciónak — tekinthetjük a híradást, amely Pannóniát a rómaiak legelőjeként írja le. A motívum gyökereivel kapcsolatban az előzőleg tárgyalt két forráscsoport alapján levonható következtetéseket a külhoni narratív tradícióhoz sorolt kútfők segítségével egészíthetjük ki további észrevételekkel.

A három kérdéskör egymással szorosan összekapcsolódik: jóllehet tárgyalásukat nehéz egymástól elkülöníteni, mondanivalóm rendszerezése céljából a következőkben erre mégis kísérletet teszek.

1. Mikor jelent meg a magyar történetírásban a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyomány?

Annak a kérdésnek a vizsgálatához, hogy mikor tűnhetett fel a magyarországi történetírásban a Pannóniát a rómaiak legelőjeként értékelő hagyomány, a hazai elbeszélő irodalomból lényegében három forrást hívhatunk segítségül: 1. Anonymus regényes elbeszélése és 2. Kézai Simon hun–magyar története mellett be kell vonnunk fejtegetéseinkbe 3. egy, a *gestaszerkesztések* sorába nem illeszkedő szöveget is: Riccardus testvér jelentését Julianus barát keleti útjáról. (A 14. századi krónikakompozíció — mivel abba az őstörténet vonatkozásában a Kézai-féle hagyomány épült be — nem képvisel önálló tradíciót,¹³ így tanúságát figyelmen

13 „Pannonie, Pamphlie, Frigie, Macedonie et Dalmacie civitates, quo per Hunos obsidione crebra erant fatigate, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum licentia ab Atila impetrata, servire ipsi Atyle rennuentes, dimissi armentis transierunt; Vlachis qui ipsuorum coloni existere ac pastores, remanentes sponte in Pannonia”. *Chronici Hungarici compositio saeculi XIV.* Ed.: Domanovszky, Alexander. In: SRH I. köt. 217–505. p. (a továbbiakban: Krónikakompozíció) 269. p.; Szovák Kornél – Veszprémy László: *Krónikák, legendák, intelmek.*

kívül hagyhatjuk. Hasonló okokból nem kell kitérnünk Mügelin Henrik a magyar krónikaszerkesztésekre támaszkodó német nyelvű elbeszélésére sem.)¹⁴

Írásom elején idéztem Anonymus a 13. század elejére (1200/1210 környékére)¹⁵ datálható *gestájának* nevezetes szöveghelyét: a névtelen jegyzőnél a rómaiak pásztoraival kapcsolatban olvasható megjegyzés a tradíció legkorábbi ráánk maradt magyarországi letéteményese. Az inkriminált passzust párhuzamba állíthatjuk Kézai 1282–1285 között keletkezett¹⁶ *Gesta Hungarorum*ának egyik részletével:

„Pannónia, Pamfilia, Macedónia, Dalmácia és Frigia polgársága, akiket a hunok gyakori rablásaikkal és ostromaikkal kimerítették, Etele engedélyét kieszközölve, szülőföldjüket elhagyták, és az Adriai-tengeren át Apuliába költöztek, a vlachok azonban, akik a pásztoraik és telepes parasztaik voltak, önként Pannóniában maradtak.”¹⁷

A vizsgálat alá vett kifejezés nem bukkan fel a szövegben, ám a historiográfiai irodalom egyértelműen állást foglalt amellett, hogy a közlés rokonságot mutat a Névtelennek a rómaiak pásztoraikra vonatkozó megjegyzésével. Míg azonban Anonymusnál a *Blachii* és a *pastores Romanorum* eltérő etnikumú népeket jelölhetnek, addig IV. László udvari papja a vlachokat írja le az egyébként a kö-

Utószó. In: SRH II. köt. 721–799. p. (a továbbiakban: Szovák – Veszprémy, 1999.): 742. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája.).

14 Chronicon Henrici de Mügelin Germanice conscriptum. Ed. Travnik, Eugenius. In: SRH II. köt. 87–223. p. (a továbbiakban: Heinricus de Mügelin): 120. p. A forrásnak a magyar hagyománnyal való kapcsolatáról ld. Domanovszky Sándor: A Budai Krónika. I–III. közl. In: Századok, 36. (1902) 7. sz. 615–630. p., 8. sz. 729–752. p., 9. sz. 810–831. p. (a továbbiakban: Domanovszky, 1902.); Uő: Mügelin Henrik német nyelvű krónikája és a Rímes krónika. In: Századok, 41. (1907) 1–2. sz. 20–35. p., 119–142. p. (a továbbiakban: Domanovszky, 1907.).

15 Györffy György: Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 74. (1970) 1. sz. 1–13. p. (1200 k.). Vö. Kristó Gyula: Szempontok Anonymus gestájának megítéléséhez. In: AUSz AH LXVI. köt. Szeged, 1979. 45–59. p. (1210 k.).

16 Veszprémy László: Utószó. In: AKS 155–161. p.: 157. p.

17 AKS 98. p. „Pannoniae, Panfiliae, Macedoniae, Dalmatiae et Frigiae civitates, quae crebris spoliis et obsidionibus per Hunos erant fatigatae, natali solo derelicto in Apuliam per mare Adriaticum, de Ethela licentia impetrata transierunt; Blackis, qui ipsorum fuere pastores et coloni, remanentibus sponte in Pannonia”. Simonis de Keza Gesta Hungarorum. Ed. Domanovszky, Alexander. In: SRH II. köt. 129–194. (a továbbiakban: Simon de Keza) 156–157. p.

zékori Európában jól ismert Justinianus-kivonatból, az *Exordia Scythicá*ból¹⁸ kölcsönzött¹⁹ tartományok városlakóinak — vagyis a rómaiaknak — a Magyarországon maradt pásztoraiként.²⁰

Fel kell tennünk a kérdést, hogyan árulkodhat az egymással nyilvánvaló összefüggést sejtető két forrás a számunkra érdekes hagyomány keletkezéséről. Feltételezhetjük egyfelől, hogy a kifejezés a névtelen jegyző munkájában bukkant fel első ízben a magyarországi elbeszélő hagyományban, s innen vette át később — az eredeti tradíciót némiképp módosítva — Kézai. Azt sem zárhatjuk ki ugyanakkor, hogy a Névtelen és Kézai számára közös magyarországi forrást kell feltételeznünk, és a hagyomány már Anonymus előtt jelentkezhetett a *gesta* egy ránk nem maradt redakciójában: szerepelhetett rögtön a legkorábbi fogalmazatok egyikében — ahogyan azt Hóman, majd Györffy feltételezték —, vagy bekerülhetett az udvari szerkesztés egy későbbi változatába. Utóbbi lehetőség mellett foglalt állást Kristó Gyula: véleménye szerint az udvari *gesta* egy, a 12–13. század fordulóján lejegyzett átdolgozása lehetett az a magyarországi írott forrás, amely a rómaiak pannóniai pásztoraikat első ízben szerepeltette. Elsőként ezt a hipotézist veszem közelebből is szemügyre.²¹

A szegedi középkorkutatónak a problematikával kapcsolatos nézeteit a következőképpen összegezhetjük:

1. Kristó abból a feltevésből indult ki, hogy míg Anonymus nagyon is merített a saját korában a rendelkezésére álló *gesta* szerkesztés(ek)ből, addig ez fordítva már korántsem mondható el: a névtelen jegyző honfoglalás-története a 13. század

18 A forrás Kézaival kapcsolatba hozott szöveghelye: *Exordia Scythica*. In: *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*. XI. köt. Ed.: Theodorus Mommsen. Berlin, 1894. 308–322. p.: 311. p. A kivonat magyarországi ismeretére ld. *Deér József*: Szkítia leírása a *Gesta Ungarorum*ban. In: *Magyar Könyvszemle. Új Évfolyam*, 37. (1930) 3–4. sz. 243–263. p.; *Győry János*: P. mester franciaországi olvasmányai. In: *Magyarságtudomány*, 1. (1942) 8–25. p.; *Váczy Péter*: Anonymus és a Justinus-kivonat. In: *Turul*, 58–60. (1944–1946) 1–13. p.; *Kristó Gyula*: Az *Exordia Scythica*, Regino és a magyar krónikák. In: *Filológiai Közlöny*, 16. (1970) 1–2. sz. 106–115. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 1970.); *Déri Balázs*: „...Et pigmenta multa habebant.” Megjegyzések P. mester forrásainak néhány kérdéséhez. In: *Magyar Könyvszemle*, 105. (1989) 3. sz. 223–236. p.; *Thoroczkay Gábor*: Anonymus latin nyelvű forrásai. Historiográfiai áttekintés. In: *Turul*, 72. (1999) 1–2. sz. 108–117. p.: 110–111. p.; *Véber János*: A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára egyik Justinus-össnyomtatványának bejegyzései. In: *Magyar Könyvszemle*, 122. (2006) 1. sz. 1–15. p.: 3. p.

19 A kapcsolatra ld. Simon de Keza 148. p. 7. jegyz.

20 *Kristó*, 1978. 654–656. p.

21 Harmadik — hipotetikus — lehetőségként az is felmerülhetne, hogy Anonymus és Kézai közös külföldi forrást használtak.

Magyarországnak lényegében hatás nélkül maradt, és az 1210 utáni krónikákba nem épült be a mondai elemekben bővelkedő elbeszélés tradíciója. 2. A hipotézis értelmében azok a későbbi szövegek — így Kézai huntörténete —, amelyek Anonymushoz hasonlóan ismerik a rómaiak pannóniai legelőjének hagyományát, nem kölcsönözhetek a regényes *gestá*ból. 3. Mindebből Kristó azt a következtetést vonta le, hogy a *pascua Romanorum* tradíciójának Anonymust megelőzően is jelen kellett lennie a magyar történetírásban. A fentebb említett, a 12. század végén — a 13. század elején keletkezett krónikaszerkesztés lehetett az a szöveg, amelyhez mind III. Béla egykori jegyzője, mind Kézai visszanyúltak.²²

Ezen a ponton kell kitérnünk arra az elbeszélő kútfőre, amelyet a hagyomány hazai jelentkezésének problémájával kapcsolatban Kristó segítségül hívott. Az 1237-ben készült Riccardus-jelentésben olvashatjuk, hogy a Keleten maradt magyarok felkutatására induló domonkos szerzetesek a Kárpát-medencei országot a rómaiak egykori legelőjeként leíró tradícióval egy, a magyar őstörténetről is szót ejtő *gestá*ban találkoztak. A *relatio* a következőképpen összegzi, hogy milyen információk birtokába juthattak a magyarok históriájának a kezdeteit megismerni kívánó barátok:

„A keresztény Magyarok Történetében azt találták, hogy van egy másik, nagyobb Magyarország, ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött, hogy lakóhelyet keressen magának, minthogy földjük a lakók sokaságát eltartani nem tudta. Miután sok országon áthaladtak és pusztítottak, végül elérkeztek arra a földre, melyet most Magyarországnak neveznek, akkor pedig a rómaiak legelőjének mondtak. Ezt választották maguknak lakóhelyül a többi földek közül, meghódítván a népeket, amelyek akkor itt laktak. Ahol is végül Szent István, első királyunk a keresztény hitre térítette őket; míg az előmagyarok, akikről származtak, hitetlenségben maradtak, mint ahogy ma is pogányok. A domonkos barátok, miután ezeket a Magyarok Történetében megtalálták, megszánták a magyarokat, akikről származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegtek. Elküldtek hát négy barátot keresésükre, hogy Isten segedelmével

22 Kristó, 1978. 652–657. p. Vö. *Uő.*: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. In: Magyar Könyvszemle, 88. (1972) 3–4. sz. 166–174. p. (a továbbiakban: Kristó, 1972.); *Uő.*: Magyar historiográfia. I. köt. Történetírás a középkori Magyarországon. Bp., 2002. (a továbbiakban: Kristó, 2002.) 44–49. p. (A történettudomány kézikönyve).

*megtalálják őket, ahol csak tudják. Annyit tudtak a régiek írásai-
ból, hogy keleten laknak, de hogy hol vannak, nem is sejtették.”²³*

A részlet alátámasztani látszik a fentebb ismertetett teóriát, miszerint Kézai megelőzően (Anonymus regényes elbeszélése mellett) egy hazai krónikaredakció is tartalmazhatta a jelen vizsgálat középpontjában álló hagyományt. A Riccardusnál *gesta Ungarorum Christianorum*ként szereplő forrást azonosította Kristó a fentebb már említett, a szerinte a 12. század végére vagy a 13. század elejére datálható *gestaszerkesztéssel*.

Az eddig bemutatott állásfoglalással kapcsolatban ugyanakkor két probléma is felmerül. 1. Vitathatónak kell egyrészt tartanunk, hogy valóban egy kevéssel Anonymus működése előtt összeállított *gestaszöveg*ről árulkodnak-e Riccardus testvér sorai. Kizárhatjuk-e vajon teljes bizonyossággal, hogy a Róma számára készült domonkos jelentés egy egészen korai krónikafogalmazatot vagy éppen-séggel egy 1210 utáni átdolgozást használt fel (esetleg maga az Anonymus-féle *Gesta Hungarorum* volt a forrása)? 2. A kérdés újragondolása mellett szól másrészt az is, hogy a(z újabb) szakirodalom azt az álláspontot fogadja el, miszerint Kézai nem csupán ismerhette, de gondosan ki is jegyzetelhette az Anonymus-

-
- 23 A Julianus első útjáról készült jelentés 1237-ből. Nagy-Magyarország dologáról, melyet Riccardus fráter szerzett IX. Gergely pápa idejében. Ford.: Györffy György. In: Tatárjárás. Szerk.: Nagy Balázs. Bp., 2003. 117–122. p.: 117. p. (Nemzet és emlékezet). Ld. még Julianus barát és a Napkelet fölfedezése. Szerk.: Györffy György. Bp., 1986. (a továbbiakban: Napkelet fölfedezése) 61–70. p. „*Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, quod esset alia Hungaria maior, de qua septem duces cum populis suis egressi fuerant, ut habitandi quererent sibi locum, eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitantium sustinere non posset. Qui cum multa regna pertransissent et destruxissent, tandem venerunt in terram, que nunc Hungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum. Quam inhabitandum pre terris ceteris elegerunt, subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem. Ubi tandem par sanctum Stephanum primum ipsorum regem ad fidem catholicam sunt reversi, prioribus Ungaris, a quibus isti descenderant, in fidelitate permanentibus, sicut et hodie sunt pagani. Fratres igitur predicatorum, hiis in gestis Ungarorum inventis, compassi Ungaris, a quibus se descendisse noverunt, quod adhuc in errore infidelitatis manerent, miserunt IIII-or de fratribus ad illos querendum ubicumque eos possent, iuvante domino, invnire. Sciebant per scripta antiquorum, quod ad orientem essent; ubi essent, penitus ignorabant*”. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn und der Mongolen. Die Missionsreisen des fr. Iulianus O. p. ins Ural-Gebiet (1234–1235) und nach Rußland (1237) und der Bericht des Erzbischofs Peter über die Tartaren. Ed.: Dörrie, Heinrich. Mit einer Beilage von Heissig, W. Göttingen, 1956. 151–161. p. (a továbbiakban: Drei Texte zur Geschichte der Ungarn): 151. p. (Nachrichten der Akademie der Wissenschaften in Göttingen. Philologische-historische Klasse. Klny.); Relatio fratris Ricardi. Ed.: Deér, Iosephus. In: SRH II. köt. 529–542. p. (a továbbiakban: Ricardus): 535–536. p. A forrásról ld. még Szovák – Veszprémy, 1999. 786–789. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája).

féle szerkesztést.²⁴ A IV. László-kori történetírónak nem kellett tehát a *pastores Romanorum* tradícióját feltétlenül 13. század eleji (vagy esetleg annál is korábbi) szerkesztésből merítenie.

Mivel egy II. András-kori krónikaredakció lehetséges nyomai után kutatva részletesen is kifejtettem²⁵ azokat a megfontolásokat, amelyek Kristónak a 13. századi elbeszélő hagyománnyal kapcsolatos teóriáit — és ezek sorában a fent említett téziseket — érintik, a jelzett két problémát elegendő ezen a helyen röviden összefoglalnom.

1.1. A *Relatio Ricardi* kétféle módon hivatkozik magyarországi írott forrásra. A keresztény magyarok *gestája* (*Gesta Ungarorum Christianorum*) mellett a domonkos jelentés említést tesz a régiek írásairól (*scripta antiquorum*) is, amelyek nyomán a barátok csupán annyit tudhattak meg, hogy az őshazában maradt magyarok leszármazottait Keletre kell keresniük. Adódik a kérdés, vajon azonos-e a Riccardusnál *gestaként* szerepeltetett szöveg a *scripta antiquorummal*, vagy a 13. századi beszámoló közlései nyomán esetleg két eltérő forrás használatát kell valószínűsíteniünk. Györffy György úgy értékelte, hogy a két kifejezés mögött egy és ugyanazon forrást sejtethetünk: a 11. századi *ösgestát*.²⁶ Akad azonban ettől eltérő álláspont is a szakirodalomban. Csóka J. Lajos és Kristó Gyula két különböző fogalmazattal számolt Riccardus megfelelő passzusának hátterében. Míg a régiek írásaiként megnevezett forrást egy korai redakcióval azonosították — amely a magyar őstörténet vonatkozásában csupán annyit árulhatott el, hogy eleink Keletről érkeztek —, addig a *gesta Ungarorum Christianorum* megjelölés mögött későbbi fogalmazatot kerestek. Az újabb szerkesztést Csóka Anonymus regényes honfoglalás-történetével tartotta azonosnak,²⁷ Kristó szerint azonban a

24 Thoroczkay Gábor: Anonymusról – röviden. In: *Uő: Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. Bp., 2009. 109–115. p., kül. 114. p. (TDI Könyvek 9.).

25 Csákó Judit: Volt-e krónikása II. Andrásnak? Megjegyzések gestaszerkesztményünk 13. század eleji átdolgozásának problematikájához. In: *Századok*, 149. (2015) 2. sz. 301–332. p.

26 Györffy György: Honfoglalás előtti népek és országok Anonymus *Gesta Hungarorum*ában. In: *Ethnographia*, 76. (1965) 3. sz. 411–434. p. (a továbbiakban: Györffy, 1965.): 418. p. (Másodközlés: In: *Uő: Anonymus: Rejtély avagy történeti forrás*. Bp., 1988. 67–100. p. [Hermész könyvek] [a továbbiakban: Györffy, 1988.]; Györffy, 1993. 22–23., 147. p. A vélekedésre ld. még Domanovszky Sándor: Kézai Simon mester krónikája. Forrástanulmány. Bp., 1906. (a továbbiakban: Domanovszky, 1906.) 83–84. p.

27 Csóka J. Lajos: A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században. Bp. 1967. (a továbbiakban: Csóka, 1967.) 668–669. p. (Irodalomtörténeti Könyvtár 20.). Ld. még Pauler Gyula: A magyarok megtelepedéséről. I–II. közl. In: *Századok*, 11. (1877) 5. sz. 373–396. p., 6. sz. 481–499. p., kül. 379. p. 1. jegyz.; Szilágyi Loránd: Az Anonymus-

Julianus útjáról szóló tudósítás éppen a pogány múltat elbeszélő névtelen jegyző művével szembeállítva nevezi meg az általa felhasznált fogalmazatot a keresztény magyarok *gestájaként*.²⁸ Bár magam is hajlok arra az álláspontra, miszerint a domonkosok több krónikaredakcióból is megkísérelhettek tájékozódni, mielőtt a keleti magyarok felkeresésére útra keltek, annak kérdésében, hogy pontosan mi-féle forrásra gondolhatott Riccardus, amikor a *gesta Ungarorum Christianorum*ra hivatkozott (amelyből minden bizonnyal a *pascua Romanorum* kifejezést is származtatnunk kell), nehéz volna bizonyosat állítani.

1.2. A helyzetet bonyolítja, hogy életművén belül Kristó maga sem foglalt állást egyértelműen annak vonatkozásában, hogy mikorra szükséges helyeznünk a szerinte a Riccardus-jelentés nyomán körvonalazódó szerkesztés keletkezését, és hány (illetve milyen mértékű) krónikaátdolgozással számolhatunk a 12. század végétől a 13. század derekáig terjedő időszakban. Eltérő időpontokban megfogalmazott álláspontjai nyomán a következő lehetőségeket vázolhatjuk fel: *a)* A *gestát* a 12–13. század fordulóján szerkeszthették át: az 1192 és 1210/1212 közé helyezhető átdolgozás Anonymusra és Riccardusra is hatást gyakorolt. *b)* Egy 1213 és 1235 között készült redakció tartalmazhatta egyfelől Gizella királyné negatív tónusú portréját, amely Kristó szerint II. András meggyilkolt hitvese, az ugyancsak német származású Merániai Gertrúd alakja nyomán torzulhatott. Szerepelhetett benne másfelől az a honfoglalás-történet is, amely az őskrónika erre vonatkozó megjegyzésétől már valamivel bővebbnek bizonyult, és amelyre a domonkos jelentés támaszkodott. *c)* A 13. század folyamán a *gestatörzs* két alkalommal is bővíthetett. Az 1192 és 1210/1212 (1240) közé datálható fogalmazatot (amelynek a magyar őstörténetet érintő megjegyzéseire Riccardus sorai utalnak) 1240 körül követte annak a németellenes interpolátornak a működése, akitől a negatív színezetű Gizella-ábrázolás eredeztethető. *d)* Az előző megoldástól csupán haloványan tér el az a lehetőség, ha két teljesen önálló redakciós fázissal számo-

kérdés revíziója. I–II. közl. In: Századok, 71. (1937) 1–3. sz. 1–54. p., 4–6. sz. 136–202. p., kül. 202. p. 1. jegyz. Ezt a megoldást valószínűsíti — nem zárva ki annak lehetőségét sem, hogy a domonkos jelentésbe egy, a névtelen jegyző *gestáját* megelőzően készült szerkesztésből került át a fordulat — Horváth János is. Ld. Horváth János, *íjf.*: Anonymus és a Kassai Kódex. In: Középkori kútfoink kritikus kérdései. Szerk.: Uő – Székely György. Bp., 1974. (a továbbiakban: Középkori kútfoink, 1974.) 81–110. p. (a továbbiakban: Horváth, 1974.): 93. p. (Memoria saeculorum Hungariae).

- 28 Kristó Gyula: Egy 1235 körüli *Gesta Ungarorum* körvonalaírói (Riccardus és Albericus tanúsága). In: Középkori kútfoink, 1974. (a továbbiakban: Kristó, 1974.) 229–230. p.; Uő: A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig. Bp., 1994. (a továbbiakban: Kristó, 1994.) 42. p. (Irodalomtörténeti füzetek 135.).

lunk: egy Anonymus korában készült keresztény magyarok *gestájával*, valamint egy, a Gertrúd-merényletet követően lejegyzett redakcióval. (Az eshetőségek során végigtekintve azt sem tarthatjuk magától értetődőnek, vajon Kristó kizárta-e annak lehetőségét, hogy a Riccardusnál *gesta Ungarorum Christianorum*ként megjelölt forrás Anonymus regényes elbeszélését követően keletkezett.)²⁹

1.3. A bizonytalanságot tovább növelheti, hogy a szakirodalom nem tartja egyértelműnek, hogy az udvari *gesta* bármiféle átszerkesztésen ment volna keresztül a Kristó által jelzett időszakban. Míg Marczali Henrik,³⁰ Pauler Gyula³¹ vagy leginkább a tézist részletesen is kifejtő Csóka J. Lajos³² érveket sorakoztattak fel a 13. század első felében keletkezett krónikaátdolgozás létének igazolására, addig Domanovszky Sándor³³ és Horváth János³⁴ nem számoltak ilyesfajta lehetőséggel (szerintük III. István udvarában készült krónikafolytatás, amelyet azután az V. István-kori átdolgozás követett). A kérdést megnyugtatóan korántsem tisztázó álláspontok kiegészítésére ezen a helyen csupán annyit tartunk szükségesnek megjegyezni, hogy újabban felmerült: egy-egy esetben a magyar tradícióval szoros kapcsolatot sejtető külhoni elbeszélő forrásaink is megengednek olyan következtetést, miszerint nem teljesen megalapozatlan hipotézis egy, a 13. század dereka előtt létrejött udvari redakció létre gyanakodnunk.³⁵ Egy II. András-kori (esetleg kevéssel az uralkodó halála után készült) fogalmazat megléte mellett az egyik fő argumentum ugyanakkor továbbra is Kristó azon teóriája maradhatna,

29 A különféle állásfoglalásokra ld. *Kristó Gyula*: Anonymus magyarországi írott forrásainak kérdéséhez. Magyar Könyvszemle, 88. (1972) 3–4. sz. 166–174. p.; *Uő*: Legitimitás és idoneitás: adalékok Árpád-kori eszmetörténetünkhöz. Századok 108. (1974) 3. sz. 585–621., kül. 605–618.; *Uő*: Rómaiak és vlachok i. m. 653–657.; *Uő*: Egy 1235 körüli *Gesta Ungarorum* i. m.; *Uő*: A történeti irodalom i. m. 98–134.; *Uő*: Szent István és családja az Árpád-kori történetírásban. In: *Uő*: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged 2000. 195–227. p. (a továbbiakban: *Kristó*, 2000.), kül. 217–219., 221–226. p. (eredeti megjelenés: AUSz AH. XL. köt. Szeged, 1972. 51–72. p.); *Kristó*, 2002. 44., 65–66. p.

30 *Marczali*, 1880. 62–63. p.

31 *Pauler Gyula*: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. köt. Bp., 1899². (a továbbiakban: *Pauler*, 1899) II. köt. 604–605. p.

32 *Csóka*, 1967. 537–546. p.

33 *Domanovszky*, 1902.

34 A krónika rétegeire ld. *Horváth János*, *íjf.*: Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp., 1954. 270–349. p.

35 Az Osztrák Ritmusos Krónika kapcsán ld. *Körmendi Tamás*: Az 1196–1235 közötti magyar történelem nyugati elbeszélő forrásainak kritikája. Bp., 2019. (a továbbiakban: *Körmendi*, 2019.) 71–73. p. (Magyar történelmi emlékek. Értekezések).

amelynek értelmében a Vazul megvakíttatásáért felelős és az állítólagos öccse, Orseolo Péter hatalomra kerülését óhajtó Gizella portréját a gonoszságairól elhíresült Gertrúd ihlette volna.³⁶ A kérdés részleteire itt nem térek ki — elegendő azt hangsúlyoznom, hogy a Szent István hitvesével kapcsolatban eltérő narratívát is közlő és a kérdéses információt alighanem egy 1167 táján vagy valamivel azt követően összeállított magyarországi szerkesztésből³⁷ merítő Mügeln Henrik *Ungarische Chronik*ja³⁸ nyomán joggal tételezhetnénk fel, hogy a szóban forgó sötét tónusú portré valóban a német dalnok által használt elbeszélésnél későbbi, 13. századi eredetű —,³⁹ azt azonban hangoztatnunk kell, hogy az elképzelés korántsem problémamentes. Gizella krónikabeli históriája valójában kevéssé rokonítható annak a Gertrúdnak a történetével, akivel kapcsolatban nemrégiben arra mutatott rá a kutatás, hogy őt inkább személyes indíttatásból, mint az általa táplált gyűlölség okán gyilkolhatták meg.⁴⁰

1.4. Amint azt az eddig elmondottak is jelzik, a krónikakutatás csupán hipotéziseket fogalmazhat meg annak vonatkozásában, hogy az udvari szerkesz-

36 Kristó, 1974. 236–238. p.; Kristó, 2000. 221–226. p.; Kristó, 2002. 65–66. p.

37 Mügeln forrásával kapcsolatban ld. Domanovszky, 1902. 824–827. p.; Kristó, 1994. 96–97. p.; Kristó, 2002. 44. p.; *Daniel Bagi*: Bemerkungen zum Grazer Handschriftenfragment der Ungarnchronik Heinrichs von Mügeln. In: Hungary and Hungarians in Central and East European Narrative Sources (10th–17th Centuries). Eds.: Uő – Barabás, Gábor – Font, Márta – Sashalmi, Endre. Pécs, 2019. 159–172. p. A filológiai irodalom megállapítása szerint az *Ungarische Chronik* egy, a Budai Krónikával rokonítható szerkesztés anyagát egészítette ki egy hasonló *gestaszöveg* révén, mint amelyből a Bécsi Képes Krónika családjának interpolációit (a Budai Krónika családjának képviselőihez képest felmutatott többleteit) is származtatnunk kell. A többé-kevésbé összefüggő betoldások — amelyek a Képes Krónika interpolációival részben megegyeznek — a német nyelvű krónikában Szent László halálától az 1167. évig ívelnek (ezért eredeztetni a kutatás a szóban forgó forrást a 12. század végéről vagy a 13. század elejéről), ám Mügeln az 1095 előtti időszak és a 13–14. századi magyar történelem vonatkozásában is közöl egy-egy olyan adalékot, amely nem szerepel a Budai Krónikában: ezeket között találjuk a Gizella sorsával kapcsolatban az Altaichi Évkönyv közlésére rimelő híradást. Ld. Heinrich de Mügeln 190., 206., 217., 218–219. p.; Domanovszky, 1907. 31–33., 127–131. p.

38 „(...) *do nam er* [sc. Petrus – Cs. J.] *dy kungin Kesla all ir wirde und gewalt, die sie in dem reich hett, und entsaczt sie von allen ir wirdickeit*”. Heinrich de Mügeln 153. p. (22. c.).

39 Az álláspont részletes kifejtését ld. *Csákó Judit*: Kegyes királyné vagy „rosszakarat mérgével teli vipera”? Megjegyzések Bajorországi Gizella krónikásirodalombeli portréjához. In: Századok, 152. (2018) 3. sz. 543–590. p.

40 *Körmendi Tamás*: A Gertrúd királyné elleni merénylet körülményei. In: Egy történelmi gyilkosság margójára. Merániai Gertrúd emlékezete, 1213–2013. Tanulmánykötet. Szerk.: Majorossy Judit. Szentendre, 2014. 95–124. p.: 117–120. p. (Ferenczy Múzeum kiadványai. Monográfiák 2.).

tés miféle átdolgozásaival számolhatunk az V. István-kori *gestát* megelőzően (amelynek léte kapcsán konszenzus látszik uralkodni a szakmában).⁴¹ Hiba volna azonban lineáris fejlődéssel — vagyis lényegében egyetlen, a különböző korok átszerkesztői tollán folyamatosan formálódó és bővülő udvari *gestaszöveggel* — számolnunk. A tatárjárás előtti Magyarországon több krónikavariáns, hosszabb és rövidebb szerkesztés is forgalomban lehetett: már csupán emiatt is nehéz volna meghatározni, hogy a domonkos testvérek, akik IV. Béla megbízásából a Keleten maradt magyarok felkutatására indultak, miféle munkából tájékozódtak, ha az őstörténetre vonatkozó értesüléseiket nem magától Anonymustól vették.

2. Kristó 1978-ban, amikor a *pascua Romanorum*-hagyomány eredetével kapcsolatban állást foglalt, még azzal a lehetőséggel számolt, hogy a regényes *gesta* a későbbi krónikaszerkesztésekre semmiféle hatást nem gyakorolt.⁴² Tézise azonban korántsem számított egyöntetűen elfogadottnak a szakirodalomban. Györffy harminc évvel korábban arra a megállapításra jutott, hogy a hun-történet szerzője (akit ő Ákos mesterrel azonosított) nagyon is támaszkodhatott a honfoglalást megéneklő elődje elbeszélésére.⁴³ A tézishoz utóbb Horváth János is csatlakozott,⁴⁴ majd Szűcs Jenő is amellett foglalt állást, hogy Kézai kiaknázhatta a névtelen szerző alkotását.⁴⁵ Eredeti álláspontjának megfogalmazása után két évtizeddel már maga Kristó is Györffy hipotézisét fogadta el. Akadémiai székfoglaló előadásában saját érvekkel is igyekezett alátámasztani az elméletet, miszerint Anonymus *gestája* használatban lehetett a 13. század második felének Magyarországon.⁴⁶ Az elmondottak fényében a regényes *gesta* és a hun–magyar történet a kutatás előtt jól ismert párhuzamai mögött nem kell feltétlenül közös forrást sejttenünk. Ennek nyomán a jelen írásban tárgyalt motívumról sem jelenthetjük ki tehát, hogy annak szükségképpen Anonymus előtt kellett jelentkeznie a ma-

41 A magyarországi krónikairódalom kezdeteire és a lehetséges átdolgozásokra vonatkozó elméleteket összefoglalja Thoroczkay Gábor: A magyarországi legendairódalom és történetírás a 14. század közepéig. In: *Uő*: Ismeretlen Árpád-kor. Püspökök, legendák, krónikák. Bp., 2016. 184–208. p. (a továbbiakban: Thoroczkay, 2016.): 194–199. p.

42 Kristó, 1978. 652–657. p. A tézishoz ld. még Kristó, 1972. 170–171. p.

43 Györffy, 1993. 6–10., 137–146., 186–187. p.

44 Horváth János, *íj.*: A hun-történet és szerzője. In: Irodalomtörténeti Közlemények, 67. (1963) 4. sz. 446–476. p. (Horváth, 1963.): 454. p.

45 Szűcs Jenő: Társadalomelmélet, politikai teória és történelemszemlélet Kézai Simon *Gesta Hungarorum*-ában. In: Századok, 107. (1973) 3. sz. 569–643., 4. sz. 823–878. p. (a továbbiakban: Szűcs, 1973.), kül. 598–599. p. 106. jegyz., 868. p.

46 Kristó Gyula: Előd. A magyar őstörténet- és krónikakutatás egy fejezete. Bp., 2000. 2. p. 5. jegyz., 15–16. p. (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián).

gyarországi írásbeliségben. Logikus lehetőségként kínálkozna az a megoldás is, miszerint a fordulat a Névtelen tollán került elsőként lejegyzésre a hazai elbeszélő irodalomban.

Mielőtt azonban ezzel a gondolattal foglalkoznánk, érdemes ahhoz a tézishez is visszakanyarodnunk, amely a *pascua Romanorum* hagyományát egészen korai szerkesztésből származtatja. Utóbbi álláspontot képviselte Györffy, aki a magyar őstörténettel kapcsolatban kiformalódott krónikáshagyományt vizsgáló munkájában — amely először 1948-ban, majd 1993-ban átdolgozott változatban is megjelent — arra a következtetésre jutott, hogy Anonymus *gestájának* a jelen tanulmány elején idézett információi egytől egyig az általa előbb I. András korára, utóbb a 11–12. század fordulójára datált ősgestára vezethetők vissza. Bár valóban rámutatott, hogy a hun–magyar történet és Anonymus szövegazonosságai abban is magyarázatukat nyerhetik, hogy Kézai átvette Béla király névtelen jegyzőjének információit, a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyományt — mivel az egyéb forrásokban is tetten érhető — nem tartotta a Franciaországban iskolázott nótárius⁴⁷ invenciójának. Úgy vélekedett, hogy lényegében a domonkos Riccardus testvér rövid őstörténeti tudósításában érhetjük tetten annak a nem túl bőséges leírásnak a magját, amelyet a korai *gesta* a magyar őstörténettel kapcsolatban kínált. Györffy az Anonymus-féle *Gesta Hungarorum* 9. és 11. *caputjaiban* olvasható információk közül nem csupán a domonkos jelentésben ugyancsak előforduló *pascua Romanorum* kifejezést származtatta egyébként az ősi *gestából*, hanem a szókapcsolat szövegkörnyezetének egyéb elemeit — Attila említését vagy a Kárpát-medence népeinek szerepeltetését — is a régi tradícióra vezette vissza.⁴⁸ Ezen a ponton jelezhetjük, hogy utóbbi elmélet mindkét pontja problémásnak bizonyul. Egyfelől a magyarországi hunhagyománnyal kapcsolatos kutatások fényében erősen kétségesnek kell tartanunk, hogy bármiféle, a hun királyra és az ő egykori Kárpát-medencei uralmára vonatkozó hagyomány — akár Attila az Árpádokkal való kapcsolatának szerepeltetése nélkül — megjelenhetett volna legkorábbi szerkesztéseinkben (vagy akár az Anonymus előtti írott hagyományban).⁴⁹ Másfelől el kell vetnünk Györffy azon feltételezését, amely szerint a Névtelemnél megjelenő népek egytől egyig a régi *gesta* azon fejezetéből származhattak, amely Szent István a délszlávok elleni harcait írhatta le. Következte-

47 Műveltségére és franciaországi iskoláira ld. Győry János: *Gesta Regum – Gesta Nobilum*. Tanulmány Anonymus krónikájáról. Turóczi-Trostler József előszavával. Bp., 1948. 38–65. (Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai).

48 Györffy, 1993. 22–23., 149. p.

49 Újabban ld. *Veszprém*, 2019. 307–319. p., kül. 319. p.

tését arra a hipotézisre alapozta, amelynek értelmében az I. Szulejmán szultánnak (1520–1566) ajánlott török nyelvű magyar krónika, a Tárih-i Üngürüş — amely nem csupán az államalapító Keán elleni harcát, de egy bizonyos Marcsijánus illíriai fejedelem elleni küzdelmét is említi⁵⁰ — a régi *gesta* hagyományát tükrözheti. Marcsijánus alakját használhatta Kézai — így érvel Györffy — a hunok ellenfeleként ábrázolt Macrinus alakjának megteremtéséhez: mivel a 13. századi hun történetben a vlachok tulajdonképpen a Pannóniát, Pamfiliát, Frígiát, Macedoniát és Dalmáciát uraló tetrarcha⁵¹ pásztora, a nép a Szent István harcait elbeszélő régi krónikában is szerepelhetett azok mellett a bolgárok és a szlávok mellett,⁵² akik a krónikakompozíció előttünk ismert szövegében is Keán alattvalóiként vannak feltüntetve.⁵³ Csakhogy az újabb kutatás egyértelműen elveti annak lehetőségét, hogy az oszmán–török elbeszélés háttérében korai hagyományt kellene sejtelnünk,⁵⁴ így a 16. századi forrás nyomán semmiképpen sem kell arra gyanakodnunk, hogy vlachok (vagy akár a rómaiak pásztora) egy ősi magyar krónikában is szerepelhettek.

Györffy és Kristó nézetei valójában nem sokban különböznek egymástól. Az Anonymusnál, Riccardusnál és Kézainál tetten érhető, a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó hagyomány mögött mindketten egy hipotetikus *gestaszöveget* — egy elveszett szerkesztést — véltek felfedezni. Egyikük sem foglalkozott ugyanakkor annak lehetőségével, hogy a hagyomány esetleg magától Anonymustól eredhet. A magyar honfoglalással kapcsolatos töredékes információk köré regényes elbeszélést szövő, a mondaalkotásban találékonynak bizonyuló Névtelenről éppenséggel nem kellene elképzelhetetlennek tartanunk, hogy a *pascua Romanorum* szókapcsolat az ő invenciója (akár abban a formában, hogy a hagyományt teljes egészében maga találja ki — ami kevésbé valószínű —, akár pedig oly módon, hogy a nyugati tradíció alapján alkotja meg a kifejezést).

50 A magyarok története. Tarih-i Üngürüş. Madzsar Tarihi. Ford., jegyz., utószó: Blaskovics József. A fordítást ellenőrizte, az előszót írta: Vass Előd. Bp., 1982. 181–182. (Magyar Hírmondó).

51 Simon de Keza 148. p.

52 Györffy, 1965. 418–419. p.

53 Krónikakompozíció 315. p. (66. c.).

54 Tanulmánya másodközlésekor maga Györffy is problémásnak ítélte az elméletet, miszerint a Tárih-i Üngürüş kapcsolatot mutatna az *ösgestával*, ld. Györffy, 1988. 78. p. (lapalji megjegyzés). Az elsősorban a Thuróczy-krónikára támaszkodó török elbeszélés forrásaihoz ld. Sudár Balázs: A Tárih-i Üngürüş forrásértékéről. In: Körösi Csoma Sándor — Mi a magyar? Szerk.: Ferencz Attiláné Szöcs Éva – Gazda József – Szabó Etelka. Bp., 2014. 284–303. p.; Veszprémy, 2019. 232–237. p.

Hasonló eredményre jutott legújában Buják Gábor, aki a jelen dolgozat készítése közben megjelent tanulmányában arra mutatott rá, hogy Riccardus keresztény magyarjai alatt aligha az államalapítással a kereszténységet felvett népet, hanem — a keleti őshaza területén maradt magyarokkal szembeállítva — a nyugatra vándorolt és a Kárpát-medencében megtelepedett magyarokat kell értenünk. Adódik ebből a következtetés, hogy korántsem kell elvetnünk a *gesta Ungarorum Christianorum*ként megjelölt szöveg azonosítását a pogány múltat előadó Anonymus művével. Az írás joggal hívja fel a figyelmet arra, hogy míg a domonkos jelentésben fellelhető elemek [*a*) keleti magyar őshaza, *b*) hét honfoglaló vezér, *c*) a túlnépesedés miatti költözés, *d*) a magyarok vándorlása vándorlás, *e*) a Kárpát-medence a pannóniaiak egykori legelője, *f*) a meghódított népek szolgaságra vetése, *g*) Szent István keresztény hitre téríti a magyarokat] mindegyike megtalálható Anonymusnál, addig a krónikakompozíció a honfoglalásról szóló fejezeteiben csupán részben lelhetők fel a motívumok. Ennek nyomán Buják arra következtet, hogy a *Magna Hungaria* keresésére induló domonkosok nem az udvari *gesta* egy rendelkezésükre álló redakciójából, hanem a névtelen jegyző elbeszéléséből tájékozódhattak, ahonnan tehát a *pascua Romanorum* fordulatot is eredeztetünk kell: a hagyományt rendre a regényes *gestából* vehették át a kifejezést tartalmazó egyéb elbeszélések.⁵⁵ A több ponton is meggyőző elmélethez néhány megjegyzést szükséges azonban fűznöm:

1. Ha el is fogadjuk, hogy Riccardus Anonymus művét használta, aligha vélhetjük, hogy az imént feltüntetett elemek mindegyike a Névtelen találmánya: azt, hogy a keleten maradt magyarokra vagy a hét vezérre⁵⁶ vonatkozó tradíció ne ősi eredetű volna, bajosan tudjuk elképzelni (kérdéses persze, hogy a motívumok a szóbeliségből, a regösök Anonymus emlegette énekeiből mikor léphettek be az írott hagyományba).⁵⁷ Teljes biztonsággal az elmélet nyomán sem állíthatjuk tehát, hogy a *pascua Romanorum*-tradíció ne létezhetett volna már a Névtelen munkájának lejegyzése előtt.

55 Buják Gábor: Keresztény magyarok gesztája. In: Interdiszciplinaritás a Kárpát-medencében. I. köt. Külhoni magyar doktorandusz-hallgatók konferencia-előadásából. Bp., 2019. 407–424. p. (a továbbiakban: Buják, 2019.), kül. 419–420. p. (Concordia Regionum 1.).

56 A hagyomány kapcsán ld. Sebestyén Gyula: A magyar honfoglalás mondái. I–II. köt. Bp., 1904–1905. (a továbbiakban: Sebestyén, 1904–1905.) II. köt. 3–57. p.; Györffy, 1993. 97–108. p., 191–192. p.

57 A honfoglalással kapcsolatos hagyomány alakulására ld. Györffy György: Árpád-kori magyar krónikák. In: A honfoglaláskor írott forrásai. Szerk.: Kovács László – Veszprémy László. Bp., 1996. 181–191 p. (A honfoglalásról sok szemmel 2.); Veszprémy László: A honfoglalás a középkori magyar historiográfiában. In: Honfoglaló ősaink. Szerk.: Uő. Bp., 1996. 195–206. p.

2. Azt, hogy már Anonymus előtt is akadt *gestaszöveg*, amely részletesebben szólt a honfoglalás és a kalandozások koráról, igazolhatja, ha elfogadjuk a legutóbb Veszprémy László által is árnyalt szakirodalmi tézist, miszerint Regino a 10. század elején készült és a magyarokkal kapcsolatban is adatokat tartalmazó krónikáját (valamint annak folytatását)⁵⁸ nem a Névtelen aknáztá ki elsőként. Nem zárhatjuk ki, hogy ez a feltételezett, a legkorábban a 12. század második felében készült elbeszélés⁵⁹ már együttesen szerepeltette azokat az elemeket, amelyek Riccardus tömör előadásában fellelhetők: ebben az esetben Anonymus és a domonkos jelentés esetleg ugyanabból a közös forrásból is táplálkozhattak.

3. A Riccardusnál fellelhető motívumok sorában akad egy, amely minden kétséget kizáróan Reginóra vezethető vissza: a 10. századi történetírónál olvashatunk arról, hogy a magyarok a terület túlnépesedése miatt kényszerültek arra, hogy elhagyják őshazájukat.⁶⁰ A momentum jelentkezése egyértelműen igazolni látszik, hogy a jelentés által használt forrás semmiképpen sem lehet korai szöveg: a domonkosok előtt vagy a tudósítást a prümi apáttól valóban átemelő Anonymus-féle elbeszélés, vagy egy, a reginói hagyományt már felhasználó egyéb szerkesztés felelhetett.

58 Reginonis abbatiss Prumiensis Chronicon cum continuatione Treverensi. Ed.: Kurze, Fridericus. Hannoverae, 1890. (a továbbiakban: Regino abbas Prumiensis); Penn, Stephen: Regino of Prüm. In: The Encyclopedia of the Medieval Chronicle. Ed.: Dunphy, Graeme. I–II. köt. Leiden–Boston, 2010. (a továbbiakban: EMCh) II. köt. 1265–1266. p.; *Regino Prumiensis abbas: Chronica*. In: Repertorium „Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters”. Ed.: Bayerische Akademie der Wissenschaften. (a továbbiakban: Repertorium „Geschichtsquellen”) (http://www.geschichtsquellen.de/repOpus_04024.html, letöltés 2019. aug. 30.). Magyar vonatkozású részleteit ld. Regino. Ford.: Kordé Zoltán. In: A honfoglalás korának írott forrásai. Szerk.: Kristó Gyula. Szeged, 1995. 194–200. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7.). A forrás a honfoglalással és a kalandozásokkal kapcsolatos adatait bemutatja *Bácsatyai Dániel*: A kalandozó hadjáratok nyugati kútfői. Bp., 2017. 46–49., 76–80. p. (A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára).

59 *Veszprémy László*: A magyar kalandozások Regino krónikájában és a magyar elbeszélő forrásokban. *Hadttörténelmi Közlemények*, 130. (2017) 3. sz. 781–799. p.; *Veszprémy*, 2019. 219–231. p. Regino évkönyvének magyarországi felhasználására ld. továbbá *Domanovszky*, 1906. 86–94. p. A nézetet, miszerint a Reginót használó magyarországi krónikás nem működhetett előbb a 12. század második felénél, Veszprémy elsősorban arra a szakirodalmi tételre alapozza, miszerint a prümi apát munkájának ismerete a 12. század elejétől lenne kimutatható Közép-Európában. A szöveg-hagyományt részletesen tárgyalja *Schleiden, Wolf-Rüdiger*: Die Überlieferungsgeschichte der Chronik des Regino von Prüm. Trier, 1977. (Quellen und Abhandlungen zur Mittelrheinischen Kirchengeschichte).

60 Regino abbas Prumiensis 132. p. (889. év). Vö. Anonymus 37. p. (1. c.) (a kritikai kiadás a szövegösszefüggést is feltünteti).

4. Meglehetősen furcsának kellene tartanunk, ha a domonkosok egy, már a saját korában is irodalmi alkotásként értékelt *gesta* nyomán indultak volna *Magna Hungaria* felkutatására: amennyiben más beszámoló is létezett a honfoglalással kapcsolatban, valószínűbbnek tűnhet, hogy ebből kíséreltek meg tájékozódást nyerni.

Áttekintésünk végére érve elmondhatjuk, hogy a magyar történeti tradíció néhány, a problémakörhöz vonható részlete nem teszi lehetővé, hogy egyértelmű bizonyossággal állást foglalhassunk annak vonatkozásában, hogy a rómaiak pannóniai legelőjére (pásztoraira) vonatkozó megjegyzés mikor tűnt fel krónikairódalmunkban. Az elmondottak nyomán ugyanúgy nem zárhatjuk ki annak lehetőségét, hogy a kifejezés a *gesta* egy korai redakciójában vagy egy Anonymussal (közel) kortárs udvari szerkesztésben jelent meg első alkalommal — amennyiben utóbbi fogalmazat létezésével valóban számolnunk kell –, mint annak eshetőségét, hogy a hagyományt (külföldi tradíció hatására) Béla király névtelen jegyzője alkotta meg, s innen szivárgott be azután Riccardus és Kézai elbeszéléseibe. A következőkben a magyar elbeszélő hagyománnyal rokonított szövegek vizsgálata során is fel kell tennünk a kérdést, hogy a tárgyalt források árulkodhatnak-e esetleg a tradíció magyarországi felbukkanásának lehetséges időpontjáról.

2. A *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolatot (vagy azzal rokonítható fordulatot) tartalmazó források filológiai kapcsolatrendszere

A kutatás hangsúlyozta, hogy a *pascua (pastores) Romanorum* szókapcsolat (vagy valamely, a birtokos szerkezettel rokonítható fordulat) rendre olyan, a külföldi elbeszélő hagyományhoz sorolható szövegekben tűnik fel, amelyek filológiai összefüggést mutatnak az előző fejezetben tárgyalt magyarországi történetírással. A szakirodalom következtetése szerint az alábbiakban tárgyalandó kútfők — a névtelen jegyző honfoglalás-történetének vizsgált részletéhez vagy a Riccardus-jelentéshez hasonlóan — az Anonymust megelőző magyar elbeszélő tradícióra: egy korai szerkesztésre vagy a hipotetikus 12. század végi – 13. század eleji *gesta* fogalmazatra vezethetők vissza.⁶¹ A fentebb ismertetett bizonytalanságokon túl az állásfoglalás további problémákat is felvet. Azoknak a szövegeknek az esetében, amelyek a dolgozat elején közölt táblázatban a magyar narratív hagyománnyal rokonított források kategóriájában szerepelnek, éppen a

61 Hóman, 1925. 33–34., 36–37. p.; Kristó, 1983. 653. p.; Györffy, 1993. 22–23. p.

jelen írásban vizsgált kifejezés előfordulása volt az egyik elsődleges érv a szakma számára amellet, hogy a kérdéses kútfők (közvetve vagy közvetlenül) egy hazai *gestare* dakióval hozhatók kapcsolatba.

Biztosan állíthatjuk-e azonban, hogy a források a magyar krónikástradícióból táplálkoztak? A következőkben az elbeszélések egyéb információit, a szövegkörnyezetet is figyelembe véve újra megvizsgáljuk, hogy meghatározható-e pontosabban az a hagyomány, amelynek felhasználását az egyes beszámolók sejtetik. Egyértelműen írott magyarországi forrást kell-e sejtününk a Magyar–lengyel Krónika, a Sittichi Rímes Krónika, Spalatói Tamás vagy a *Descriptio Europae Orientalis* magyar adatainak hátterében, vagy elképzelhető az a lehetőség is, hogy a híradások szerzői a külföldi tradícióra támaszkodtak, amikor Pannóniát a rómaiak legelőjének mondták? A kútfőket azok keletkezésének sorrendjében tárgyalva tekintem át, hogy honnan kölcsönözhatték a híradások lejegyzői a Kárpát-medence egykori pásztoraival kapcsolatos motívumot. Ezen a ponton lép be érvelésünkbe az a *Descriptiones terrarum*, amelynek tanúságát Györffy vagy Kristó még nem használhatták fel.

a) A Magyar–lengyel Krónika

Az első forrás, amelyet a kérdéskörrel kapcsolatban vallatóra kell fognunk, a Magyar–lengyel Krónika (*Chronica Hungaro–Polonica*, egyéb elnevezése: Vegyes Krónika / *Chronicon mixtum*). A Szent László koráig ívelő regényes elbeszélés, amely az Árpádok históriáját — valós vagy a szerző fantáziája ihlette — lengyel összefüggéseiben tárja elénk,⁶² alighanem Kálmán szlavón herceg (1226–1241), illetve hitvese, Salomea környezetéhez kapcsolható, és a kutatásban a leginkább hangoztatott nézet szerint az 1220-as évek végén — az 1230-as évek elején keletkezhetett. Bár utóbbi évkör elfogadása a forrást Kálmán szlavóniai udvarához — tehát a Magyar Királyság területéhez — kötné, korántsem tarthatjuk elképzelhetetlennek, hogy a magyarországi kéziratokban ránk sem maradt históriát csupán a megőzvegyült krakkói hercegnő hazatérését követően állította össze egy minden bizonnyal tudatosan irodalmi alkotást készítő lengyel szerző.⁶³ A szokatlan hon-

62 A krónikáról ld. Szovák – Veszprémy, 1999. 766–768. p. (a vonatkozó rész Veszprémy L. munkája); Grzesik, Ryszard: *Chronicon Hungarico–Polonicum* (Hungarian–Polish Chronicle). In: EMCh. I. köt. 348–349. p.

63 Szlavóniába helyezi a krónika lejegyzését Grzesik, Ryszard: *Kronika węgiersko–polska. Z dziejów polsko–węgierskich kontaktów kulturalnych w średniowieczu* – The Hungarian–Polish

foglalás-történetet — egy, a horvát–szlavón területek irányából Attila király vezetésével lezajlott Kárpát-medencei hódítást — tartalmazó krónika (a témánkhoz vonható részlet a mű két szövegvariánsa közül csupán a bővebb változatban szerepel) a következőképpen emlékezik meg arról a vidékről, amelyre a magyarok a Dunán átkelve megérkeztek: „*Átkelvén pedig [ti. Attila] a Dunán, sík és mezős földet talált, amely zöldell a dúsán sarjadó füvektől, teli volt pásztorokkal és baromokkal, vagyis szarvasmarhákkal és szilaj csikókkal. Mert azon a földön csupán pásztorok és szántóvetők éltek.*”⁶⁴ A korai magyar történetet zavaros, tévedésektől terhelt előadásban élénk táró regény az alábbiakban tárgyalandó egyéb forrásoknál lazább kapcsolatot mutat a jelen dolgozatban vizsgált hagyománnyal: a *római* terminust nem tartalmazó részlet csupán haloványan emlékeztet a korábban idézett anonymusi szöveghelyre. Mielőtt megkísérelnénk megválaszolni a kérdést, hogy a passzus mennyiben hozható összefüggésbe a *pascua Romanorum*-tradícióval, érdemes áttekintenünk, hogy mit is tarthatunk a kútfő és a magyar elbeszélő hagyomány viszonyáról.

Forrásunkban a magyar tradíció szláv (horvát, lengyel) motívumokkal kontaminálódik, és az elbeszélés első három fejezetét adó honfoglalás-történet révén — amely a hun királyt a magyarok őseként szerepelteti — az Attila-hagyomány a nyugati irodalomból kölcsönzött elemei (a hunoktól legyilkolt Szent Orsolya és a

Chronicle. Studies of the Polish–Hungarian culture relationship in the Middle Ages. Poznań, 1999. (a továbbiakban: *Grzesik*, 1999.) 208–212. p. (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk Wydział Historii i Nauk Społecznych Prace Komisji Historycznej 56.). Szepességi keletkezésről számol *Homza, Martin*: Uhorsko–poľská kronika. Nedocenený prameň k dejinám strednej Európy. Bratislava 2009. (Libri historia Slovaciae. Fontes 1.) 22–27. p. Ugyanakkor a lengyel-országi szerző lehetőségét sem utasíthatjuk el. Ld. *Domanovszky Sándor*: A pozsonyi krónika és a kisebb latin nyelvű prózai szerkesztések. In: *Századok*, 39. (1905) 5. sz. 397–419. p., 6. sz. 518–547. p., itt: 544–546. p.; *Nagy Géza*: Szent István vérsége és a magyar kutforrások. (Harmadik közlemény). In: *Turul*, 25. (1907) 4. sz. 175–182. p. A forrással kapcsolatos problémákat korábban részletesebben is vizsgáltam, ld. *Csákos Judit*: A Magyar–lengyel Krónika és a hazai elbeszélő hagyomány. In: *Századok*, 148. (2014) 2. sz. 289–334. p. (a továbbiakban: *Csákos*, 2014.). A dolgozat megjelenése óta a regényes mű három, addig a kutatás előtt ismeretlen kézirata is előkerült, ld. *Albrecht, Stefan*: Three New Manuscripts of the so Called Chronicon hungarico–polonicum. In: *Hungaro–Polonica. Young Scholars on Medieval Polish–Hungarian Relations*. Eds.: Bagi, Dániel – Barabás, Gábor – Máté, Zsolt. Pécs, 2016. 119–141. p.

- 64 Lengyel–magyar vegyes krónika (XIII. század 2. fele). Ford.: Tóth Péter. In: *Krónikáink magyarul*. Vál., ford.: Kulcsár Péter. III/1–3. köt. Bp., 2006–2008. III/3. köt. 7–21. p., itt 10. p. „(...) *pertransiens [sc. rex Atyla] autem danubium inuenit in terram planam et campestrem herbisque superfluis uirentem pastoribus et pecudibus seu iumentis et poledris indomitis plenam. Nam in terra hac solummodo pastores et aratores morabantur*”. *Chron. Hungaro–Polonica* 18–19. p.

tizenegyezer szűz kölni mártíromságának históriája)⁶⁵ is tetten érhetők a *gestában* (utóbbiakkal kapcsolatban — elméletileg — az a lehetőség sem zárható ki, hogy az európai tradícióból ugyancsak táplálkozó magyar hagyomány közvetítésével kerültek a forrásba).⁶⁶ Ami a Magyar–lengyel Krónika magyar forrásait illeti, Hóman Bálint a múlt század első felében kifejtett téziseit lényegében elfogadva a kútfő lengyel monográfusa, Ryszard Grzesik azt feltételezte, hogy a regényes elbeszélés egy napjainkra elveszett korai (11. vagy 12. századi) *gestaszerkesztés* felhasználásáról tanúskodik.⁶⁷ A Hartvik püspök tollán keletkezett harmadik István-legendából származó egyértelmű kölcsönzésektől eltekintve megállapíthatjuk azonban, hogy a mondái elemekben bővelkedő mű elsősorban motívumbeli egyezéseket mutat a magyarországi krónikahagyománnyal. Azt kell sejtünk, hogy míg a szentéletrajz textusa valóban a rendelkezésre állhatott az Árpádok genealógiáját is zavarosan visszaadó historikusnak, addig azokon a helyeken, ahol a legendából nem tájékozódhatott, (írott forrásra épülő) szóbeli közlések alapján, emlékezetére hagyatkozva állíthatta össze elbeszélését. Arra, hogy kútfőnk az Árpádok uralkodását bemutató részletei mögött Grzesik véleményével ellentétben talán nem annyira korai tradíciót kell sejtünk, utalhat a Szent István feleségét negatív színezetben feltüntetető momentum. A zavaros forrásban néven sem nevezett királyné — a történet szerint az uralkodó második (!) felesége — ábrázolása az „öccse” trónra jutását Vazul megvakíttatása révén elősegíteni kívánó Gizella krónikakompozícióbeli portréjával mutat feltűnő párhuzamot. Szóltam fentebb az azzal kapcsolatos bizonytalanságokról, hogy egy kései interpolátor — Kristó elméletének megfelelően — valóban Gertrúd cselekedeteit vitette volna vissza a múltba, és a II. András hitvese iránti ellenszenvtől ihletve iktatta volna az udvari *gestába* a fondorlatos német királynéval kapcsolatos elbeszélést. A felmerülő problémák ellenére is valószínűbbnek ítélem ugyanakkor, hogy a Szent István

65 Az Orsolya-hagiográfia és a krónika összefüggéseit tárgyalja Grzesik, 1999. 76–82. p. Az Orsolya-legendához ld. továbbá Montgomery, Scott B.: St. Ursula and the Eleven Thousand Virgins of Cologne. Relics, Reliquaries and The Visual Culture of Group Sanctity in Late Medieval Europe. Oxford – Bern – Berlin – Bruxelles – Frankfurt am Main – New York – Wien, 2010. 9–18. p.; Bozóky Edina: Attila. A hun király és legendái. Ford.: Barabás József. Bp., 2015. (a továbbiakban: Bozóky, 2015.) 103–108. p. A szent magyarországi kultuszához ld. továbbá Tüskés, Anna: The Cult of Saint Ursula in Hungary: Legend, Altars and Reliquaries. In: The Cult of St Ursula and the 11,000 Virgins. Ed.: Jane Cartwright. Cardiff, 2016. 187–204. p.

66 Az európai tradíció a forrásban fellelhető elemeihez ld. Grzesik, Ryszard: European Motifs in the Polish Medieval Chronicles. In: Medium Aevum Quotidianum, 33. (1995) 41–53. p. (a továbbiakban: Grzesik, 1995.).

67 Hóman, 1925. 37–41. p.; Grzesik, 1999. 51–76. p.

unokaöccsének megvakíttatásáért felelő Gizella históriája kései eredetű. Arra kell gyanakodnunk tehát, hogy a Magyar–lengyel Krónika egyes mozzanatai — közvetett módon — egy olyan, vélhetőleg a 13. század első felében összeállított szerkesztésnek az ismeretét tükrözhetik, amelyben az ármánykodó királyné alakja már megjelent. A forrásunkban olvasható terjedelmes Attila- és honfoglalás-történet — az egység legalábbis részben minden bizonnyal magyar tájékoztatáson alapul — ugyancsak azt a gyanút valószínűsítheti, hogy a hun királynak mint a magyarok őseinek kiemelt szerepet tulajdonító szerző nem annyira régi szövegekből, mint inkább saját korának hagyományából táplálkozhatott, amikor történetét összeállította.⁶⁸

Visszakanyarodva az Alföld pásztorait említő mozzanatra, a részlettel kapcsolatban a következőket mondhatjuk el: Bár a szakirodalom nemegyszer idézi a forráshelyet a rómaiak pannóniai legelőjének problémájával kapcsolatban, kérdésesnek ítélem, hogy a passzust — amely a *Romanorum* birtokos jelzöt nem is tartalmazza — valóban összefüggésbe kell-e hoznunk az Anonymusnál olvasható tradícióval. Elképzelhetőnek tartom azt is, hogy a Magyar–lengyel Krónika lejegyzője a jelen dolgozatban vizsgált szókapcsolatot egyáltalán nem ismerte, és csupán a Kárpát-medence földjének közismert bőségét,⁶⁹ nyájainak gazdagságát kívánta megjeleníteni: ily módon a jelen dolgozatban vizsgált hagyománytól független kerülhettek forrásunkba azok a pásztorok, akiket a krónika leírása szerint Attila azon vidéken talált, ahová seregei élén megérkezett. Annak lehetősége sem zárható ki ugyanakkor, hogy a 13. századi elbeszélés összeállítójához nagyon is eljutott a *pascua Romanorum*-tradíció, ám az emlékezetből dolgozó, a munkájába a hallott információkat torzult formában beépítő szerző megfeleltetett a rómaiakról. Ez utóbbi esetben két lehetőségünk adódik, ha a passzus eredetét magyarázni kívánjuk. 1. A hiányos formában rögzített információ sejtethet — a fentebb elmondottaknak megfelelően — egy, a korabeli írott hagyományon alapuló szóbeli tájékoztatást. Felfedezni vélhetjük a szöveg mögött egyfelől az udvari krónikának azt a redakcióját, amely a rómaiak legelőjére történő utalást tartalmazta (a „keresztény magyarok *gestá*”-ját), de azt sem zárhatjuk ki, hogy

68 A részletesen kifejtett véleményt ld. Csákó, 2014. 316–331. p. A krónika Attila-történetéhez ld. még *Uő*: Bővíthetett-e a hunhagyomány a 13. századi Magyarországon? In: Középkortörténeti tanulmányok 8. A VIII. Medievisztikai PhD-konferencia (Szeged, 2013. június 17–19.) előadásai. Szerk.: Tóber Márta – Maléth Ágnes. Szeged, 2015. 277–297. p. (a továbbiakban: Csákó, 2015.); *Veszprém*, 2019. 318. p.

69 A Kárpát-medence bőségét a keresztes hadjáratok krónikásai is megjegyezték, ld. *Csukovits Enikő*: Magyarországról és a magyarokról. Nyugat-Európa magyar-képe a középkorban. Bp., 2015. (a továbbiakban: *Csukovits*, 2015.) 74. p. (Monumenta Hungariae historica. Dissertationes).

a szöveghely közvetlenül a honfoglalást elbeszélő Anonymusra vezethető vissza. 2. A forrásba ugyanakkor, amelynek Attila-történetébe a hun király házassági ajánlatát elutasító Szent Orsolya és a Kölnnél mártírhalált halt szüzek legendája is beépült, az európai tradícióból is beszivároghattak elemek. Ennek megfelelően a *pascua Romanorum* motívuma — bár ezt a megoldást kevésbé ítélem valószínűnek — elméletileg akár a külhoni hagyományból is bekerülhetett forrásunkba.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk tehát, hogy az egyéb pontjain is számos bizonytalanságot felvető Magyar–lengyel Krónika utalása a Duna–Tisza közén a nyájaikat legeltető pásztorokra nem feltétlenül hozható összefüggésbe a *pascua Romanorum* hagyományával. Ha el is fogadjuk a kapcsolatot az általunk vizsgált tradícióval, nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy az epizód a számos hagyományt (európai, szláv, magyar) ötvöző krónikás magyar informátorának tájékoztatásán alapult. Amennyiben mégis hazai híradásra volna visszavezethető a részlet, úgy nagyobb valószínűséggel tulajdoníthatjuk azt a II. András-kori elbeszélő irodalom hatásának, mint valamely korai forrásból való — közvetett — átvételnek.

b) A *Sittichi Rímes Krónika*

A *Sittichi Rímes Krónika* (*Chronicon rhythmicum Sitticense*) nevét a krajnai Sittich (ma Stična, Szlovénia) 1136-ban alapított ciszterci apátságáról kapta, amelynek könyvtárából a versbe szedett magyar história egyetlen, jelenleg a Ljubljana-i Nemzeti és Egyetemi Könyvtárban őrzött kézírata származik. A rövid elbeszélésnek meglehetősen kevés figyelmet szentelt a forráskutatás. Az addig ismeretlen szöveget 1937-ben Milko Kos adta közre a *Scriptores rerum Hungaricarum* második kötetében, és a mű kapcsán a szakma azóta is lényegében az előszóban (és a Deér József magyarázó jegyzeteiben) foglalt megállapításokat idézi.⁷⁰ A nyolcsoros versszakokból álló költemény, amely utólag — 13. századi *scriptor* keze nyomán — került be egy Sevillai Izidor Etimológiáit (valamint néhány rövid bejegyzést és

70 *Chronicon rhythmicum Sitticense*. Ed.: Kos, M[ilko] – Deér, I[osephus]. In: SRH II. köt. 599–609. p. (a továbbiakban: Chron. rhyth. Sitticense), kül. 601. p.; *Szovák – Veszprémy*, 1999. 791–792. p. (a vonatkozó rész Veszprémy László munkája); *Kulcsár Péter*: *Sittichi verses krónika. Chronicon rhythmicum Sitticense*, 1245. aug. után. In: Magyar művelődéstörténeti lexikon. Középkor és kora újkor. X. köt. Főszerk.: Kőszeghy Péter. Bp., 2010. 334. p.; *Spychala, Lesław*: *Chronicon rhythmicum Sitticense* (Verse chronicle of Stična). In: EMCh I. köt. 408–409. p.

két himnuszt) tartalmazó 12. századi *manuscriptumba*, töredékesen maradt ránk: a huszonhetedik strófa második sorával a vers a kéziratban megszakad.⁷¹

Kos a krajnai kolostorból származó Rímes Krónikát — amelynek szerzője elárulja magáról, hogy 1240 tavaszán jelen volt a liège-i származású Róbert⁷² halála után esztergomi érsekké megválasztott Mátyás beiktatásán,⁷³ majd a főpap kíséretében az akkor Sopronban tartózkodó IV. Béla udvarába is ellátogatott⁷⁴ — külhoni verselő alkotásának tartotta, és a munkát az alsó-ausztriai Heiligenkreuz ciszterci közösségével, elsősorban a történetírói munkásságáról is ismert Gutolffal⁷⁵ hozta összefüggésbe.⁷⁶ A forrás és a szerzetesház kapcsolata azért merülhetett fel, mert a szóban forgó év májusából ránk maradt az uralkodó egy oklevele, amelyben Béla megerősítette Győr nembeli Pat egykori nádor⁷⁷ és unokaöccse fainak Heiligenkreuz számára tett adományát a Moson megyei Sásony birtokról:⁷⁸ ennek alapján joggal tehetjük fel, hogy ebben az időben ténylegesen Sopronban

71 Chron. rythm. Sitticense 599. p. (Milko Kos előszava), 609. p.

72 *Beke Margit*: Róbert (1226. március 13. – 1239. november 2. előtt). In: Esztergomi érsekek 1001–2003. Szerk.: Uő. Bp., 2003. (a továbbiakban: Esztergomi érsekek, 2003) 98–103. p.

73 *Varga Lajos*: Rátót nembeli Mátyás. In: Esztergomi érsekek, 2003. 104–106.

74 Chron. rythm. Sitticense 605. p.

75 A szerzetes heiligenkreuzi működését 1265–1285 között több oklevél tanúsítja. 1285 után a burgenlandi Marienberg apátja lett, ám 1289-ben le kellett mondania tisztéről: visszatért Heiligenkreuzba, és itt érte a halál 1293 után. Nem csupán grammatikai (*Summa grammatica*, *Opus de cognoscendis accentibus*) és stilisztikai (*Summa dictaminis*) munkákat hagyott hátra: tevékenykedett hagiográfusként (Clairvaux-i Szent Bernát élete, *Translatio s. Delicianae*) és történetíróként is. A kutatás a nevéhez kapcsolja a Heiligenkreuzi Évkönyv 1264–1279 közötti önálló folytatását (*Historia annorum 1264–1279*). Életére ld. Gutolfus de Sancta Cruce. In: Repertorium „Geschichtsquellen” (http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118719599.html, letöltés 2019. ápr. 28.).

76 Chron. rythm. Sitticense 602–603. p. (Milko Kos előszava).

77 A méltóságot 1209–1212 között viselte, 1221-ben még élt. Ld. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. köt. Bp., 1900–1904. II. köt. 98. p.; *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011. 17., 343. p. (História könyvtár. Kronológiák, adattárak 11.) .

78 Sopron, 1240. máj. 2.: Urkunden des Cistercienser Stiftes Heiligenkreuz im Wiener Walde. Ed.: Johann Nepomuk Weis. I–II. köt. Wien, 1856–1859. I. köt. 102. p. (XCI. sz.) (Fontes rerum Austriacarum. Diplomataria et acta 11., 16.); *Szentpétery Imre – Borsa Iván*: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica. I–II. köt. Bp., 1923–1987. (a továbbiakban: RA) I/2. köt. 206. p. (682. sz.). Az országhatárhoz közel fekvő monostor javára — amelynek egyébként a magyarországi ciszterci alapítások közül Cikádor és Borsmonostor is a *filiája* volt — III. Béla, Imre és II. András mellett a Győr nemzetség is tett birtokadományokat. Ld. *Győrffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történeti

tartózkodott az apátság legációja. Heiligenkreuzból a mű a ciszterci közösségek egymással ápoltt élénk kapcsolatainak köszönhetően — így érvelt Kos — könyvnyússzerrel eljuthatott Sittichbe (az apátság a Graz melletti Reinnaal is összeköttetésben állt).⁷⁹ Itt kell megjegyeznem azonban, hogy a külföldi szerzőség teóriája nem örvend osztatlan elfogadásnak. A forrást magyar fordításban közlő Geréb László elutasította a hipotézist, és azt a gyanút fogalmazta meg, hogy a verselő esztergomi kanonok lehetett.⁸⁰ A szöveg bizonyosan V. István ifjabb király 1245 augusztusában történt koronázását követően készült: ez ugyanis az utolsó esemény, amelyről a Rímes Krónika említést tesz.⁸¹

A II. András és Gertrúd házasságáról, a mongolok pusztításairól vagy IV. Béla fiának születéséről beszámoló költeményt kevéssé értékelhetjük hagyományos értelemben vett krónikaként: a mű sokkal inkább reflexió Magyarország korabeli viszonyaira. A regnáló uralkodó dicséretével záruló verses előadásba szerzője három strófát iktatott be, amelyekben a magyar história kezdeteiről emlékezik meg. A szóban forgó egységből (14–16. versszak) tudhatjuk meg, hogy az ország egykor a rómaiak legelője volt, de hírt kapunk Prágai Adalbert térítőtevékenységéről és István király megkereszteléséről is. A Sittichi Rímes Krónika ezen szakaszával kapcsolatban azt az álláspontot fogalmazta meg a kutatás, miszerint annak adatai a kortárs híradásokkal ellentétben írott magyar forrásra épülhetnek: maga a szerző is kiemeli, hogy a régmúlt eseményeiről az ősök kódexeinek (*codices maiorum*) tanúbizonysága alapján szól. Deér úgy vélekedett, hogy a részlet valamely korai kútfő — alighanem a korban még használatban lévő *ősgesta* — felhasználásáról árulkodik.⁸²

Vizsgáljuk meg közelebbről is az inkriminált egységet! „*Vének könyve hirdeti / ősök kódexében, / Magyarországnak kezdete / mint volt elejében: / római legelő (Romanorum pascua) volt, / bálványos tévelygésben, / oroszlánok tanyája / s*

földrajza. I–IV. köt. Bp., 1963–1998. (a továbbiakban: ÁMTF) IV. köt. 140., 176–177. p.; *Körmendi*, 2019. 86–88. p.

79 Chron. rythm. Sitticense 603–604. p. (Milko Kos előszava).

80 A magyar középkor költészete. Szerk. és ford.: Geréb László. Bp., 2006. (a továbbiakban: A magyar középkor költészete, 2006) 41–51., 150–151. p.: 6. jegyz.

81 Chron. rythm. Sitticense 603. p. (Milko Kos előszava); 606. p.; 607. p. 5. jegyz. (Deér József megjegyzése).

82 Chron. rythm. Sitticense 606. p., 607. p. 5. jegyz. (Deér József megjegyzése).

tudomása van.⁹⁰ Mindezek alapján nem tarthatjuk kizárhatónak — ám egyértelműen bizonyíthatónak sem —, hogy a prágai püspökökkel kapcsolatos hagyomány szerepelhetett egy ránk nem maradt, a 13. század közepén használatban lévő *gestá*ban (amelynek nyomán rendtársai Alberiket vagy a Lengyel–magyar Krónika összeállítóját informálhatták, és amelynek tradíciója a Sittichi Rímes Krónikába, utóbb pedig a Knausz-féle szerkesztések családjába is beépült). A hipotézis azonban gyenge lábakon áll ahhoz, hogy kimondhassuk: a *Chronicon rhythmicum Sitticense* szövegébe írott magyarországi elbeszélő forrás motívumai épülhettek be. A szerzőről — akár elfogadjuk Kos tézisé, hogy külföldi (heiligenkreuzi) személyt kell sejtenuünk benne, akár nem — annyit bizonyosan tudhatunk, hogy legalábbis megfordult abban az esztergomi főszékesegyházban, amelyet Adalbert tiszteletére szentelték. A porosz földön mártírhalt halt vértanú kultuszával — és annak hagyományával, hogy Istvánt ő keresztelte meg — akkor is találkozhatott, amikor megjelent Mátyás érsek beiktatásán. Hasonló lehet igaz Alberik és a Magyar–lengyel Krónika ismeretlen szerzője esetében is: Esztergom Adalbert-*patrociniuma* jól ismert tény lehetett a 13. század derekának Magyarországon, így a francia szerzetes, illetve a minden bizonnyal Salomea környezetéhez tartozó lengyel krónikás magyarországi informátorainak nem kellett szükségképpen az udvari *gestá*hoz fordulniuk a kérdéses információért.⁹¹

Milyen jelentőséget tulajdoníthatunk mindezek után a *senum paginae*, illetve a *codices maiorum* kifejezéseknek? Elképzelhetőnek tartom, hogy a kútfők régiségére, az írott hagyomány felhasználására történő utalás a szövegben nem egyéb retorikai fordultnál:⁹² az irodalmi alkotás szerzője — aki részben talán a

biakban: MGH SS) XXIII. köt. 631–950. p. (a továbbiakban: Albericus): 779. p. (1010. év). Alberik forrásai kapcsán ld. *Latzkovits László*: Alberik világkrónikájának magyar adatai. Forrástanulmány. Szeged, 1934. (a továbbiakban: *Latzkovits*, 1934.) 85–92. p. (Kolozsvári–szege-di értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből 23.); *Csákó Judit*: Néhány megjegyzés Albericus Trium Fontium krónikájának magyar adataihoz. In: Tiszteletkör. Történeti tanulmányok Draskóczy István egyetemi tanár 60. születésnapjára. Szerk.: Mikó Gábor – Péterfi Bence – Vadas András. Bp., 2012. 515–526. p. (a továbbiakban: *Csákó*, 2012.).

90 Chron. Hungaro–Polonica 24–26. (Adalbert szerepéről a Hartvik-legenda-nyomán), 42. p.

91 Hasonló érvelésre ld. *Csákó*, 1967. 653. p. Az Adalbert-hagyománnyal kapcsolatban ld. továbbá *Bogyay Tamás*: Szent István és Szent Adalbert prágai püspökök. In: Szent István és kora. Szerk.: Glatz Ferenc – Kardos József. Bp., 1988. 156–160. p.; *Veszprémy*, 2019. 261–267. p. Elgondolkodásra kényszeríthet ugyanakkor bennünket, nem kell-e túlságosan különösen véletlennek ítélnünk, hogy a korai magyar hagyomány vonatkozásában három azonos korban keletkezett szövegbe — amelyek közül kettő az ezredforduló eseményeiről ráadásul nem is szól részlete-sebben — éppen ugyanaz a hagyomány került be.

92 Hasonló esetre hoz példát a krónikakompozíció szövegállományából *Györffy*, 1993. 187. p.

rím kedvéért is építette be munkájába az írott forrásra utaló sorokat — igyekezett a tekintélyes kútfőkre történő hivatkozás révén emelni tudósítása értékét. A Rímes Krónika költője elsősorban személyesen szerzett tapasztalatai, a kor eseményeiről hozzá hallomásból eljutott híradások nyomán alkotta meg művét, így — különösen abban az esetben, ha külföldi szerzővel számolunk — nagyon is elképzelhető megoldásként kínálkozik, hogy a korai magyar történelemtől csupán szóban nyert információk révén tájékozódott. Nem feltétlenül kell tehát egyetlen, a forrás megfelelő strófáinak háttérében meghúzódó magyarországi forrásra gyanakodnunk: a szerzőt bizonyára olyasvalaki informálta, aki a magyar történeti hagyományban járatos volt, és az általa legszükségesebbnek ítélt ismereteket osztotta meg külhoni vendégével.⁹³

Az itt elmondottaknak megfelelően a Sittichi Rímes Krónika esetében sem látom tehát szükségserűnek, hogy a *pascua Romanorum* tradíciójának korai *gestaszövegből* kellett volna a kútfőbe kerülnie. A toposzt a krónikás informátora abban az esetben is ismerhette, ha az csupán a 13. században, Anonymus *gestája* révén bukkant fel a magyarországi írásbeliségben. Amennyiben a szókapcsolat a nyugati tradíciónak is részét képezte, úgy azt — legalábbis elméletileg — az európai hagyományból is kölcsönözhetette a talán Heiligenkreuzban működő szerző, aki a vizsgált 14. szakaszban bibliai parafrázissal⁹⁴ élve „oroszlánok lakhelye”-ként (*leonum habitacula*) és „párducok barlangja”-ként (*cubilia Pardorum*) jellemezte az egykori Magyarországot. Bár mondandója kapcsán látszólag régi kódexek tanúságára hivatkozik, bizonyára ez utóbbi sorokat sem egy elveszett magyar *gesta* nyomán jegyezte le.

c) *A Descriptiones terrarum*

Az Észak- és Északkelet-Európa leírását adó forrásra azért kell jelen egységben kitérnem, mert bár a magyar kutatás Veszprémy László kivételével⁹⁵ nem vonta be a *pascua Romanorum*-probléma vizsgálatába a földrajzi leírást, azt amerikai *editora* a toposz jelentkezése miatt a magyar hagyománnyal hozta összefüggésbe. A *Descriptiones terrarum* szövegét — a geográfiai munka egyetlen, a dublini

93 Véleményem akkor sem különbözik, ha magyarországi szerző áll az elbeszélés háttérében: az író történeti jellegű műveltségének ebben az esetben sem szükséges egyetlen, a magyar história kezdeteit elbeszélő forráson nyugodnia.

94 Én 4,8.

95 Veszprémy, 2019. 205–206. p.

Trinity College Libraryben őrzött kézirat (ms. 347.) nyomán — Marvin L. Colker 1979-ben publikálta a *Speculum* folyóirat hasábjain.⁹⁶ A medievisztika azért tanúsít különös figyelmet a kútfő iránt, mert az a 14. századi *sagák* tanúságtételét megelőzve elsőként ad hírt arról, hogy a korszak vikingjei megfordultak Vinland területén. Bár Brémai Ádám-tól tudjuk, hogy hajósaik már az első ezredforduló környékén eljutottak az észak-amerikai partvidékre, az útvonal feledésbe merült, és az északi népnek a 13. században újra fel kellett fedeznie a térséget.⁹⁷ A beszámoló további specifikumát az adja, hogy a leírás a Baltikumban zajló térítésekéről a német lovagrend nézőpontjától függetlenül tudósít.⁹⁸ A forrás keletkezését Colker 1255–1260 közé helyezte.⁹⁹ A szöveg utal arra, hogy azt írója bevezetés gyanánt szánta egy, a tatárokról készült (avagy készítendő) traktátus elé.¹⁰⁰ A mongolokról ígért beszámolóra vonatkozó megjegyzés is jelzi, hogy miféle politikai kontextusban született a *Descriptiones terrarum*. A keresztes eszmék szellemében a pápaság megpróbált egyfelől a nemrégiben még a kelet-közép-európai térséget dúló tatárokban szövetségesekekre lelteni a muzulmánokkal szemben — a mongolok megismerése céljából missziók indultak Ázsiába, és leírások készültek az út során szerzett tapasztalatokról —,¹⁰¹ másfelől a Mediterráneum keleti térsége mellett a Baltikum pogány lakta vidékein is ösztönözte a kereszténység térnyerését. A geográfiai munkát alighanem ugyanúgy a céljai elérése érdekében az északkelet-

96 Colker, 1979. 720–726. p. A kézirat a 13. század végén készülhetett Írországból, a kódex leírását ld. uo. 719–720. p.

97 Uo. 717–719. p.

98 Górski, Karol: The author of the *Descriptiones terrarum*. A new source for the history of Eastern Europe. In: *The Slavonic and East European Review*, 61. (1983) 2. sz. 254–258. p. (a továbbiakban: Górski, 1983.): 258. p.

99 A szöveg említést tesz Samland urának 1255-ben történt megkeresztelkedéséről. Szerepelteti továbbá Mindaugas litván királyt, ám nincs tudomása az uralkodónak a pogánysághoz való visszatéréséről (1260 k.) vagy haláláról (1263). A keletkezés *terminus ante quem*eként az 1278. év jelölhető meg, hiszen a *Descriptiones terrarum* élőként beszél II. (Přemysl) Ottokár cseh királyról. Colker, 1979. 714–715. p. A datálást elfogadja Górski, 1983. 254. p.

100 „*Ceterum iam Tartari et qualiter exorti fuerunt breuiter declarabo*”. Colker, 1979. 726. p. A forrásról ld. még Górski, Karol: *Descriptiones terrarum* (Nowo odkryte źródło do dziejów Prus w XIII w.). *Zapiski Historyczne*, 46. (1981) 1. sz. 7–16. p.; Tamm, Marek: A New World into Old Words: The Eastern Baltic Region and Cultural Geography of Medieval Europe. In: *The Clash of Cultures on the Medieval Baltic Frontier*. Ed.: Murray, Alan V. Farnham–Burlington, 2009. 11–35. p.: 16–17. p.

101 Colker, 1979. 712–713. p.

európai viszonyokat is mind behatóbban megismerni kívánó pápai udvar számára készítették, mint a mongolokkal foglalkozó traktátusokat.¹⁰²

A szakirodalomban vitatott kérdésnek számít, hogy vajon cseh vagy lengyel koldulórendi szerzetes alkotásaként kell-e tekintenünk a *Descriptiones terrarum*ra. A forrás lehetséges szerzőjét illetően Colker nem vet fel javaslatokat, ám a kútfőt ugyancsak vizsgáló lengyel történésznek, Karól Górskinak négy jelöltje is volt: ezek egytől egyig olyan személyek, akik bekapcsolódtak a balti térítőtevékenységbe.¹⁰³ A művet a kutatás tulajdonította továbbá C. de Bridiának is.¹⁰⁴ A lengyel ferences az 1245 tavaszán útra kelt Giovanni da Pian del Carpine követségéhez csatlakozva megfordult Batu kán Volga melletti szállásán,¹⁰⁵ és tőlőlől ránk maradt egy, a mongolokról szóló — egyébként a tatárok magyarországi dülését is említő — tudósítás.¹⁰⁶ Nem tarthatjuk azonban valószínűnek, hogy éppen az ő *Historya Tartaruma* lenne az a traktátus, amely elé az Észak-és Északkelet-Európa vidékeiről szóló tájékoztatást szánták.¹⁰⁷ Bár a szerző személyével kapcsolatban legfeljebb hipotéziseket fogalmazhatunk meg, bizonyosnak tűnik, hogy a *Descriptiones terrarum*ot olyasvalaki jegyezte le, aki utazásai révén maga is jól ismerte a szövegben bemutatott vidékeket.¹⁰⁸

A forrásban egyetlen rövid passzus erejéig olvashatunk Magyarországról: „*Ez a (föld)rész, tudniillik Európáé, egyesek szerint két részre oszlik, a nyugati és a keleti egyház [területére]. A nyugati a már hozzá tartozó Itáliával kezdődik. Innen a Velencei-tengeren északi irányban átkelve jutunk a magyarok szomszédos földjére. Utóbbit a hunoknak nevezett szlávok lakták, akiket követően a területet az ide érkező magyarok vették birtokukba. Itt volt egykor a rómaiak legelője.*”¹⁰⁹

102 Górski, 1983. 257. p. A témához ld. továbbá Richard, Jean: The Mongols and the Franks. *Journal of Asian History*, 3. (1969) 1. sz. 45–57. p.; Guzman, Gregory G.: Simon of Saint-Quentin and the Dominican Mission to the Mongol Baiju. A reappraisal. *Speculum*, 46. (1971) 2. sz. 232–249. p.; Fönnesberg-Schmidt, Iben: The Popes and the Baltic Crusades: 1147–1254. Leiden–Boston, 2007., kül. 187–248. p.

103 Górski, 1983. 256. p.

104 Colker, 1979. 714. p. 14. jegyz.; Górski, 1983. 257. p.

105 Napkelet fölfedezése 49–50. p. (Györfly György előszava).

106 Magyar vonatkozású részletét ld. C. de Bridia jelentése 1247-ből. Ford.: Györfly György. In: Julianus barát, 1986. 193–195. p. A lengyel ferences megjegyzi, hogy értesüléseit Batu környezetében szerezte.

107 A hipotézist valószínűtlennek ítéli Górski, 1983. 257. p.

108 Colker, 1979. 713–714. p.

109 „*Eadem etiam pars, videlicet Europe, secundum quosdam in duas distinguitur partes, in orientalem scilicet et occidentalem ecclesiam. Occidentalis incipit ab Ytalia inclusive. Cui ver-*

Honnan kerülhetett a Kárpát-medencének szentelt szűkszavú híradásba az általunk vizsgált motívum? A Riccardus-jelentéssel — legalábbis a szókapcsolat szerepeltetésének erejéig — mutatott párhuzam alapján Colker felvetette annak lehetőségét, hogy a szöveg a domonkos szerzetes tudósításához hasonlóan az elveszett magyar *gestá*ból kölcsönözte a *pascua Romanorum* fordulatot. Elfogadhatjuk-e ugyanakkor a hipotézist, hogy a kútfő megfelelő részlete mögött magyarországi írott forrást kell gyanítanunk? Az Európa-leírás amerikai közlője egy további esetben vélte úgy, hogy írott kútfő mutatható ki a *Descriptiones terrarum* háttérében: a 13. század derekán összeállított földrajzi munka Prágai Kozma folytatójához (*Annales Otakariani*) hasonlóan számol be II. Ottokárnak a porosz területekre vezetett keresztes hadjáratáról.¹¹⁰ Ezen a ponton a földrajzi leírás talán valóban a cseh történeti tradícióval rokon hagyományt őriz, ám aligha tarthatjuk valószínűnek, hogy az írott kútfők tanúsága helyett többnyire a személyes tapasztalataira támaszkodó szerző¹¹¹ egy régi magyar *gestát* használt volna, amikor a Kárpát-medencéről szóló egyébként is rövid részletet elbeszélésébe illesztette.

A kútfő a *pascua Romanorum*-tradíció mellett egyetlen további információt oszt meg olvasójával a Kárpát-medencéről: annak egykori lakóit a hunoknak is mondott szlávokkal azonosítja (a forrás értelmében a magyarok a hunoktól eltérő népcsoport lennének, őket a hunokkal a haza, Pannónia azonossága köti össze). Utóbbi megjegyzés sem valószínűsíti a hipotézist, miszerint szerzőnk magyarországi forrást használt volna. Szlávok és magyarok közös eredete nem számított ismeretlen tézisnek a 13. század végi – 14. századi lengyel hagyományban. Ryszard Grzesik úgy véli, hogy a lengyeleket előbb a vandáloktól (gótoktól) származta-

sus aquilonem transito mari Venetico est terra contigua Ungarorum. Hanc Sclavi inhabitant qui Huni vocabantur; cuius postmodum umbilicum intrantes Hungari possiderunt. In hac condam erat pascua Romanorum” — Colker, 1979. 721. p. Magyarországot egyéb helyen csupán a vele szomszédos országok határainak leírása során szerepelteti a forrás. „*Hungarie iungitur a parte aquilonis pars Polonie orientalis, quam sequitur Pruscia, similiter ad aquilonem tangens mare dulce*”. Uo. 721. p. „*Ab aquilone vero progrediens coniungitur Bulgarie. Hec contigua est a parte aquilonis Ruscie. Hee due terre, scilicet Servia et Bulgaria, a parte occidentis sunt regno contigue Hungarorum*”. 724. „*Pruscia vero partem tangens Hungarie per eandem lineam aquilonis circumdat Poloniam Ietuziam Latuoniam et postmodum flectitur inter aquilonem et occidentem estiualem, ambiens Leciam Liuoniam et Estoniam*”. Uo. 724–725. p.

110 A *Descriptiones terrarum* feltételezett magyar és cseh forrásával kapcsolatban ld. uo. 713–714. p., kül. 14. p. jegyz., 721. p. 11. és 18. jegyz. Az *Annales Otakariani* kapcsán ld. Nechutová, Jan: Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen. Köln–Weimar–Wien, 2007. 92–93. p.; Continuatio Canoniorum Pragensium secunda. In: Repertorium „Geschichtsquellen” (http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118719599.html, letöltés 2019. máj. 9.).

111 Colker, 1979. 714–715. p.

tó tradíció az Attila szlavóniai honfoglalását elbeszélő Magyar–lengyel Krónika hatására bővíthetett olyan hagyománnyá, amelyben a hunok és a magyarok is helyet kaptak.¹¹² A 13. század végéről vagy a 14. század elejéről származó (utóbb interpolált) Nagy-lengyelországi Krónika a következőképpen ír a magyarok eredetéről: „A szlávok ama része pedig, akiket az Wtra folyóról Wtránusoknak mondtak, miután a hunok népével — akik, mint Martinus a római krónikájában róluk bővebben leírja, Szicília hegyei közül jöttek ki és Pannóniába bevonulva, azt a szláv részt az uralmuk alá vetették — összekeveredett, a hunokról, amiképpen az Wtránusokról is Hungarusnak neveztetett el.”¹¹³ A Dzierzwa ferences szerzetesnek tulajdonított, a 14. század első negyedében keletkezett elbeszélés szerint Pannóniát ugyanúgy Wandalus fiai népesítettek be, mint a szláv térség államait.¹¹⁴ Mindezek nyomán igen valószínűnek tűnhet számunkra, hogy a 13. század közepén íródott földrajzi munkába valamely szláv területen, talán lengyel földön keringő hagyomány épülhetett be Pannóniai népeivel kapcsolatban.

Szövegünkben a *pascua Romanorum* szókapcsolat tehát olyan információ mellett szerepel, amely minden bizonnyal nem magyar eredetű. A kontextus azt sejteti, hogy az Északkelet-Európa-leírás megfelelő részlete egy magyar

112 Grzesik, Ryszard: Attyla a Slowianie. Przyczynę do wyobrażenia o kontaktach hunsko-słowiańskich w średniowiecznych źródłach narracyjnych. Roczniki Historyczne, 59. (1993) 39–41. p.; Grzesik, 1995.

113 A magyar fordítást ld. Tóth Péter: Lengyel–magyar kapcsolatok a 12. század végéig a középkori hagyományban. Limes, 20. (2007: 1. sz.) 5–22. p. „Pars autem illa Slavorum quae a fluvio Wtra dicebantur Wtrane, quod postmodum a commixtione gentis Hunorum qui de montibus Sicilie, prout Martinus in Cronica sua Romana de eisdem plenius scribit, exeuntes et Pannoniam plenius intrantes et eam sub dominio obtinentes Hungari a Hunis sicut et Wtranis sunt appellati”. Chronica Poloniae Maioris – Kronika wielkopolska. Ed.: Kürbis, Brygida. Warszawa, 1970. 7. p. (Monumenta Poloniae historica. Series nova 8.). A krónikáról ld. Derwich, Marek: Chronica Poloniae maioris (Chronicle of Wielkopolska / Greater Poland). In: EMCh I. köt. 394. p.; Körmendi, 2019. 186. p.

114 „Wandalus habuit quoque multos filios, qui generationibus suis ultra quartam partem Europae per regiones et regna semen suum multiplicando possederunt, videlicet: totam Russiam ad orientem, Poloniam maximam terrarum et matrem, Pomeraniam, Seleuciam, Cassubiam, Sarbiam quae nunc Saxonia dicitur, Bohemiam, Moraviam, Stiriam, Carinthiam et Sclavoniam quae nunc Dalmatia dicitur, Chroviatiam, Pannoniam quae nunc Ungaria dicitur, Bulgariam et alias quam plures, quarum multitudo propter prolixitatem subticetur”. Miersuae Chronicon. In: Monumenta Poloniae historica – Pomniki dziejowe Polski. Ed.: Bielowski, August. I–VI. köt. Lwów, 1864–1893. II. köt. 163. p. A krónikáról ld. Grzesik, Ryszard: Chronica Polonorum auctoris incerti dicti Dzierzwa (Chronicle of the Poles by an uncertain author called Dzierzwa). In: EMCh I. köt. 395–396. p. A hagyomány kapcsán a forrásokat is idézi Grzesik, Ryszard: Középkori lengyel krónikák a magyarokról. Századok, 136. (2002) 2. sz. 485–493. p., itt: 488. p.

gestaszerkesztéssel aligha hozható kapcsolatba. Arra, hogy a korábbi szakirodalomban a problematika kapcsán nem tárgyalt *Descriptiones terrarum*nak a vizsgálatba való bevonása valóban megoldja-e a *pascua Romanorum* szókapcsolat eredetének rejtélyét — ahogyan azt Veszprémy László sugallja —, a későbbiekben még visszatérek.

d) *Spalatói Tamás* Historia Salonitanája

Tamás spalatói városi jegyző, majd főesperes (1200/1201–1268) munkája a spalatói érsekek és a salonai püspökök történetét beszéli el a kezdetektől 1266-ig. Az összesen öt kéziratban (ezek közül a legkorábbi a 13. századból származik, de nem autográf példány) fennmaradt *gesta episcoporum* negyvenkilenc fejezetéből az utolsó tizennyolc tartalmaz önálló hírtértékkel bíró kortárs tudósítást. A stílusában Sevillai Izidor hatását is tükröző dalmáciai *historia* a régmúlt eseményeiről ókeresztény *auctorok* művei, korai elbeszélő források és a főszékeskáptalan oklevelei (nemegyszer napjainkra elveszett kútfők), saját korának történéseiről a krónikás személyes tapasztalatai és a hozzá eljutott értesülések alapján fest színes tablót. A spalatói érsekség jogait is igazolni hivatott elbeszélés¹¹⁵ a honfoglalás korától IV. Béla uralkodásáig számos adalékot kínál a Magyar Királysággal kapcsolatban. Önálló híradásai a 13. század történéseire vonatkoznak.¹¹⁶ A szerzőről tudjuk, hogy követként is megfordult Magyarországon, s így maga is tájékozódhatott a királyság viszonyairól, ám hiba volna elhanyagolnunk azt a tényt, hogy 1249 és 1266 között az itáliai származású Rogerius, a tatárjárást megélő és megénekelő klerikus — aki Váradon, majd Sopronban jutott főesperesi stallumhoz¹¹⁷ — volt Spalato érseke (a *Historia Salonitana* ugyanakkor Rogeriusétól eltérő adatokat is őriz a mongol betörésről).¹¹⁸ A szakirodalomban az a lehetőség is felmerült, hogy a szerző Imre király és a későbbi II. András trónviszályáról III. Béla

115 *Almási Tibor*: Tamás (Spalatói). In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994. (a továbbiakban: KMTL) 659–660. p.; *Karbić, Damir – Matijević Sokol, Mirjana – Sweeney, James Ross*: Introduction. In: Thomas Spalatensis XIII–XXXV. p. (a továbbiakban: *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006.); *Veszprémy, László*: Thomas of Split. In: EMCh II. köt. 1427–1428. p.

116 1196–1235 közötti adataira ld. *Körmendi*, 2019. 159–160. p.

117 *Almási Tibor*: Megjegyzések Rogerius magyarországi méltóságviseléséhez. In: AUSz AH. LXXXVI. köt. Szeged, 1988. 9–14. p.

118 *Marczali*, 1880. 87., 88–90. p.; *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006. XXIX. p.

idősebb fiának környezetéből nyerhetett információkat (hírei talán Spalato 1217-ben elhunyt érsekével, az egykor Imrét nevelő Perugiai Bernáttal hozhatók összefüggésbe).¹¹⁹

Témánk szempontjából a *gesta* a korai magyar történelemmel kapcsolatos részletei bírnak jelentőséggel. Krónikánkban rövidebb híradásokat olvashatunk 1. a magyarok bejöveteléről¹²⁰ és 2. az államalapításról — előbbi tartalmazza azt a motívumot, miszerint Pannónia egykor a rómaiak legelője volt —,¹²¹ majd egy teljes fejezet számol be 3. Szent László horvátországi, valamint 4. Kálmán dalmáciai hódításáról.¹²² A szakirodalom a részleteket több ízben is összefüggésbe hozta a magyar elbeszélő hagyománnyal.

1. Hóman Bálint a honfoglalásról tudósító sorokban az általa Szent László korára helyezett ősgesta nyomait vélte felfedezni: hipotézisét egyrészt a *pascua Romanorum* szókapcsolat feltűnésével, másrészt a magyarországi szolgaság eredetére vonatkozó, alább még tárgyalandó megjegyzéssel vélte alátámaszthatónak.¹²³
2. A *Historia Salonitana* előbb Géza, majd a koronát nyert István a krisztianizációban és az egyházszervezésben játszott szerepét emeli ki. A momentum, miszerint első királyunk atyja a negyedik volt az Árpád-házi fejedelmek sorában (a honfoglalás idejétől számítva), a Hartvik-legenda (a Nagylegenda) elbeszélésével mutat egyértelmű párhuzamot.¹²⁴

119 Karbić – Matijević Sokol – Sweeney, 2006. XXIV–XV. p.; Körmendi, 2019. 24–25. p. Bernáttal kapcsolatban ld. Békési Emil: Magyar írók az Árpád-házi királyok korában. II. Katholikus Szemle, 10. (1896) 4. sz. 529–548. p. (a továbbiakban: Békési, 1896.), itt 531–532. p.

120 Thomas Spalatensis 62–63. p. (14. c.).

121 Uo. 64–65. p. (15. c.); 72–73. p. (15. c.).

122 Uo. 92–97. p. (17. c.).

123 Hóman, 1925. 36–37. p. Meg kell továbbá jegyezni, hogy az adriai vidéken lejegyzett kút-fő megfelelő *caputját* Tóth Zoltán a magyarországi hunhagyomány Kézai előtti fejlődésével kapcsolatos koncepciójába illesztette be: egyértelműen azzal számolt, hogy a dalmáciai *gesta* a honfoglalásról szóló fejezete egy az egyben magyar kút-főből — talán 12. századi szövegből — kölcsönözhetne információit. Ld. Tóth Zoltán: A Hun Krónika kialakulásának kérdéséhez. MTAK Kézirattár Ms 5034/1. [kézirat]. A *Historia Salonitana* kétnyelvű kiadása ugyanakkor felveti a lehetőséget, hogy a rómaiak legelőjére vonatkozó híradás inkább Anonymustól, mint egy régebbi, a névtelen jegyző előtt is ismeretes forrásból származhat. Thomas Spalatensis 62. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

124 Legendae s. Stephani regis 378., 403. p.; Hóman, 1925. 37. p.; Thomas Spalatensis 64. p. 2. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése). Míg a Hartvik-legendában *princeps quartus* szerepel, addig a Nagybibliai Legenda kéziratai — a

3. A László horvátországi hadjáratáról szóló tudósítás kapcsán Körmen-
di Tamás fejtette ki, hogy tartalmi egyezések nyomán egyértelműnek kell
tekintenünk a filológiai kapcsolatot a dalmáciai történetíró előadása és
a 14. századi krónikakompozíció a megfelelő eseményeket tárgyaló
egységei között. A spalatói szerző forrásul szolgáló krónikafejezetek
közül a 137. *caput* előadása bizonyul korábbiak: míg ennek szükséza-
vú, a hadjárat részleteire ki nem térő beszámolóját az eseményekkel
(közel) kortárs tudósításnak kell tartanunk, addig a katonai akcióról
bővebben szóló 132. fejezet első változatának lejegyzésére évtizedek-
kel a szóban forgó történesek után kerülhetett sor (a két redakcióban
keletkezett *caput* egy kései interpolátor működésének nyomait is ma-
gán viseli). Tamás főesperes előtt — aki egyébként a magyar króni-
kákból vett híradásokat vélhetőleg a helyi feljegyzések nyomán is ki-
egészítette — a *gestaszerkesztmény* egy olyan redakciója feküdhetett,
amely a két fejezet anyagát már egyben tartalmazta.¹²⁵
4. A Kálmán dalmáciai hódításával kapcsolatos híradást egyetlen meg-
jegyzés erejéig Marczali Henrik hozta összefüggésbe a krónikakom-
pozícióval.¹²⁶

Mielőtt a számunkra érdekes, a 14. *caput*-ban olvasható passzus részletes viz-
gálatára rátérnénk, a kutatás eredményei nyomán elfogadhatjuk egyfelől, hogy a
spalatói szerző előtt ismert volt Géza és István legendáris portréja.¹²⁷ Leszögez-

legrégibb Budapesti Kódex kivételével — a *princeps (qu)intus* hagyományt tartalmazták, ezért
Hóman egyértelműen a Hartvik-féle variánssal hozta összefüggésbe szövegünket. A Nagyle-
genda kézíratainak különbségére ld. még *Legendae. Stephani regis* 370. p. 1. jegyz. (Bartoniak
Emma előszava).

125 Körmen-
di Tamás: Szent László horvátországi háborújáról. Az 1091. évi hadjárat történetének
forráskritikai vizsgálata. In: *Századok*, 149. (2015) 2. sz. 443–477. p. (a továbbiakban: *Körmen-
di*, 2015.): 447–458. p.

126 Marczali, 1880. 89. p.

127 Azt azonban, hogy miféle forrás feküdhetett Tamás előtt, aligha jelenthetjük ki egyértelműen.
Nem zárhatjuk ki, hogy a főesperes olvashatta a szent király legendáit, ám egyéb lehetőség is
felmerül. A genealógiai adat, miszerint Géza a negyediként következett a fejedelmek sorában,
uralkodólistákba, rövid történeti feljegyzésekbe is beépülhetett, a krisztianizációban betöltött
szerep pedig ismert lehetett annyira, hogy akár szóbeli közlések formájában is eljuthatott a
történetíróhoz (ezzel a lehetőséggel számolva kérdésesnek kell azonban tartanunk, hogy Ist-
ván mellett Géza jelentőségét is említette volna-e az informátor). Bár Szent István legendabeli
ábrázolásának elemei egy adott ponton valamely *gestaszerkesztés*be is bekerülhettek — a kró-
nika és a legendák szövegkapcsolata vitatott —, a krónikakompozíció előadásával a *Historia
Salonitana* két részlete kevés rokonságot mutat. A krónikafejezetek ugyanis — legalábbis jelen

hetjük másfelől, hogy László hadjáratával kapcsolatban Tamás főesperes támaszkodott a magyar krónikáshagyományra, forrása azonban semmiképpen sem lehetett az udvari *gesta* egy egészen korai redakciója: a hódítást illetően a magyarországi írásbeliségben később kiformalódott tradíció is tetten érhető munkájában.

Marczali felvetése ugyanakkor, miszerint a dalmáciai történetíró a Kálmán hadjáratáról szóló tudósítást is a magyar krónikákból merítette volna, nem tűnik meggyőzőnek: a krónikakompozíció anekdotája és a spalatói főesperes részletes elbeszélése ugyanis tartalmi elemeikben teljesen eltérnek egymástól. Míg a krónikakompozíció 146. fejezete nem tud Kálmán spalatói fellépéséről, addig a főesperes előadása elsősorban az érseki városban történetekre koncentrál. Elbeszéli, hogy a magyar királyhoz a polgárok Crescentius érseket küldték, hogy vele a békéről tárgyaljon: a megállapodást követően a spalatóiak felesküdtek Kálmán hűségére, aki megerősítette a város kiváltságait, majd Trauba és Zarába vonult be. Az uralkodót sötét színben feltüntető, minden bizonnyal az Álmos-ági átdolgozó tollán keletkezett krónikarészlet csupán Kálmán zárai tartózkodását emeli ki, és a privilégiumok Tamásnál szereplő megerősítése helyett arról olvashatunk, hogy a király a lázadó város felgyújtására készült.¹²⁸ Joggal merülhet fel mindezek után, hogy a főesperes forrása helyi feljegyzésekben, a főszékeskáptalan *chartularium*ának okleveleiben keresendő. A kutatás felhívta a figyelmet arra, hogy a téves évszám használata — az 1105. helyett az 1103. év megadása — Kálmán azon állítólagos diplomájával látszik rokonítani a beszámolót, amely szerint a magyar király Crescentius érsek közbenjárására megerősítette a spalatói érsekséget birtokaiban.¹²⁹ Az 1103. június 15-re keltezett oklevelet¹³⁰ a szakirodalom hamisnak, de legalábbis interpoláltak tartja, és keletkezését a 13. század végére — a 14. század elejére helyezi. A datálásból következik, hogy Tamás forrása nem lehetett a diploma (legalábbis a ma ismert szövegezésében). A kései hamisító (interpolátor) vagy közvetlenül a *Historia Salonitana* tanúságát építette be

formájukban — a legendákkal ellentétben nem tudnak sem Géza megkeresztelkedéséről, sem István koronakéréséről, s bár az egymást követő fejedelmeket megnevezik, explicit módon nem tartalmazzák, hogy Szent István atyja negyedikként került volna hatalomra. Ld. Legendae s. Stephani regis 384., 413–414. p. (a koronázásról); Krónikakompozíció 309–323. p. (61–70. c.).

128 Krónikakompozíció 426. p. (146. c.).

129 Györffy György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. In: Történelmi Szemle, 10. (1967) 1. sz. 46–56. p. (a továbbiakban: Györffy, 1967.): 48. p.

130 Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae ac Slavoniae. Diplomatski zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Ed.: Kostrenčić, Marko – Smičiklas, Tadija. I–XVIII. köt. Zagrabia, 1904–1990. II. köt. 10–11. p.; RA I/1. köt. 14–15. p. (39. sz.).

kiadványába, vagy a főesperessel közös, ám előttünk homályban maradó kútfőt használt.¹³¹

Egyetlen dolog nyomán merülhet fel mégis magyar forrás felhasználásának lehetősége: Mügeln Henrik krónikájában olvashatunk arról, hogy Szent László elfoglalta Dalmáciát. A téves adat, miszerint László hódította volna meg a tengerpartot, a krónikakompozíció 132. fejezetében is szerepel, ám a német dalnok a városokba való bevonulás sorrendjét is közli, és említi a privilégiumok megerősítését.¹³² A közlés első pillantásra a Tamásnál szereplő tudósítás tömör kivonatának tűnhet, ám bizonyosak lehetünk abban, hogy az értesülést a 14. századi *Minnesänger* nem a spalatói főesperestől kölcsönözte. A két szöveg nyomán körvonalmazódhat a feltételezés, hogy a szóban forgó adatokat esetleg egy elveszett *gestaredakció*ból kell származtatnunk. Fentebb említettem, hogy a kutatás azt vélelmezi, Mügeln használhatott egy 1167 után, a 12. század végén vagy a 13. század elején készült szerkesztést: a hadjáratra vonatkozó közlés alkalmasint ebben a szövegben is szerepelhetett. Kérdésesnek kell tartanunk, hogy a hipotetikus fogalmazat vajon Kálmán helyett valóban Lászlóhoz kapcsolta-e a hódoltatást — amint az a német nyelvű elbeszélésben szerepel —, vagy Mügeln tollán torzult az információ. Bár a német dalnok munkája nem mentes az általa

131 *Pauler Gyula*: Horvát-Dalmátország elfoglalásáról (1091–1111). In: Századok, 22. (1888) 3. sz. 197–215. p., 4. sz. 320–333. p. (a továbbiakban: *Pauler*, 1888.), itt: 324–326. p. Ld. még *Farlati, Daniele*: *Illyricum sacrum*. I–VIII. köt. Venetiis, 1751–1819. (a továbbiakban: *Farlati*, 1751–1819.) III. köt. 163–165. p.; *Fejérpataky László*: Kálmán király oklevelei. Bp., 1892. 19., 74–77. p. Azt, hogy Tamás közlése milyen kútfő tanúságán alapszik, nem tudjuk pontosabban meghatározni. A zárai Szűz Mária-monostor tornyának felirata nem erősíti meg az 1103. évi dátumot: ez Kálmán bevonulását ugyanis 1105-re helyezi, s ezt az évet fogadhatjuk el hitelesként. *Györffy*, 1967. 48. p.; *Makk Ferenc*: Néhány megjegyzés a Kálmán-ági királyok külpolitikájához. *AUSZ AH*. XCII. köt. Szeged, 1991. 3–15. p.: 3–6. p. A toronyfeliraton és a fent említett 1108-i traui privilégiumlevélen kívül akad egy további forrás, amelyről feltehetnénk, hogy azt (vagy annak kútfőit) Tamásnak ismernie kellett. János traui püspök életrajzát (*Vita sancti Johannis Traguriensis*) – aki a hagyomány szerint Kálmánnal együtt vonult be Dalmácia városaiba – korábbi kútfők: oklevelek és egy 12. századi legenda felhasználásával Tregaunus esperes állította össze 1203-ban. Ld. *Farlati*, 1751–1819. IV. köt. 313–314. p.; *Békesi*, 1896. 541–542. p. *Pauler*, majd *Györffy* felhívja a figyelmet arra, hogy a szentéletrajzban Kálmán útvonala, a városok hódoltatásának sorrendje (Zára, Sebenico és végül Trau) is különbözik a Tamásnál előadottól, amelyet így aligha kell a *Historia Salonita* megfelelő fejezetének forrásként értékelnünk. Ld. *Pauler*, 1888. 321. p.; *Györffy*, 1967. 49. p.

132 „Der selb kunig Lasla kom an die stete, die an dem mere ligen, gegen Spalleten, und gregen Tragur und gegen Yadea. Do emfingen yn die purger erlich. Do vernewt er den steten all ihr hantvesten, die sie gehabt heten von dem keyser von Kriechen”. *Heinricus de Mügeln* 190. p. (45. c.).

vulgáris nyelvre átültetett magyar források félreértelmezésén alapuló tévedésektől,¹³³ előbbi lehetőség mellett szólhatna, hogy a krónikakompozícióban is tartalmaz — egyetlen megjegyzés erejéig — olyan kései hagyományt, amely szerint Dalmácia megszerzését Lászlónak kellene tulajdonítanunk.¹³⁴ Mivel azonban a szóban forgó interpolált fejezet mintája a kutatás álláspontja szerint a 99. *caput* lehetett — amely arról számol be, hogy Salamon király és Géza herceg segítségével siettek Zvonimir horvát királynak, és visszafoglalták Dalmáciát —, és utóbbi hatásával szükséges magyaráznunk a terület meghódítására vonatkozó hibás adat szerepeltetését László vonatkozásban,¹³⁵ kevésbé tarthatjuk valószínűnek, hogy a tengerparti városok hódoltatását hírül adó konkrétabb közlés ehhez a kölcsönzött információhoz társult volna. Korántsem kizárt tehát, hogy olyan szövegváltozatra kell gyanakodnunk, amely — helyesebben — Kálmán spalatói, trauí, majd zárai bevonulásáról tudott.¹³⁶

133 Domanovszky, 1907. 119–121. p.

134 Krónikakompozíció 406. p. (132. c.).

135 Körmendi, 2015. 450–451. p.

136 Kálmán dalmáciai hadjárataról a velencei források is említést tesznek, ám a városállam hagyománya aligha szolgálhatott Tamás forrásául. Az alább következő, az eseményeket velencei szemszögből megvilágító elbeszélések Ordelafo Faliéro dózse (megh. 1118) uralmának történetébe ágyazva említik a magyar a hódítást, és előadásuk inkább koncentrálnak a terület ismételt velencei uralom alá helyezését eredményező háborúskodásra (1115, 1116), mint Kálmán a tengerparti városokba történő bevonulására. A témához vonható források:

a) *Annales Venetici breves*. Ed.: Simonsfeld, Henry. In: MGH SS XIV. köt. 69–72. p.: 71. p.; *Catalogus fontium historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Arpad descendendum ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCCCI*. Ed.: Gombos, Albinus Franciscus (– Csapodi, Csaba). I–IV. köt. Bp., 1937–1943. [repr. Bp. 2005–2011] (a továbbiakban: CFH) I. köt. 209. p.; *Velencei források Magyarország és Dalmácia 12. századi kapcsolatáról*. Ford., bev., jegyz.: Thoroczky Gábor. In: *Írott források az 1116–1205 közötti magyar történelemről*. Szerk.: Thoroczky Gábor. Szeged, 2018. 365–369. p. (a továbbiakban: ÍF 1116–1205.): 366. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 28.). b) CFH. I. köt. 687–690. p. (*Chronicon Altinate*), II. 1171–1174. p. (*Historia ducum Venetorum*) (a két szöveg azonos hagyományt tartalmaz). c) CFH. II. köt. 1559–1571. p.: 1560. (Martino da Canale krónikája); d) CFH. I. köt. 58–67. p.: 60 p.; *Andreae Danduli Venetorum ducis Chronicon per extensum descripta* aa. 46–1280. d. C. A cura di: Pastorello, Ester. Bologna, [1938–1958]. 228–229. p. (*Rerum Italicarum scriptores. Raccolta degli storici Italiani dal cinquecento al millecinequecento* 12/1.) Utóbbi beszámoló forrásaival kapcsolatban ld. *Simonsfeld, Henry*: *Andreas Dandolo und seine Geschichtswerke*. München 1876. 106–107. p. A történesek kapcsán ld. *Pauler*, 1899. I. köt. 229–230. p.; *Makk Ferenc*: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996. 165–167. p. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2.).

Górcső alá kell vennünk mindezek után azt a részletet, amely a jelen dolgozatban vizsgált szókapcsolatot tartalmazza. Tamás a következőképpen tudósít a magyar történet kezdeteiről: „*Ezidőtájt a masszagéták valamely csoportja útra kelt a hazájából, amelyet Mageriának neveztek. Nagy sokaságban érkeztek mindazt elpusztítva, amit útjukba került, és elfoglalták Pannóniát a Duna mindkét partján. Miután meggyilkolták annak a földnek a lakosait, másokat pedig szolgaságra vettek, letelepedtek a síkságon, amely a ritkán lakott mivolta miatt alkalmas volt állattenyésztésre. A nagy sokaságnak főként utóbbi szolgáltatott élelmet. Arról a vidékről ugyanis azt mondták, hogy hajdanában a rómaiak legelője volt. Kezdték tehát a masszagéták a környező területeket szakadatlan háborúkkal sújtani, a templomokat lerombolni, a keresztényekre csapást mérni. A legkegyetlenebb pogányok voltak ugyanis, akiket előbb hunoknak, majd magyaroknak neveztek. Ezeket az idöket megelőzően, úgy mondják, az említett vidékről érkezett Attila fejedelem is, a kereszténység legvadabb üldözője.*”¹³⁷ Ahogyan azt az eddig vizsgált kútfők esetében is tettük, át kell tekintenünk, hogy milyen egyéb információk közé ékelődik a forrásrészletben a rómaiak pannóniai legelőjére vonatkozó megjegyzés. A vizsgálat segíthet annak a kérdésnek a megválaszolásában, hogy mindenképpen magyar eredetűnek (és írott hagyományból származónak) kell-e tartanunk a témánk szempontjából érdekes értesülést.

- I. A magyarok honfoglalásáról beszámoló passzus meglepő momentummal indul: a népet Spalatói Tamás a masszagéták egyik csoportjaként tünteti fel. A dalmáciai főespereshez minden bizonnyal nem ez az adat, hanem a nép állítólagos szkíta származásának tétele jutott el. A Kárpát-medencébe érkező honfoglalók szkíta gyökereinek hagyományát alighanem magyar forrás nyomán ismerte a történetíró: a Reginóra visszavezethető tudósítást megtaláljuk Anonymusnál, és az sem lehetetlen, hogy a frank évkönyvből kölcsönzött adalék a névtelen jegyzőt megelőzően is szerepelt valamely, a külhoni forrást már kiaknázó ha-

137 „*His fere temporibus pars aliqua gentis Massagetum egressa de regione sua, que Mageria nuncupatur, venit in multitudine gravi obstantia queque devastans, totam Pannoniam ex utraque parte Danubii occupavit. Interfectis namque incolis regionis illius aliisque in servitutem redactis posuerunt se in planitie illa, quia propter raritatem hominum abilis erat animalibus alendis, ex quibus maxime multitudo ipsa victum habebat. Hec regio dicebatur fuisse antiquitus pascua Romanorum. Ceperunt ergo circumpositas regiones bellis assiduis infestare, ecclesias destruere, christianos affligere. Erant enim pagani crudelissimi, prius vocabantur Hunni, postea sunt Hungari nuncupati. Ante ipsa tempora dux Attila, ferocissimus persecutor christianorum, de predicta regione dicitur fuisse egressus*”. Thomas Spalatensis 62. p.

zai szerkesztésben.¹³⁸ Elméletileg azt a lehetőséget sem kell ugyanakkor kizártnak tekintenünk, hogy a dalmáciai krónikás ezen a ponton magyar tájékoztatás nélkül dolgozott: a magyar–szkíta azonosítás a 10. századtól részét képezte az európai hagyománynak.¹³⁹ A 13. századi szerző a masszagétákról és szkíta eredetükről (a magyarokkal való kapcsolat említése nélkül) minden bizonnyal Sevillai Izidornál talált információt,¹⁴⁰ és olvasmányának hatására cserélhette fel — talán az ázsiai népcsoport görögösített nevének és a magyar nép önmegnevezésének vélt hasonlósága alapján (a *Historia Salonitana* az őshazát *Mageriaként* szerepelteti) — a szkítákat a masszagétákkal.

- II. Forrásunk a magyarokat nem csupán a masszagétákkal, hanem a hunokkal is azonosítja — Tamás szerint a hun a nép régi megnevezése lenne —, és szerepelteti Attilát: vele kapcsolatban a *Historia Salonitana* szerzője csupán annyit jegyez meg, hogy a kereszténységre csapást mérő fejedelem (akit nem jelöl meg sem hun királyként, sem a magyarok őseként) a honfoglalást megelőző időkben ugyancsak a pannóniai vidékről érkezett. Nem tarthatjuk kizártnak, hogy Tamás főesperes a motívumokat magyar földről származó tájékoztatás nélkül szötte bele elbeszélésébe. A bolognai iskolázottságú¹⁴¹ klerikus meríthetett a nyugati tradícióból,¹⁴² de tájékozódhatott éppenséggel a balkáni hagyomány révén is: a hun uralkodót a dukljai pap 12. századi krónikája — Spalatói Tamásnál ezen a ponton továbblépve — magyar királyként nevezi meg.¹⁴³ „Isten ostorá”-ról szót ejthetett ugyanakkor Tamás magyar forrása (informátora) is. A spalatói szerzőnél olvasható

138 Szkítia leírását ld. Anonymus 34–37. p. (1. c.); *Vészprémy*, 2019. 219–231

139 *Kulcsár Péter*: A magyar ősmonda Anonymus előtt. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 91–92. (1987–1988) 5–6. sz. 523–545. p. (a továbbiakban: *Kulcsár*, 1987–1988.): 528. p.

140 *Isidorus Hispalensis*: *Etymologiae* IX,2,63; XIV,4,6; Thomas Spalatensis 62. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

141 *Karbić – Matijević Sokol – Sweeney*, 2006. XXV–XXVI. p.

142 A hun–magyar azonosság a 12. századra megszaporodó forrásairól ld. *Kulcsár*, 1987–1988. 527–528., 533–535. p. Az Attila alakja körül kiformalódott kiterjedt európai hagyományról áttekintést nyújt *Bozók*, 2015.

143 Az adatra felhívta a figyelmet *Macartney*, 1940. 7. p. A Dalmáciában is ismeretes forrásról ld. *Thallóczy Lajos*: Presbyter Diocleas krónikájának magyar vonatkozásai. In: *Századok*, 30. (1886) 6. sz. 485–504. p. (az Attilát említő anakronisztikus részlet kapcsán ld. 496. p.); *Kaimakamova, Miliana*: Chronicle of the Priest of Duklja [Presbyter Diocleas, Pop Dukljanin]. In: *EMCh* I. köt. 398–399. p. A krónikát egyébként forgathatta Spalatói Tamás, ld. Thomas

híradás Pannónia egykori uráról épülhet egyfelől Anonymus megjegyzéseire. Utóbbi elképzelést erősítheti, hogy a dalmáciai forrás közlése nagyban hasonlít a Névtelen elbeszéléséhez, aki vélhetőleg elsőként szötte bele a Kárpát-medence korábbi uralkodójának alakját a magyar történeti irodalomba. III. Béla egykori nótáriusa Pannónia 5. századi meghódítóját a Szkítia első királyaként feltüntetett Magógtól származtatta, s Árpád ősenek nevezte, ám maguk a hunok nem szerepelnek regényes előadásában.¹⁴⁴ Másfelől azonban hipotézis szintjén nem utasíthatjuk el egyéb (ránk nem maradt) magyarországi *gestaszöveg* használatát sem. A kizárólag Attilát említő Anonymushoz képest Tamásnál többtelelemként jelentkezik a hun–magyar azonosság tételének explicit kimondása. Nem kell lehetetlennek tartanunk, hogy a magyarokkal azonosított, illetve rokonított néppel kapcsolatos hagyomány a névtelen *gesta*író művének lejegyzése és a Kézai-féle hun–magyar történet születése között — amint azt akár a Magyar–lengyel Krónika is tanúsíthatja — gazdagodott az Árpádok udvarában (az is lehetséges ugyanakkor, hogy kizárólag a szóbeliség szintjén).¹⁴⁵

- III. A magyarok negatív színezetű ábrázolása — a honfoglalókat Spalatói Tamás a legkegyetlenebb pogány népséggént jeleníti meg — első pillantásra külhoni mintát sejtethet, ám meg kell jegyeznünk, hogy a kereszténység felvételét megelőző idők magyar népéről Szent István Nagyobbik Legendájának szerzője is pejoratív hangon beszél.¹⁴⁶
- IV. A forrásrészlet egy további mozzanatáról kell még szólnom: a szolgaság eredetével kapcsolatban Spalatói Tamásnál olvasható tételről. A dalmáciai történetíró úgy tudja, hogy az őshazából a Kárpát-medencébe érkező magyarok az itt talált népeket részben megölték, részben szolgaságra vetették. A szolgák származásával kapcsolatban hasonló megjegyzést olvashatunk Kézai Simonnál — szerinte az alávetettek rétege a magyarok által foglyul ejtett elemekből alakult ki —, IV. László udvari papjánál azonban egy másik tradíció is szerepel: utóbbi hagyomány azoktól eredezteti a szolgákat, akik megtagadták a hadba vo-

Spalatensis 34. p. 3. jegyz. (Damir Karbić, Mirjana Matijević Sokol és James Ross Sweeney megjegyzése).

144 Anonymus 40. p. (5. c.), 45. p. (9. c.), 59. p. (19. c.), 61–62. p. (20. c.).

145 Csákó, 2015. 277–297. p.; *Veszprémy*, 2019. 318. p.

146 Legendae s. Stephani regis 378. p. (1. c.).

nulást.¹⁴⁷ Nagyivú Kézai-tanulmányában Szűcs Jenő felhívta a figyelmet arra, hogy a katonai szolgálatot elutasítók alávetésének motívuma francia eredetű lehet: a huntörténet megalkotójánál olvasható közlés párhuzamait irodalmi művekben — *chanson de geste*-ekben — és a *coutume*-jogban (Philippe de Beaumanoir: *Coutume de Beauvaisis*) találjuk meg.¹⁴⁸ A hagyományt utóbb részletesen vizsgáló Molnár Péter arra a következtetésre jutott, hogy a tradíció, amely egy, a Nagy Károly-mondakörhöz tartozó elbeszélés nyomán a 13. század első két évtizedére vált jól ismertté az észak- és a közép-francia területeken, legalább a szóbeliség szintjén már Kézai előtt is jelen lehetett Magyarországon (a tézist Trois-Fontaines-i Alberik a magyarországi ciszterci rendtársak híradásait felhasználó világkrónikája igazolhatja, amelyben ugyancsak feltűnik a motívum).¹⁴⁹ Kanyarodjunk most vissza a Kézai-nál tetten érhető másik állásponthoz, amely úgy tartja, hogy a meghódított vagy fogságra vetett népelemek tekintendők a szolgák őseinek! A tradíció Kun László udvari papjának elbeszélésén és a most tárgyalt dalmáciai történeti munkán kívül Anonymusnál¹⁵⁰ és Riccardusnál¹⁵¹ is jelentkezik (náluk a szolgaság *expressis verbis* nem szerepel, csupán a meghódítottak alávetése): Szűcs azt feltételezte, hogy az ezekben a forrásokban megjelenő elképzelés felelne meg a korai *gesta* hagyománynak.¹⁵² Le kell szögeznünk: valóban megfontolásra adhat okot, hogy mind a névtelen jegyzőnél, mind a domonkos jelentésben és a spalatói főesperes művében előfordul egyrészt a *pascua Romanorum* szókapcsolat, másrészt pedig az az értesülés, miszerint a magyarok alávetették azokat, akiket a Kárpát-medencében találtak (Kézainál az előbbi hagyomány torzult formában érhető tetten). Valóban szükségszerű-e

147 Simon de Kéza 147–148., 192–193. p.

148 Szűcs, 1973. 581–586. p.

149 Molnár Péter: A magyar jobbágyság eredete Kézai Simon szerint: az értelmezés lehetőségei és zsákutcai. I–II. In: Századok, 151. (2017) 3. sz. 575–606. p., (2017) 4. sz. 713–742. p., kül. 730–733. p.

150 Több helyen, pl. „*in eodem loco fere omnes habitatores terre se sua sponte eis subiugaverunt, subiugaverunt domino suo fere plures nationes illius terre*”. Anonymus 62. p. (20. c.). Ld. Szűcs, 1973. 588. p. 63. jegyz.

151 „*(...) subiectis sibi populis, qui tunc habitabant ibidem*”. Drei Texte zur Geschichte der Ungarn 151. p.

152 Vö. Györffy, 1993. 189–190. p.

azonban az adatokat a régi hagyományból eredeztetnünk? Szűcs álláspontja a források háttérében meghúzódó 11. századi szerkesztéssel kapcsolatban azon az elképzelésen nyugszik, miszerint eredetileg a champagne-i Alberikhez is ez az információ juthatott el (azt ő maga cserélte fel a francia tradícióban elterjedt tézissel), az észak-francia szerzetes magyar adatait pedig — amint azt a történész Hóman nyomán elfogadja — egyértelműen korai szerkesztésből kell eredeztetnünk.¹⁵³ Utóbbi, a trois-fontaines-i krónikás forrására vonatkozó tétel azonban nem igazolható: Alberikről sokkal inkább feltételezhető, hogy saját korának hagyományából merített.¹⁵⁴ Tamásról (s ugyanígy Riccardusról és Kézairól) is elképzelhetőnek kell tehát tartanunk, hogy a motívumot a 13. századi tradícióból: Anonymustól vagy esetleg egyéb forrásból ismerte (ismerték). Mindezt kiegészíthetjük azzal, hogy míg a szolgáltnak a katonai szolgálat megtagadásával való összefüggésbe hozása egyértelműen a 13. század elejétől elterjedő nyugati tradíció ismeretét sejteti, addig a meghódított népek alávetésének motívuma jóval kevésbé specifikus, mint a Nagy Károly-mondakörre visszavezethető tétel. Bár lehetetlennek éppenséggel nem kell tartanunk, hogy ilyesfajta hagyományt a régi *gestaszövegek* is tartalmaztak, az elfoglalt területek népeinek szolgasorba süllyesztése az ókor óta bevett fordulat lehetett az irodalomban, s Anonymus, Riccardus és Spalatói Tamás (majd Kézai) lényegében egymástól függetlenül is lejegyezheték (volna) a tudósítást (a domonkos jelentés persze egyértelműen kijelenti, hogy egy *gestaszöveg*ből kölcsönzi minden adatát).

Összefoglalólag megállapíthatjuk, hogy a *Historia Salonitana* minden kétséget kizáróan árulkodik írott magyarországi hagyomány (egy, a 12. századnál nem korábbi *gestaszöveg* és esetleg a Hartvik-legenda) ismeretéről, ám a dalmáciai történetíró a honfoglalás korával és az Árpádokkal kapcsolatos tudósításai nem feltétlenül támasztják alá egyetlen összefüggő elbeszélő forrás felhasználását. Ha csak nem képzelünk el egy hipotetikus szöveget, amely a magyar tradícióval áthallásokat mutató részleteket (a magyarokat szkítiai eredetétől Kálmán hadjárataig) együttesen tartalmazta — ennek létezését természetesen nem zárhatjuk ki —, úgy kell vélnünk, hogy a spalatói krónikás különböző források értesüléseiből állította össze mondandóját. Láthattuk fentebb, hogy a magyar eredetű hagyomány Tamás tollán lokális, illetve egyéb tradícióból kölcsönzött elemekkel is kontami-

153 Szűcs, 1973. 586–588. p. Ld. még Hóman, 1925. 5–32.

154 Latzkovits, 1934. 85–92. p.; Csákó, 2012. 522. p.

nálódik, így elméletileg azt sem kellene elképzelhetetlennek tartanunk, hogy a rómaiak pannóniai legelőjének motívumát a dalmáciai történetíró az európai hagyományból ismerte (ahol egyébként a magyarok a hunokkal való azonosításának tételét vagy a nép Szkítiából való származásának motívumát is megtalálhatta). Ha azonban a szókapcsolat szerepeltetése mégis inkább magyarországi forrás ismeretén alapszik — ezt a megoldást kell valószínűbbnek ítélnünk, s az sem tagadható, hogy a 14. fejezet tudósítása több ponton rokonítható Anonymus előadásával —,¹⁵⁵ akkor véleményem szerint szükségtelen korai forrást keresnünk a főesperes közlésének hátterében: az információ eredhet magától a névtelen jegyzőtől vagy valamely egyéb, napjainkra elveszett 13. századi szövegből.¹⁵⁶

155 *Buják Gábor* a jelen dolgozat készítése közben megjelent tanulmánya – a *Historia Salonitana* adatainak részletesebb vizsgálata nélkül – egyértelműen Anonymustól eredezteteti Spalatói Tamás a honfoglalással kapcsolatos híreit. Ld. *Buják*, 2019. 418–419. p.

156 Még ha úgy is kellene tartanunk, hogy a meghódítottak szolgaságba taszításának momentuma részét képezte a korai tradíciónak, ez nem jelenti azt, hogy a *pascua Romanorum*-hagyomány is feltétlenül az *ősgestából* származna: mind Tamás, mind Riccardus és Kézai meríthettek egy, a régi és az újabb tradíciót kontamináló 13. századi szerkesztésből (lényegében Anonymustól) is.

FARKAS CSABA

AZ ELFELEDETT SÁRKÁNY: HERMÁNY NEMBELI LACK (1328–1359)

A Lackfi család történetének kezdete a szerény, ám nagy múltú Hermány nemzetségig nyúlik vissza. Az ebből származó családnak Lack, avagy László vetette meg alapját. Leszármazottai kis túlzással a XIV. századi magyar történelem legfontosabb bárói dinasztiájává lettek. Unokái még az Anjoukat is túlélve egészen 1397-ig az ország egyik leghatalmasabb familiájának tagjai voltak.¹ Az Anjouk, különösen I. (Nagy) Lajos négy évtizedes uralkodása alatt befutott karrierjük is indokolja annak megválaszolását, hogy honnan indult ennek a családnak a története. Válaszra vár az a kérdés is, hogy Lack szerepe miként járult hozzá fiai előrejutásához. Dolgozatomban személyén túl nem csupán családjá, fiai, hanem a kortárs politikai elit is szerepet kapott. Igyekeztem családi kapcsolataira, tisztségeire és ezáltal familiárisaira is rávilágítani. Szécsényi Tamás erdélyi vajdával való kapcsolatának alakulásával az Anjou-monarchia működési mechanizmusának, személyi összefonódásainak kérdésére is választ kerestem. A királyi udvarban és I. Károly seregében megforduló székelyispán, Lack, korának jellegzetes figurája. Fiaival való kapcsolatán keresztül, különösen birtokai felosztása és politikai értelemben vett visszalépése egy, a korszakban — tudomásom szerint — egyedi életpálya felvázolását teszi lehetővé.

Dénes fia Lack

A Hermány nemzetség tagjai az XIII. századi országos politikában nem töltöttek be fontos szerepet. Egyikük, Mátyás szepesi prépostként tűnt fel IV. Béla idején.² Az azonban, hogy Kézai Simon, IV. László udvari papja érdemesnek tartotta

1 A családdal Luxemburgi Zsigmond és bárói számoltak le 1397-ben. Ld. *Mályusz Elemér*: Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437. Bp., 1984. 37–38. p.

2 1245: CDES II. 195. sz.; 1248. s. d.: CDES II. 300. sz.; 1260: RA 1248. sz. *Engel*: Gen. Herman nem 5. tábla: Meszesi ág — 1246–60 között szerepel forrásokban. Két unokaöccsétől, Istvántól a meszesi-, Bekétől a szebenyei-ág származott. Mátyásra ld. *Wertner Mór*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–II. köt. Temesvár, 1892. II. 19–20. p.; *Szücs Jenő*: Az utolsó Árpádok. Bp., 1993. 26. p. Korábban esztergomi kanonok, 1239-ben IV. Béla IX. Gergely pápához küldte Rátót nembeli Mátyás váci püspök esztergomi érsekké történő kinevezése

megemlíteni őket, jelzi, hogy az 1280-as években az udvarban számoltak velük. Mikor Kézai műve megszületett, akkor lépett a politika színpadára Hermánynembeli Rubin, aki 1278-ban Aba Finta erdélyi alvajdája volt.³ Valószínűleg végig Finta helyetteseként tevékenykedhetett Erdélyben, mivel 1280-ban a király vasi ispánná nevezte ki.⁴ Nem mellesleg Finta ugyanekkor lett nádor, somogyi és soproni ispán is. Mindezekon túl 1283-ban Rubin szerepel országbíróként⁵ (egy János nevű személyt leszámítva), közvetlenül Aba nembeli (Dávid fia) Péter után. Nem nehéz észrevennünk azt a kapcsolatot, amely közte és az Abák között fennállott.

Ugyan közvetlen családi kapocs — leszámítva az egy gens-hez való tartozást — nem mutatható ki Lack és Rubin között, Rubin személye több magyarázattal is szolgálhat számunkra arra nézve, hogy az alapvetően Vas megyei birtokokkal rendelkező nemzetség tagjai miként származtak el Csanád és Arad megyékbe,⁶ a Temes vidékére, és hogyan szereztek Erdélyben birtokokat.⁷ Rubin erdélyi alvajdasága lehetőséget adott, hogy családjának egyik ága elvándorolhasson az akkor már a Kőszegiek uralma alá kerülő Vas megyéből.⁸ Rubint azonban nem

ügyében, ld. *Pirhalla Márton*: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetétől a püspökség felállításáig. Lőcse, 1899. 14–15. p.

- 3 UBB II. 124. p.; *Zsoldos*: Arch. 39. p. — Finta 1278. nov. 6-tól egészen 1280. júl. 19-ig mutatható ki a forrásokban. Vas megyei szerepére ld. *Kis Péter*: A királyi szolgálonépi szervezet a 13–14. században. Szeged, 2010. 33–34. p.
- 4 1280. júl. 19.: RA 3056. sz.; *Zsoldos*: Arch. 225. p. — Utódja Héder nembeli (Henrik fia) János (Iván) lett, aki ezzel egy időben a szomszédos Sopron megye élén állt, nem mellesleg szlávón bán volt.
- 5 1283. márc. 10.: RA 3212. sz.; *Zsoldos*: Arch. 34. p. — Egy Domokos nevű alországbíró is ismert, utódja csak 1285-ben mutatható ki Balassa Demeter személyében.
- 6 Arad a XIII–XIV. század fordulóján Kán László erdélyi vajda uralma alá került. Ugyan a megye ispánjait csak 1240-ig ismerjük, megfontolásra érdemes az a hipotézis, miszerint Arad már korábban is egy-egy vajda irányítása alá került. A megyére ld. *Zsoldos*: Arch. 125. p. ill. *Engel*: Arch. 97. p.
- 7 IV. László 1278-ban Mezősömlőn (Krassó m.), valamint Temesváron is megfordult. 1278. jún. 19-én Csanádon találjuk: DL 66 784; *Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma (1264–[1272]–1290). In: Fons, 23. (2016) 1. sz. 24–25. p. (3–64. p.) 1279 elején Aradon tartózkodott: *uo.* 27. p., de 1280 elején megfordult Besztercében is: *uo.* 28. p. A jelzett időszakban IV. László mindössze egyszer volt Erdélyben. Rubin ekkor adományt is nyerhetett a királytól, habár erről hallgatnak forrásaink.
- 8 *Kristó Gyula*: A Kőszegiek kiskirálysága. In: *Uő*: Tanulmányok az Árpád-korról. Bp., 1983. 243., 252. p. (241–268. p.) — Héder nembeli (Nagy) Henrik kezén lévő várakról az 1271. évi pozsonyi béke is beszámol, bővebben ld. *Zsoldos Attila*: A Henrik-fiak: a Héder nembéli Kő-

tudjuk elhelyezni a Hermány nemzetség öt ágának egyikén sem.⁹ A felpfestesi-ágból származó Makraiak viszont Hunyadban rendelkeztek birtokokkal, többen közülük a későbbiekben Lackfi István mellett harcoltak Dél-Itáliában.¹⁰ Lack 1329-ben erdélyi rokonaival megosztzott öröklött birtokain:¹¹ az erdélyi káptalan 1330. évi, I. Károlyhoz küldött jelentése tételesen felsorolja a Lackot illető részeket.¹² Az oklevélben szereplő rokonok szülei (Gecse, Gergely)¹³ talán Lack apjának, Dénesnek a fivérei lehettek,¹⁴ így nem tűnik lehetetlennek, hogy Lacknak, valamint erdélyi rokonainak nagyapja Rubin, vagy annak rokona, esetleg fivére lett volna.

Lack apja, Dénes teljesen ismeretlen az utókor számára, hiszen sem az utolsó Árpádok, sem I. Károly korai tisztviselői között nem találjuk.¹⁵ Mindenképpen az 1280-as és 1310-es évek közötti időszakban van helye a nemzetség történetében. Ugyanakkor találkozunk azzal a Lamperttel is, akit I. Károly 1314-ben országbíróvá nevezett ki,¹⁶ és maga is Hermány nembeli volt.¹⁷ Dénes szerepe tehát abban, hogy Lack pályafutása miként alakult, feltehetően jóval kevesebbet nyomott a latban, mint egy báróvá előléptetett rokoné, Lamperté, aki sűrűn megfordult a király környezetében. Ott volt 1315 nyarán a Lippán tartózkodó I. Károly mellett ő is, miként más bárók.¹⁸ Pont akkor és ott, ahol feltehetően döntés született arról, hogy I. Károly seregvezérei, a Szécsi-fivérek megtámadják Kán László-fiainak

szegiek. In: Vasi Szemle, 64. (2010) 6. sz. 653. p. (651–661. p.). Karácsonyi Temes megyei családként számolt a Lackfiakkal: *Karácsonyi*, 1889. 7–8. p.

- 9 Ezek a bakonyai-, hermáni-, lackfi-, meszesi- és pestesi-ágak. Ld. *Engel*: Gen. Hermán nem.
- 10 *Karácsonyi*, 1995. 632. p. Vö. *Majláth Béla*: A Laczk nemzetség. In: *Turul*, 2. (1884) 21–29. p.
- 11 1329. aug. 20.: DF 253 701, AOKlt. XIII. 466. sz.; *Karácsonyi*, 1995. 625. p.
- 12 1330. ápr. 14.: DF 253 701, EO II. 672. sz.
- 13 Lack unokafivérei közül egyedül Gecse fia Jánosra vonatkozóan találtam adatot. Az azonosítás további vizsgálat tárgyát képezi. Kraszna megyei birtok határjárásakor szomszéd (Iohannes filius Geche): 1347. nov. 15.: EO III. 430. sz. 1342-ben Lack fiainak osztzkodásakor Miklós Kraszna megyei birtokot is kapott: DL 87 130, AOKlt. XXVI. 169. sz.
- 14 *Engel*: Gen. Hermán nem 1. tábla: Pestesi ág.
- 15 *Zsoldos*: Arch. 297. p.; *Karácsonyi*, 1886. 167. p.
- 16 *Engel*: Arch. I. 6. p.; *Bertényi*, 1974. 64–67. p.; *Piti Ferenc*: Okleveles adatok az 1324. évi országbíróváltáshoz. In: *Fons*, 4. (1997) 2. sz. 243–250. p.; *Almási Tibor*: Hermán nembéli Lampert királyi országbíró működésének okleveles adatai. In: *Forum. Acta Juridica et Politica*, 7. (2017) 1. sz. 5–29. p.
- 17 Pecscétmire 1323-ban egy sárkányt ábrázol, mely kétséget kizáróan a Hermány nemzetséghez köti: *Engel-Lővei*, 1998. 138. p.
- 18 1315. júl. 8.: AOKlt. IV. 118. sz.; *Kristó*, 2003. 320. p.

territóriumát.¹⁹ Sajnos a rokonság ismeretében sem tudunk arra a kérdésre választ adni, hogy a Hunyad megyében birtokos család, Lack, illetve apja, Dénes, milyen körülmények között vészelték át Kán László erdélyi uralmát, annak szolgálatában, esetleg távolságot tartva tőle. Az erdélyi érdekeltség nyomán azonban nem tűnik lehetetlennek, hogy az 1316-ban Hátszeg felől Déva alá vonuló Szécsi Pál és Miklós vezette seregben ott volt maga Hermány nembeli Lack is. Ez magyarázatul szolgálna arra, hogy miként jutott kezére az a tucatnyi birtok, amelyek zömében az erdélyi oligarcha kezén lévő Arad megyében terültek el. Lampert és Lack kapcsolatáról nem tudunk semmit, élettörténetükben közös elem csupán a származás, valamint a mindkettejük által viselt csanádi ispáni cím.²⁰

Kérdéses, hogy az 1342-ben felosztásra kerülő javakat Lack vajon örökölte, vagy maga kapta azokat adományként I. Károlytól?²¹ Örökölhette Lamperttől is királyi jóváhagyással, de nagy valószínűséggel saját szerzeményekről lehetett szó, így nem kellett osztozkodnia fiainak az erdélyi rokonsággal. További érvként hozható fel, hogy a birtokok a környéken vándorló, majd állandósuló királyi udvarhoz, Temesvárhoz közel terültek el.²² Az 1329. évi birtokosztály azonban inkább arra utalhat, hogy Lack és apja eredetileg Erdélyben rendelkeztek javakkal,²³ a rokon Lampert pedig 1314-ben országbírói méltósága mellett Csanád megye ispánságát nyerte el a királytól.²⁴ Nem zárható tehát ki, hogy ezt követően tett szert Lampert és így Lack is Csanád és Arad megyékben egyaránt birtokokra.²⁵

Az ország hódoltatása az 1310-es években szakadatlanul folyt, Lampert mellett Lack már ekkor is a király környezetéhez tartozhatott, tisztségéről azonban, csakúgy mint az oligarchák elleni harcokban való részvételéről, semmit sem tudunk.²⁶

19 A hadjáratra ld. *Zsoldos Attila*: Erdélyi háborúk a 14. század elején. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok 6–16. század*. Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Bp., 2016. 198–231. p.

20 *Engel*: Arch. I. 122. p.

21 1342. máj. 1.: AOkt. XXVI. 169. sz., DL 87 130 — A birtokok tételes felsorolása helyett azokat a megyéket érdemes megemlíteni, ahol azok elterültek. Ezek közül a legtöbb Arad megyében, valamint Csanádban feküdt, de rendelkezett földdel Szolnok, Kraszna megyékben is.

22 *Karácsonyi*, 1889. 8. p.; *Kristó*, 2003a. 301. p.

23 1329. aug. 20.: DF 253 701, AOkt. XIII. 466. sz.; *Karácsonyi*, 1995. 625. p.

24 *Engel*: Arch. I. 122. p.

25 *Karácsonyi*, 1995. 626. p. — Lack rezidenciája is Arad megyében, Kerekegyháza volt.

26 I. Károly első főuraira ld. *Kristó Gyula*: I. Károly főúri elitje (1301–1309). In: *Századok*, 133. (1999) 41–62. p.

Lack a báró és az ispán

Lack élete során összesen négy tisztséget viselt. Csanádi ispánsága ezek között kivételt képez, hiszen székelyispáni, megyesi, valamint beszercei ispáni méltóságai egyaránt Erdélyhez kötődtek. Székelyispánként 1328-ban báró lett,²⁷ de fia, István már 1326-tól királyi lovászmester. Az 1323. évi osztrák–magyar békekötést még Kacsics nembeli Simon erősítette meg székelyispánként,²⁸ 1328 őszén viszont már Lackot találjuk *comes Siculorum*-ként az I. Károly és a Habsburg hercegek közötti békeokmányon.²⁹ A világi méltóságok között ő itt az előkelő nyolcadik helyen szerepelt, közvetlenül utána fia, István lovászmester, aki a Pozsonyban tartózkodó uralkodó seregvezéréként tevékenykedett a háború során.³⁰

Lack ispáni tisztségei közül³¹ a csanádit vegyük először szemügyre. Bár rokona, Lampert országbíró korábban már bírta a megyét, azt Lack nem az ő utódjaként nyerte el a királytól.³² Kettejük között Telegdi Miklóst találjuk a megye élén, aki csak 1326-ban szerepel ispánként. Az ezt követő 13 évben Csanád élén senki sem találni, lehetséges, hogy Lack is hamarabb került tisztségébe, mint 1339.³³ Csanád megye korabeli rangjával kapcsolatban a jelzett korszakra vonatkozóan³⁴ röviden érdemes a szomszédos megyéket is áttekinteni. Nevezetesen azt, hogy

27 Szécsényi Tamás és Ákos Mikcs már jóval korábban, az 1310-es évektől tisztviselők.

28 Fügedi, 1986. 238. p. Pecsetjét említik, tisztségét nem 1323-ban: *Karácsonyi*, 1886. 168. p.; *Karácsonyi*, 1887. 8. p.; Fügedi, 1986. 238. p. Ugyanakkor a pecsétkatalógusban nem találni nyomát ennek, arra csak 1328-ban van adatunk: *Engel–Lövei*, 1998. 137–140. p. 1323-ban Hermány nembeli Lampert országbíró pecsetje látható. Karácsonyinaál szereplő forrás I. Károly és az osztrák hercegek közötti egyezségről nem tünteti fel nevét: CD VIII/7. 147. p. Kacsics nembeli Simon ekkor még élt: *Engel: Arch. I.* 192. p.

29 A háborúra ld. *Wertner*, 1913. 44–64., 234–246. p.; *Engel–Lövei*, 1998. 143. p. 6. kép, 144. p. *Wertner Mór*: Az 1328. évi magyar-osztrák hadjárat. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 14. (1913) 44–64., 234–246. p.

30 Kristó, 1983. 73–74. p. — Az 1328 júliusa és szeptembere között zajló háborúval kapcsolatban Lack neve csak a békeokmányon szerepel, hadi szerepéről sincsenek információink. Mivel a hadjárat során I. Károly végig Pozsonyban tartózkodott, az is lehetséges, hogy Lack is a környezetében volt ekkor. A bárók szerepére ld. *Engel*, 1982. 883. p.

31 Ispáni kinevezéseiről nem maradt fenn forrás, habár a legkorábbi kinevező királyi parancslevél 1328-ból származik. Ld. *Engel*, 1982. 887. p.

32 *Engel: Arch. I.* 122. p. — Éppen 1326-ban ispán Telegdi, és valószínűleg Lampertet követte.

33 1339. szept. 15.: DF 277 287, DF 277 288, AOklt. XXIII. 549. sz., 550. sz.

34 A korabeli csanádi egyházmegyére ld. *Petrovics István*: A Duna–Tisza–Maros-köz és Temesvár egyházi viszonyai a középkorban. In: *Erdélyi várostörténeti tanulmányok*. Szerk. Bárdi Nándor – Fleisz János – Pál Judit. Csíkszereda, 2001. 46. p. (43–68. p.)

kik, milyen másik méltósággal rendelkeztek, illetve mely vár/várak élén álltak. Erre az alábbi táblázat lesz segítségünkre:³⁵

megye	ispán	vár	egyéb tisztsége
Arad ³⁶	Szcsényi Tamás (1319–42)	Solymos	erdélyi vajda
Bács ³⁷	Nekcsei Demeter (1321–29) Druget János (1330–33) Alsáni János (1333–34) Ostfi Miklós (1335–39) Ostfi Domokos (1340–53)	–	tárnokmester nádor macsói bán macsói bán macsói bán
Békés ³⁸	Acsai (Berend fia) Márton (1329–46)	–	–
Bihar ³⁹	Futaki Dénes (1320–32) Nekcsei Demeter (1333–38) Fonyi Balázs (1338) Perényi Miklós (1341–42) Zsámboki Miklós (1342–56)	Sólyomkö – –	sólyomköi várnagy tárnokmester – sólyomköi várnagy nádor
Bodrog ⁴⁰	Garai Pál (1317–28)	Kőszeg	kőszegi várnagy (1317–20), macsói bán 1320–28), + Valkó, Szerém

35 Az 1326 és 1342 közötti ispánokat vettem csak figyelembe.

36 *Engel*: Arch. I. 97. p. — A solymosi vár Lippp városával és kerületével együtt került a minden-kori ispánhoz: *uo.* I. 413. p.

37 *Engel*: Arch. I. 100. p. — A megye területén egyedül a bácsi vár terület el, mely a kalocsai érsek-ség székhelye volt, az itteni ispán honorjáról nem tudunk *uo.* I. 270. p.

38 *Engel*: Arch. I. 108. p.

39 *Engel*: Arch. I. 112. p. — Sólyomkö: *uo.* I. 414. p.

40 *Engel*: Arch. I. 114–115. p. — A megyésispáni tisztséghez a baranyai Kőszeg vára kapcsolódott 1339-ig: *uo.* I. 349. p.

megye	ispán	vár	egyéb tisztsége
	Alsáni János (1328–34)	–	macsói bán + Baranya, Bács, Szerém, Valkó
	Ostfi Miklós (1335–39)	–	macsói bán + Baranya, Bács, Szerém, Valkó
Kőszegi (Herceg) Péter (1339–53) ⁴¹		–	–
Csongrád ⁴²	Druget János (1327) ⁴³ Szécsényi Tamás (1336) ⁴⁴ Bátori Miklós (1337) ⁴⁵	Szeged	– erdélyi vajda szegedi várnagy
Keve ⁴⁶	[Szeri Pósa] (–1347?)	?	–
Krassó ⁴⁷	Szeri Pósa (1325–46)	Haram, Illyéd, Érsomlyó	galambóci várnagy
Szolnok ⁴⁸	Szécsényi Tamás (1321–42)	—	erdélyi vajda

41 Ostfi Domokos macsói bán nem viselte a bodrogi ispáni címet: *Engel*: Arch. I. 115. p.

42 *Engel*: Arch. I. 124. p. — 1315-től a csongrádi ispán kezén találjuk a szegedi várat is, ld. *uo.* 423. p. A várra és várnagyokra a jelzett időszakban ld. *Petrovics István*: A szegedi vár korai történetéhez. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 6. (1982) 60–61. p. (53–66. p.).

43 *Engel*: Arch. I. 124. p. Az itteni alispán, Gyekmin, Druget János familiárisa, 1327-ben csongrádi alispán, ezért feltételezhető, hogy Druget János a megye élén állt. 1327. okt. 6.: DL 2458, AOkt. XI. 475. sz.

44 *Engel*: Arch. I. 124. p.

45 *Engel*: Arch. I. 124. p. — Bátori egyedül 1337-ben szerepel a megye élén, ezt követően első ismert utódja Cselenfi János csak 1348-tól.

46 *Engel*: Arch. I. 139. p.

47 *Engel*: Arch. I. 142. p. — Az ispáni honor tartozéka 1325 előtt már Haram és Illyéd, Érsomlyó (Krassófővel együtt) valamikor 1342 előtt csapódott az ispáni méltósághoz. A várakra ld. *uo.* I. 309., 324., 331. p.

48 *Engel*: Arch. I. 200. p. — Külső-Szolnok területén lévő Aranyos és Kővár a szatmári ispán honorjához tartozott és nem a vajdához. Kővárról 1372 után tudjuk, hogy királyi vár: *uo.* I. 351. p. Aranyas a szilágyi kerületben terült el, már 1317-től királyi vár: *uo.* I. 268. p.; *Engel*, 1988. 118. p.

megye	ispán	vár	egyéb tisztsége
Temes ⁴⁹	Szeri Pósa (1325–?) Jánki Miklós (1329–33) Toldi Csóka (1337–41)	Temesvár	— — —
Torontál ⁵⁰	—	Becse	—
Zaránd ⁵¹	Hédervári Dezső (1324–30) Hédervári Henrik (1330–31) Nagymartoni Lőrinc (1332–38)	Világosvár	világosi várnagy, királynéi udvar- bíró + Sopron, Győr — —

A vizsgálatba bevontam még a nem szomszédos, de a régióhoz szorosan kapcsolódó Keve és Krassó megyéket, valamint Bihart és Szolnokot is. Mint azt a fenti táblázat is mutatja, a Lack által kormányzott Csanád közelében lévő megyék nagyobb hányadát bárói méltóságviselő kormányozta. Csanádban királyi vár nem volt, az uralkodó más megye területéről nem adott erődítményt az ispánnak. Lack így a Csanád területén lévő királyi birtokok, uradalmak igazgatását láthatta el,⁵² csakúgy mint Békés és Bács megyék ispánjai tették. Csongrád (Szeged), valamint Arad (Solymos) ispánjainak igazgatásában volt vár. A térségben a legtöbb várral, adatolhatóan összesen hárommal, a déli határ mentén elterülő krassói-kevei ispánok rendelkeztek.

49 Engel: Arch. I. 202. — Szeri Pósa még 1325 után is viselhette tisztségét. Toldit követően utódja, Berekszői Miklós csak 1349-ben tűnik fel. A megye honorjához eleinte, a vizsgált időszakot érte ez alatt, csak a temesvári királyi vár tartozott: *uo.* I. 441–442. p.

50 Engel: Arch. I. 210. p. — A korszakból nem ismerünk ispánt, viszont a honorjához tartozott Becse és annak hatalmas kiterjedésű uradalma, mely 1315 óta királyi vár: *uo.* I. 275. p.

51 Engel: Arch. I. 239. p. — Az ispán viselte egyben a világosvári várnagyi címet is: *uo.* I. 458. p.

52 Engel: Arch. I. 122. p.; ÁMTF I. 867. p. — 1332-ben már Becsei Imre birtokolta, tehát Lack csak akkor igazgathatta, ha 1326-ban vagy azután már csanádi ispán volt. Ezek alapján kérdéses Lack itteni bevételi forrása, ugyanakkor azzal valahonnan rendelkeznie kellett, mint kortársai többségének is. Erre ld. Engel Pál: A honor. A magyarországi feudális birtokformák kérdéséhez. In: Történelmi Szemle, 25. (1981) 1. sz. 7. p. (1–19. p.).

1328-ban I. Károly székelyispánná tette Lackot,⁵³ ami katonai és bírói hatalommal ruházta fel őt.⁵⁴ A székelyispáni tisztség először 1235-ben jelent meg, amelynek viselőjét mindig a király nevezte ki, az nem függött az erdélyi vajdától.⁵⁵ Székhelye a Székelyföldön kívüli Görgény vára, melynek bevételei is az ispánt illették.⁵⁶ Arról nincs adatunk, hogy Lack bírta volna a várat. I. Károly idején, nem számítva a tisztséget bitorló Kán László vajdát, összesen négy székelyispánt ismerünk.⁵⁷ 1327 nyarán még Kacsics nembeli Simon töltötte be a tisztséget, aki Szécsényi Tamás erdélyi vajda unokafivére volt, ő azonban ezután eltűnik a forrásokból.⁵⁸ Lack ekkor, szokatlanul, de fia után (legalábbis ami a forrásaink szerint igazolható) maga is a királyi tanács tagja lett.⁵⁹ Erdélyi birtokosként ráadásul érdekelt volt az ottani politikában. 1343-ig terjedő székelyispáni tevékenységéről nem sokat tudunk.

A XIV. században ismert székelyispánok többször igazgattak más megyéket is a székely területeken túl,⁶⁰ így Lack esetében sincs ez másként. 1334 elejétől már biztosan a szászok lakta Beszterce élén találjuk,⁶¹ mely 1321-től fogva egyesített honorként került kiosztásra a székelyispáni címmel. 1331 előtt azonban Lack itt nem kaphatott szerepet, mivel ekkor Kartali Tamás bírta *pro honore*.⁶²

53 Ez az elnevezés nála jelenik meg legelőször, valószínűleg a székelységnél kialakuló három társadalmi réteget jelöli: *Kordé*, 1999. 28–29. p.

54 *Kordé*, 1999. 29. p. — *iudex Siculorum* megnevezése is erre utal. 1336. szept. 15.: DL 76 540, AOkt. XX. 348. sz.; 1343. máj. 2.: DL 29 673, AOkt. XXVII. 239. sz.

55 *Bodor*, 1983. 286. p.

56 *Engel*: Arch. I. 321. p.; *Engel* 1977. 114. p.; *Fügedi Erik*: Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon. Bp., 1977. 138. p.; Csánki V. 669. p. — Korábban Ákos nembeli Mojs territóriumának központja, 1358-tól kezdve a székelyispáni honor tartozéka, Torda megyében. KMTL 625. p.

57 Bővebben róluk ld. *Kordé*, 1999. 21–31. p.

58 1327. jún. 4.: DF 238 226, AOkt. XI. 270. sz. — Nagy valószínűséggel éppen Visegrádon tartózkodott, mert máj. 1-jén Köcski Sándor országbíró mellett találjuk, többek között Szécsényi vajdával. *Engel*: Arch. I. 192. p.; *Engel*: Gen. Kacsics nem 3. tábla: Liberesei ág.

59 1328. szept. 21.: DF 257 972, AOkt. XII. 423. sz. — A sorban a nyolcadik helyen áll, a nagyobb bárói méltóságokon (tárnokmester, szlavón bán, vajda, országbíró) csak Druget János és Vilmos, valamint Doncs zólyomi ispán előzi meg. Fia, István csak négy névvel később, a 12. helyen. 1328 őszén az I. Károly és a Habsburgok közötti béke megerősítői között már ott találjuk nevét, csakúgy, mint nevezetes pecsétjét.

60 *Bodor*, 1983. 286. p.

61 1334. jan. 13.: DL 62 690., EO II. 792. sz., 793. sz.

62 *Engel*: Arch. I. 111. p. — Erzsébet királyné ispánjaként számolhatunk vele.

Lack közvetlen elődje, a már említett Kacsics Simon csak 1320 és 1322 között mutatható ki, de valószínű, hogy székelyispáni tisztségével együtt 1327-ig Besztercét is bírta.⁶³ Bár Lack 1343-ig székelyispán, Besztercét legkésőbb 1341 elején át kellett adnia,⁶⁴ ugyanis az uralkodó János és Jakab brassói ispánokat rendelte oda.⁶⁵ Ennek okát csak találgathatjuk, viszont a két fivér családja már korábban is tisztségeket bírt Erdélyben.⁶⁶

A másik, szintén Erdélyhez köthető tisztsége a meggyesi ispánság.⁶⁷ Kinevezésének időpontja bizonytalan.⁶⁸ Valószínűleg ezen tisztséget is közvetlenül Kacsics Simontól⁶⁹ vette át, és maradt is ott egészen 1342/43-ig, amikor fia, Lackfi András szerezte azt meg. (Lackfi egyébként az utolsó ismert meggyesi ispán).⁷⁰ Magáról a megyéről keveset tudunk, annak ellenére, hogy ez volt a székelyispáni honor első ismert tartozéka.⁷¹ Itteni tevékenysége ismeretlen. Meggyes súlyát az adta, hogy a székelyek, valamint a beszercei szászok mellett Lack Erdélyen belüli befolyását erősítette. Mindezt különösen Szécsényi Tamás vajdai működése árnyékában szükséges hangsúlyoznunk. Lack erdélyi honorbirtokai nagyságukat

63 *Engel*: Arch. I. 111. p.

64 1339. szept. 15.: DF 277 287, DF 277 287, AOkl. XXIII. 549. sz., 550. sz. — Imre nevű fiának lelkiüdvéért tett felajánlást fiaival a váradi káptalan részére. Ekkor még titulusai között szerepel a beszercei ispánság.

65 1341. jan. 15.: DL 62 698, EO III. 39. sz.; *Engel*: Arch. I. 111. p. — A két fivér együtt viselte mind a brassói, mind a beszercei ispáni tisztséget. Jakab a Drági család őseként ismert, forrásokban 1367-ig tudjuk nyomon követni, viszont 1342 után méltóságot már nem kapott. Fivére, János csak 1342-ig szerepel az okleveles anyagban, ő sem viselt sem korábban, sem később tisztséget: *Engel*: Arch. I. 121. p.

66 Apjuk Miklós 1329-ben szebeni ispán. Ezekre ld. *Engel*: Arch. I. 191. p. Ugyancsak a családhoz kapcsolható az a Salamon, aki 1327-ben brassói ispán volt.: *uo.* 121. p.

67 KMTL 447. p. — Korábban a Nagy-Küküllő alsó folyása mentén székely népességgel kell számolnunk. 1318-tól maga Meggyes az egyik szász *civitasként* jelenik meg, tehát Lack idején szász lakossággal kell számolunk. A selyki és a berethalmi szászok mellett 1315. aug. 12-én I. Károly a meggyesiek régi kiváltságait is megerősítette: *Kristó Gyula — Makk Ferenc*: Károly Róbert emlékezete. Bp., 1988. 108–109. p.

68 1339. szept. 15.: DF 277 287, DF 277 288, AOkl. XXIII. 549. sz., 550. sz.

69 *Engel*, 1988. 129. p.

70 *Engel*: Arch. I. 155. p.

71 *Kristó Gyula*: Tájsemlélet és tájszervezés a középkori Magyarországon. Szeged, 2003. 149. p.

tekintve megközelíthették a vajdáét, viszont várak tekintetében nem, hiszen Szécsényi nyolc erősségnek parancsolt,⁷² Lack esetében egyről sem tudunk.⁷³

Mivel Szécsényi Tamás utoljára 1342 őszén szerepel erdélyi vajdaként, Lack székelyispán több mint fél évig Sirokai Miklós új vajdával osztozott a keleti országrészen.⁷⁴ Kapcsolatukra semmilyen adatot nem találtam.

Familiárisok, helyettesek

Lacknak helyettesekre volt szüksége, lévén, hogy gyakran Visegrádon tartózkodott.⁷⁵ Erről 1330-ból több esetben is van tudomásunk,⁷⁶ de 1338-ból konkrét adattal is rendelkezünk.⁷⁷ Ennek ellenére egyetlen helyettesét ismerjük: Iván mester 1340-ben csanádi alispánja.⁷⁸ Időben legkorábbra helyezhető familiárisáról 1351-ben hallunk. Lack még 1330-ban, I. Károly havasalföldi hadjárata során szerezte meg önkényesen Péterfalva⁷⁹ egy részét, melyet aztán iklódi birtokához csatolt. A földet aztán tovább adta famulusának, Vágott (Wakuch) Pálnak.⁸⁰ Arra sajnos nem kapunk választ az oklevélből, hogy Pál már 1330-ban a székelyispán

72 Zsoldos, 2017. 102. p. — Az Arad megyei Solymossal együtt kilenc vár felett rendelkezett Szécsényi.

73 Ld. Engel: Arch. I. 262., 279. p.

74 Engel: Arch. I. 11–12. p. — Sirokai már 1342. okt. 21-én vajda, nem melleleg aradi ispán is (1342–44): *uo.* 97. p. 1338-ban Neksei Demeter tárnokmester udvarbírája: DL 60 965, Engel: Arch. II. 214. p.

75 Hasonlóan távol tartózkodott honorjaitól Himfi Benedek, melyre az 1372. évi számadása világít rá: Engel, 1982. 893. p.

76 1330. évi itteni jelenlétére öt oklevél is utal. 1330. febr. 9.: DF 254 746, AOkt. XIV. 82. sz.; 1330. febr. 23.: DL 2632, AOkt. XIV. 100. sz.; 1330. febr. 23.: DL 99 919, AOkt. XIV. 101. sz.; 1330. febr. 23.: 2631, AOkt. XIV. 102. sz.; 1330. máj. 15.: CD VIII/3. 419–427. p., AOkt. XIV. 288. sz. — Visegrád 1323-tól kezdve királyi rezidencia: Engel, 2001. 128. p.

77 1338. nov. 9.: DL 3122, AOkt. XXII. 554. sz.

78 1340. dec. 16.: DL 76 223 (magister Iwan vicecomes Chenad) — Az oklevélben Iván nem nevezte meg, hogy kinek az alispánja. Csanád megye hatóságának okleveleiből, 1320 és 1360 között ez az egyetlen, mely fennmaradt.

79 ÁMTF II. 179. p. — Vízaknai Péter fia Henning 1323-ban a lázadó szászok vezére lett, de el-esett a kunok elleni ütközetben, birtokát pedig Szécsényi Tamás vajda szerezte meg. 1325-ben azonban a rokon Kelnei család megváltotta Henning fiai részére.

80 1351. márc. 30.: DL 29 686, EO III. 596. sz.

szolgálatában állott-e vagy sem, de 1347-ben már Péter erdélyi alvajda⁸¹ egyik kiküldött embereként szerepel,⁸² márpedig Erdély élén ekkor éppen Lackfi István állt.⁸³ Iklódi származását az oklevél bizonyítja.⁸⁴

Értesülünk másik két személyről is, akik Visegrádon Lack és fiai érdekeit is képviselték. Az 1334-es szerbiai hadjárat során meggyilkolt fia, Imre ügyében⁸⁵ 1336-ban hozott ítéletet Nagymartoni Pál országbíró. Az elmarasztaltak egyike, Baksa nembeli Tamás több részletben fizette ki Lackfi vérdíját, ám mivel — mint azt majd lentebb látni fogjuk — Lack ekkor az osztrákok elleni harcok egyik vezére volt, családja nevében helyettesek intézkedtek. Egyikük, Nagy Miklós 1336 márciusában jelentkezett, hogy átvegye a vérdíjat Lack és fiai helyett,⁸⁶ amit Baksa Tamás július 1-jén részben teljesített is.⁸⁷ A következő részlet kifizetésekor azonban Nagy helyett már Lékai (Lecha) János, a Lackfiak famulusa képviselte őket.⁸⁸ Lékairól nevén és eljárásán túl többet nem tudtam meg.⁸⁹ Nagy talán éppen a seregben kereste fel ekkor Lackot, illetve Istvánt, hogy informálja őket. Októberben ugyanis újból ő jelenik meg az oklevelekben a Lackfiak megbízottjaként.⁹⁰

81 A Torda megyében birtokos Járai (Váradjai) Mihály fiával azonos, 1345–49 között mutatható ki tisztségében, ugyanakkor Lackfi más helyettese nem ismert, így esélyes, hogy 1350-ig bírta azt. 1346-ban még kecskési várnagy (Fehér m.) is. *Engel: Arch. I. 12. p., 338. p.* Későbbi pályafutására ld. *uo. II. 254. p.*

82 1347. júl. 2.: DF 255 006, EO III. 405. sz. — Iklod-i Waguth (Vágott) Péter fiaként szerepel, egy Küküllő megyei birtok (Zanchal) határjárásának ügyében. Szancsal birtokra ld. ÁMTF III. 559–560. p.

83 *Engel: Arch. I. 12. p.*

84 A mai Nagyiklóddal (Iclod) azonos, egykor Küküllő megye: ÁMTF III. 554. p.

85 EO II. 866. sz. — A gyilkosság körülményei tisztázatlanok maradtak, egyedül a gyilkosok kiléte biztos.

86 1336. márc. 22.: DL 76 535, AOkl. XX. 135. sz.

87 1336. júl. 10.: DL 76 539, AOkl. XX. 291. sz.

88 1336. szept. 15.: DL 76 540, AOkl. XX. 348. sz., EO II. 906. sz.

89 Lékára utaló előneve utalhatna Vas megyei származására is, ami felettébb valószínű, hiszen a királyi seregek Rába és Rábca közötti seregének vezéréként Lack a közelben tevékenykedett. Maga Léka 1340-ben került csak királyi kézre Kőszegi Kakas Miklós fiaitól Lackfi Istvánnak köszönhetően. 1318 és 1347 között várnagya nem ismert. Mivel Vas és Sopron megyék honorját Lackfi csak 1340-ben nyerte el, így nem köthető az ő itteni ispáni tevékenységéhez Lékai János sem. *Engel: Arch. I. 179., 226., 357. pp.*

90 1336. okt. 6.: DL 76 541, AOkl. XX. 370. sz.; 1336. dec. 14.: DL 76 545, AOkl. XX. 483. sz.

Egy 1339. évi adat alapján azt is tudjuk, hogy Miklós voltaképpen Lackfi István nyitrai ispán *curia*jának officialisa volt.⁹¹ Eljárása közös családi megbízás volt.⁹²

Időben nem sokkal, de földrajzilag annál távolabb az udvartól, Erdélyben, a beszercei Henel fia János kérte a királyt, hogy fiát, valamint birtokait védje meg, amelyek az ottani szászok zaklatásának voltak kitéve. 1337-ben I. Károly utasította is a területileg illetékes Szécsényi vajdát és Lack székelyispánt, de ez utóbbi helyett a Lack nevében eljáró Horroch Jánost nevesíti az oklevél.⁹³ Az ügyben említett és a vajda nevében kiküldendő Pogány István egészen biztosan nem volt alvajda,⁹⁴ de Horroch János beszercei alispánságára sem utal az oklevél. Ő egyszerűen Lack egy beszercei familiárisa lehetett, szintén helyben, az itteni ispáni tisztséghez kapcsolódóan állhatott szolgálatában. A panaszos Henelt ugyanakkor — bár 1334-ben Lack iktatta a beszerceiek által elfoglalt Epemező birtokába,⁹⁵ és a király parancsára védelmébe is kellett fogadnia őt⁹⁶ — nem sorolnám a familiába.

1339-ben I. Károly Lack egy emberét (serviens), Fodor Lászlót részesítette adományban a fehéri Szentmiklós, valamint a tordai Zah birtokokkal.⁹⁷ Az ősszel Váradon tartózkodó király aztán ezt a káptalan jelentése nyomán meg is erősítette.⁹⁸ Lackot az oklevél székelyispánnak és csanádi ispánnak titulálja, de az adományos Fodor László — akárcsak Horroch János, Iván mester és a többiek — feltehetően Erdélyben állhatott szolgálatában. A következő évben aztán I. Károly egyenesen Szécsényi Tamás vajdát, valamint helyettesét, Petőt utasította, hogy Fodort védjék meg fehéri birtokaiban, mivel a diógiak⁹⁹ és az erdélyi káptalan

91 1339. okt. 21.: DL 95 560, AOkt. XXIII. 648. sz.

92 Lackfi István 1333-tól nyitrai ispán, itteni helyettese azonban Récsényi György (1333–40): *Engel*: Arch. I. 159. p.

93 1337. júl. 6.: DL 62 695, AOkt. XXI. 382. sz.

94 *Engel*: Arch. I. 11. p. — Derencsényi Pető 1337–42 között az egyetlen ismert alvajda.

95 1334. máj. 4.: DL 62 691, EO II. 802., 803. sz.

96 1334. júl. 23.: DL 62 692, EO II. 820. sz. — Ependorf (Epyndorf) (vagy Epemező) birtokát ezúttal a Jaad-i királyi hospesek (hospites nostri de villa Jaad) zaklatták.

97 1339. máj. 25.: DF 257 474, AOkt. XXIII. 312. sz.; DL 30 107, AOkt. XXIII. 313. sz.

98 1339. szept. 24.: DF 257 475, AOkt. XXIII. 573. sz.

99 ÁMTF II. 162–163. p. — Másként Felgyógy, 1332–34-ben papja szerepel a pápai tizedösszeírásban.

zaklatják őt. Az oklevél Fodort a meggyesi székegyek ispánjának servienseként, officialisaként nevezte meg.¹⁰⁰

Az utolsó személy, akiről szólnunk kell, Lack nováki tisztartója (officialis), Dénes deák, aki ura nevében kereste fel 1359 elején az aradi káptalan.¹⁰¹ Novák birtokáról a család 1342. évi birtokosztályakor nem tesznek említést: azt vagy megtartott magának Lack, vagy csak később nyerhette el, mindenesetre utóbb majd fiai kezén találjuk.¹⁰²

A király környezetében, a király seregében

Arra vonatkozóan, mint bevezetőmben kifejtettem, nincs forrásunk, hogy Lack mióta állt I. Károly szolgálatában. Rokona, Lampert 1314. évi országbíróvá való kinevezésekor talán már a király oldalán találánánk őt. A Kán László fiai ellen indított seregben helyet kaphatott. A királyi székhellyé lett Temesváron már az uralkodó kíséretének tagjaként kell számolnunk vele.¹⁰³ Nincs rá adatunk, de az 1328. évi osztrák-magyar háborúban nagy valószínűséggel szintén részt vett.¹⁰⁴

100 1340. jún. 17.: DF 257 475, AOkl. XIV. 392. sz., EO III. 20. sz.; *Szabó Károly*: Jelentés a nagy-ercesei gróf-Toldalagi család radnótfáji levéltárából. In: *Századok*, 21. (1889) 77. p. (71–87. p.)

101 KMTL 53. p. — A káptalan már 1229-től kezdve hiteleshelyi tevékenységet folytatott.

102 ÁMTF I. 182. p. — Az Arad megyei Novákkal azonos, 1315-ben az aradi káptalan tulajdonában volt: DL 29 450. Novák a mai aradi vár helyén terült el. Még az 1561. évi adórajstrom is káptalani birtokként kezelte: Csánki I. 776. p. Arad megyében a káptalan csaknem 60 birtokkal rendelkezett, ezek között sorolják fel Novákat is, melynek legalább részbirtokosa lehetett Lack is, ld. *Juhász Kálmán*: Az aradi káptalan (1135–1552). Történeti áttekintés. In: *Századok*, 123. (1989) 500. p. (494–505. p.) Dénes litteratus volta arra enged következtetni, hogy Lack kísérete írni-olvasni tudó személyeket is tömörített. Lack tehát élete végéig kapcsolatban állhatott mind fiaival, mind a királyi udvarral. 1363-ban Arad vármegye előtt Szeri Pósa fia István tiltakozott, hogy az Ároki és Novák között a Maroson lévő rév fele-fele arányban illeti őt is, mint Lack fiait, Miklóst és Pált. A birtok tehát a Lackfi család kezén volt: 1363. aug. 1.: DL 91 693, AOkl. XLVII. 337. sz.

103 *Engel*: Arch. I. 472–473. p. — A jelzett időszakban (1314–23) az aula tagjai között nem találkozzunk vele.

104 A háborúra ld. *Bertényi*, 1987. 104. p.; *Skorka Renáta*: A csökkentett vámtarifájú út kialakulása I. Károly uralkodása alatt. In: *Történelmi Szemle*, 55. (2013) 3. sz. 156–157. p. (451–470. p.). I. Károly Nagyszombatban találkozott Luxemburgi János cseh királlyal 1327. febr. 13-án, a következő évben együtt vezettek hadat az osztrákok ellen. Szerződésükre ld. *Almási Tibor – Köfalvi Tamás*: Az 1327. évi nagyszombati királytalálkozó szerződéslevele. In: *Aetas*, 9. (1994) 1. sz. 151–157. p.

1330 elején Lack nagy valószínűséggel Visegrádon tartózkodott. Nem alaptalan arra gondolnunk, hogy míg fia a csehekkel harcolt, addig ő a királyi székhelyen volt. Akkor is a közelben lehetett, mikor Záh Felicián rátámadt I. Károlyra és családjára,¹⁰⁵ az viszont biztos, hogy a merénylő családját elítélő oklevélben az ő, és István fia neve is szerepel.¹⁰⁶ Visegrádi jelenléte inkább időszakos, hivatalos jellegű lehetett és nem állandó.

A balsikerű havasalföldi hadjárat I. Károly egyik legnagyobb katonai vereségét eredményezte.¹⁰⁷ Lack itt betöltött szerepére egy több mint két évtizeddel későbbi ügyben tesznek említést, mint azt fentebb leírtam. 1351-ben Péterfalvai János két fia, László és Mihály tiltakozásukat fejezték ki, mivel a mondott hadjárat alkalmával, miközben a király átkelt a Kárpátokon túlra, Lack elfoglalta az ő birtokrészüket.¹⁰⁸ Az oklevél tudósítása nem ad konkrét választ arra, vajon Lack részt vett-e a hadjáratban vagy sem, ellenben azt tudjuk, hogy fia, István igen.¹⁰⁹ A Csanád megyét irányító Lack szomszédja, Berend fia Márton békési ispán azonban jelen volt.¹¹⁰ A területileg illetékes székelyispán távolmaradása így nem indokolt. A birtokfoglalást Havasalföldről visszafelé tehette meg.

Az 1335 őszen Visegrádon lezajlott hármaskirálytalálkozóval kapcsolatban Lack jelenlétéről, szerepéről nincsenek információink.¹¹¹ Pár évvel később, amikor fiának, Imrének vérdíját illetően Lack familiárisa járt el az országbíró előtt,¹¹²

105 SRH I. 493–494. p. (205. cap.)

106 1330. máj. 15.: CD VIII/3. 419–427. p., AOkt. XIV. 288. sz. — A Fejér által közölt oklevél eredetiben nem maradt fenn, viszont a Feliciánt, valamint nemzetségét elítélő oklevél megerősítői között Lack is szerepel, utána egyből fia, István lovászmester. *Almás Tibor: Záh Felicián ítéletlevele.* In: *Aetas*, 16. (2000) 1–2. sz. 194–197. p. (191–197. p.)

107 A hadjáratra ld. *Veszprémy László – Somogyi Gréta: Károly Róbert magyar király 1330. évi havasalföldi hadjárata és az ún. posadai csata historiográfiája.* In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 127. (2014) 1. sz. 23–40. p.; *Veszprémy*, 2016. 232–246. p.

108 1351. márc. 30.: DL 29 686, EO III. 596. sz. — ÁMTF II. 179. p.

109 *Kristó*, 2000. 266. sz.; *Veszprémy*, 2016. 233. p.

110 *Veszprémy*, 2016. 233–234. p.

111 A kongresszusra ld. *Rácz György: Visegrád 1335. Visegrád*, 2009. 43–53. p. Az 1335. nov. 26-án kiadott, I. Károly és Luxemburgi János királyok között létrejött szerződésben Druget Vilmos nádor, Nekcei Demeter tárnokmester, Szécsényi Tamás erdélyi vajda és szolnoki ispán, Mikos szlavón bán, valamint Nagymarton Pál országbíró szerepelnek csak a méltóságsorban: *uo.* 137–139. p.

112 1336. márc. 22.: DL 76 535, AOkt. XX. 135. sz. — Lack júliusban sincs Visegrádon, mivel júl. 10-én Baksa nembeli Tamás ekkor fizetett le Nagy Miklósnak 47 márkát: DL 76 539, AOkt. XX. 291. sz. Szeptember 15-én az országbíró előtt fizette ki Baksa Tamás a hátralékot, ekkor

ésszerűnek tűnik feltételeznünk, hogy sem Lack, sem fiai nem tartózkodtak Visegrádon. Nem is lehetett ez másként, hiszen 1336-ban, amikor újból háborús helyzet állt elő a nyugati határon,¹¹³ Lack mint a Rába és Rábca közötti seregek fővezére rendelt el perhalasztást az előtte megjelent Wass Miklós ügyében.¹¹⁴ A háború korábban Luxemburgi János cseh király és a Habsburg hercegek között folyt, de I. Károly 1336 tavaszán, szövetségben III. Kázmér lengyel királlyal, maga is hadat üzent az osztrák hercegeknek. A király ezúttal — az 1328. évi háborútól eltérően — egyenesen a frontvonalra sietett. A Felvidék nyugati felén keresztlül érkezett meg sógorával a Morva partjára, az ausztriai Marchegg-nél pedig a három uralkodó találkozott is egymással.¹¹⁵ Külön kiemelendő, hogy Lackfi István I. Károly megbízásából ebből a hadjáratból is kivette a részét, több osztrák előkelőt is fogságba ejtett.¹¹⁶ Lack szerepe ekkor sem domborodik ki, ugyanis kapitányi tisztsége alkalmi volt, tevékenysége valószínűleg a királyi tábor ügyesbajos dolgainak adminisztrálása volt.¹¹⁷ Az év végéig nem is fordulhatott meg a királyi udvarban, bár decemberben utalnak rá, hogy vérdíjat fizettek ki részére, ugyanakkor a következő, 1337. január 20-án esedékes részlet átvételére ismételtén Nagy Miklóst jelölték ki.¹¹⁸ Nem is jelenhetett meg Lack, hiszen I. Károly, valamint Habsburg Albert és Ottó csak 1337. szeptember 11-én kötöttek békét,¹¹⁹ márpedig semmi sem utal arra, hogy visszarendelte volna az uralkodó a harctérrel. Abba a három fős delegációba azonban nem került be, amely I. Károlyt képviselte a béketárgyalásokon.¹²⁰

A király a seregen túl, erdélyi tisztségei nyomán is igényt tartott Lack szolgálataira. Elég a beszercei Henel János 1337. évi kérelmére utalni,¹²¹ melyet alább

már Lecha-i János jelenik meg Lack és fiai nevében mint famulus: DL 76 540, AOkl. XX. 348. sz.

113 *Kristó–Makk*, 1988. 47. p. 1336. januárjában Kőszegi Miklós fiai hűségesküt tettek Habsburg Albertnek és Frigyesnek: *uo.* 178–179. p.; *Engel*, 2001. 118. p.

114 1336. júl. 22.: DF 252 741, AOkl. XX. 300. sz.

115 *Kristó*, 1988. 88. p.

116 *Kristó*, 1988. 88. p.

117 *Engel*, 1985. 401. p. — Az Anjou-kori arisztokrácia zömében hivatali arisztokráciaként funkcionált.

118 1336. dec. 14.: DL 76 545, AOkl. XX. 483. sz.

119 1337. szept. 11.: DF 257 980, AOkl. XXI. 519. sz.; *Kristó*, 1988. 88. p.

120 *Bertényi*, 1987. 108. p. — Nagymartoni Pál országbíró, Szécsényi Tamás erdélyi vajda és Péter szerémi püspök került közéjük.

121 1337. júl. 6.: DL 62 695, AOkl. XXI. 382. sz.; DL 62 696, AOkl. XXI. 383. sz.

még külön részletezek. 1342-ig már nem hallunk arról, hogy a király alkalmazta volna, pedig 1341-ben 4–5 hetet tartózkodott Bihar mellett, a Lack birtokaihoz közel lévő Zaránd és Békés megyékben.¹²² Ezt erdélyi elfoglaltságai indokolhatják. Elsőrendű feladata a keleti határ védelme volt. Az Arany Horda ekkor még fénykorát élte.¹²³ Érthető, hogy Lack a székely területek mellett miért éppen a határon lévő Besztercét nyerte el honorként. Ne feledkezzünk meg arról sem, hogy 1340-ben többek között azért hiúsult meg I. Károly dalmáciai hadjárata, mert a tatárok betörték az országba.¹²⁴ A Lengyel Királysággal harcban álló tatárok elleni katonai fellépést Druget Vilmos nádor vezette.¹²⁵ A veszély komolyságát jól érzékelteti, hogy XII. Benedek pápa széleskörű európai összefogást sürgetett.¹²⁶ Ezek tükrében nem alaptalan azt feltételeznünk, hogy I. Károly uralkodásának utolsó éveiben a keleti határ védelmét részben Lack látta el, akire helyben volt szükség.¹²⁷

Báró és ispán Erdélyben: Lack és Szécsényi Tamás vajda viszonya

A későbbi, 1342–43. évi politikai változások miatt külön ki kell térnünk kettejük kapcsolatára. Ez egyrészt I. Lajos uralkodásának kezdetét, másrészt Erdély kormányzását is érinti. Szécsényi 1343. évi menesztése, valamint a Lackfiak politikai előretörése miatt érdemes vizsgálat tárgyává tennünk kettejük kapcsolatát. További vizsgálatot érdemelne, hogy Szécsi András erdélyi püspök milyen szerepet játszott a történetben.

Szécsényi Tamás, aki az országegyesítési harcokban a korai időktől kezdve kivette részét, már 1321-től betöltötte az erdélyi vajda tisztségét.¹²⁸ Ezzel együtt

122 *Sebők Ferenc*: I. Károly király tartózkodási helyei 1341-ben. In: *Acta historica*, 119. (2004) 62. p. (57–63. p.) — I. Károly 1341-ben kétszer Pozsonyba látogatott el, valamint a Visegrádhoz közeli Damásdra, ahol vadászháza állt. Kelet-magyarországi útjának célja, oka ismeretlen.

123 *Vásáry*, 2016. 18. p.

124 1340. jún. 12.: *AOkt.* XXIV. 369. sz.; *Piti*, 2011. 47. p.

125 *Piti*, 2011. 48–49. p.

126 *Piti*, 2011. 50–51. p.

127 Druget Vilmos nádor 1337 után már inkább Visegrádon tartózkodott, ld. *Zsoldos*, 2017. 66–67. p.

128 *Engel*: *Arch.* I. 11. p.

aradi és csongrádi¹²⁹ ispán is volt, ott ahol Lack maga is birtokos volt.¹³⁰ Kettejük kapcsolata mindenképpen szorosnak mondható, hiszen gyakorlatilag Erdély kormányzásán osztozkodtak.

Közös történetük 1328-ban vette kezdetét Lack erdélyi kinevezésével. Elődje a vajda rokona és egyben harcostársa is volt. Az 1330. évi havasalföldi hadjárat egyik fő szorgalmazója Szécsényi volt,¹³¹ Lack hadjáratban való részvétele valószínű, még ha a királyi sereg Szőrényvár felől tört is be Havasalföldre. Argyasnál Lackfi István hajtott végre támadásokat.¹³²

A következő epizód I. Károly 1334. évi Szerbia elleni hadjáratáig nyúlik vissza. Miután a sereg a harcokból¹³³ hazafelé tartott, 1335 elején a királyi táborban „irigykedő gonoszak” meggyilkolták Lack egyik fiát, Imrét.¹³⁴ Róla nem sokat tudunk, a források ezt megelőzően szükséztűk vele kapcsolatban. Az is lehetséges, hogy a királyi apródok, lovagok között vonult fel, de az sem kizárt, hogy a harcokban kitűnt bátyja, István kíséretéhez tartozott.¹³⁵ Hangsúlyozom, bármennyire is valószínűnek tűnik, azt, hogy Lack jelen volt-e a hadjáratban, nem bizonyítható. 1335 augusztusában ő, illetve István mutatták be a gyilkosság kivizsgálását elrendelő királyi oklevelet az országbírónak és társainak. Az ügyben eljárók összetétele jelzi az ügy komolyságát, hiszen Nekcsei Demeter tárnokmester, Szécsényi Tamás erdélyi vajda, szerémi Tamás királyi ajtónállómester, valamint Lénárd fia Domokos döntöttek az ügyben.¹³⁶ A gyilkossággal vádolt Bá-

129 *Engel*: Arch. I. 97., 124. p.

130 1342. máj. 1.: DL 87 130, AOklt. XXVI. 169. sz., EO III. 88. sz.

131 *Veszprémy*, 2016. 233. p.

132 *Veszprémy*, 2016. 238–239. p.

133 *Wertner Mór*: Magyar hadjáratok a XIV-ik században. In: Századok, 39. (1905) 433–434. p. (420–451. p.)

134 1335. aug. 14.: DL 76 508, AOklt. XIX. 507.; *Wertner*, 1905. 434. p.

135 *Kristó*, 2000. 265. p. — I. Lajos adománylevele nem szól arról, hogy Imrét megölték a táborban.

136 1335. aug. 14.: DL 76 508, AOklt. XIX. 507. sz.

tor János¹³⁷ és Pánki Máté¹³⁸ a gyilkossággal Baksa nembeli Tamást vádolták,¹³⁹ aki ellenben Jánost jelölte meg bűnösként. Az ügyet eldöntő bajvívás előtt Pánki megváltoztatta vallomását. Ekkor már Bacskai Miklóst is belekeverte az ügybe, aki szerint szintén szemtanúja volt a gyilkosságnak.¹⁴⁰ Miután az ügyben az országbíró döntésképtelennek bizonyult, a király elé terjesztette azt. I. Károly végül elvetette az újrátárgyalást, parancsba adta a bajvívást Bátor János és Baksa Tamás között, majd annak harmadnapjára a per lezárását rendelte el. Az eset mutatja, hogy az uralkodó számára is fontos volt, hogy minél gyorsabban pontot tegyenek az ügy végére. A párbajt Baksa veszíthette el, hiszen 1336-ban és 1337-ben kifizette az Imre vérdíjaként kiszabott 150 márkányi összeget.¹⁴¹ Fizetnie kellett Bátornak és Pánkinak is 97 márkát.¹⁴² Az, hogy a három vádlott a vajda embere volt, nem vonható kétségbe, mert egy 1339. évi oklevél szerint Lack hat fiával egyetemben a váradi káptalannak adta a Fehér megyei Kuglófalvát¹⁴³ az elhunyt Imre lelkiüdvéért.¹⁴⁴ A birtok pedig nem akárhogyan került Lack és fiai kezére: Szécsényi vajda ugyanis, mivel a kíséretébe tartozó emberek ölték meg Imrét,

137 Jakab fiával azonosítható, aki a ruszkai Bátor család őse: *Engel: Arch. II.* 186. Jakab Aba Amadé, majd fia, László familiárisa, 1313–16 között ungi ispán: *Engel: Arch. I.* 219., 471. p. Bátor János 1311–49 között szerepel, 1335-ben szolnoki alispán, egyben Szécsényi Tamás vajda familiárisa. *Engel: Arch. I.* 200. p., *uo. II.* 186. p. Magára Mátéra nincs adatunk, hogy tisztviselő lett volna: *Engel: Arch. II.* 156–157. p.

138 Az oklevélben is említett fivére, Tűz Pető fivére. Pető 1328 előtt szigligeti várnagy, 1334–42 között pedig beregi ispán. *Engel: Arch. I.* 109., 431. p.

139 *Engel: Gen.* Baksa rokonsága 8. tábla: Csapi (Eszenyi) — Tamás 1318-tól szerepel a forrásokban: DL 57 252. 1336-ban az aula tagja: *Engel: Arch. I.* 475. p.

140 DL 76 508, AOkt. XIX. 507. sz. — Az ügyben szereplő további személy Bacskai (Bachka) Miklós, valószínűleg a Gutkeled nemzetség Anarcsi rokonságából való. *Engel: Arch. II.* 11. p., 17. p.

141 A kifizetésekkel kapcsolatos oklevelek: 1336. márc. 13. előtt: DL 76 529, AOkt. XX. 110. sz.; 1336. márc. 20.: DL 76 529, AOkt. XX. 129. sz., EO II. 882. sz.; 1336. márc. 22.: DL 76 535, AOkt. XX. 135. sz., EO II. 883. sz.; 1336. júl. 1. előtt: DL 76 539, AOkt. XX. 284. sz.; 1336. júl. 10.: DL 76 539, AOkt. XX. 291. sz.; 1336. szept. 15.: DL 76 540, AOkt. XX. 348. sz.; 1336. okt. 6. előtt: DL 76 541, AOkt. XX. 367. sz.; 1336. okt. 6.: DL 76 541, AOkt. XX. 370. sz.; 1336. dec. 14.: DL 76 545, AOkt. XX. 483. sz.; 1337. jan. 27.: DL 76 548, AOkt. XXI. 35. sz.

142 1337. febr. 23. előtt: DL 71 861, AOkt. XXI. 77. sz.; 1337. márc. 6.: DL 71 861, AOkt. XXI. 88. sz.

143 A település Kutyalva néven: ÁMTF II. 170–171. p. A jelzett időszakban ld. EO II. 708., 1046., 1047. sz.

144 1339. szept. 15.: DF 277 288, AOkt. XXIII. 549. sz. ill. DF 277 287, AOkt. XXIII. 550. sz.

azzal kívánta az ügyet elsimítani, hogy nekik juttatta azt. A vajda tehát nem kereste (vagy nem merete felvállalni?) a konfliktust azzal a székelyspánnal, akivel akarva-akaratlanul, de osztoznia kellett az Erdély feletti hatalomban. Az elítélt személyek ráadásul nem is közvetlenül vajdai, hanem a nógrádi honorja révén tartoztak Szécsényi familiájába. Az sem lehet véletlen, hogy 1334 augusztusában a vajda is az országbíró társai között szerepelt.

Egy másik esetben, 1337 júliusában, amikor a besztercei Henel fia János a fiát, Mártont a király oltalmába ajánlotta birtokaival együtt, I. Károly magát Szécsényit, valamint Lackot bízta meg, hogy helyette járjanak el.¹⁴⁵ A vajda nevében itt megnevezett és kiküldött Pogány István, azonos azzal az 1329-ben szereplő személlyel, aki nyitrai birtokait cserélte el erdélyiekért. Az ügyben a király által kiküldött megbízott Lack volt, aki Pogánynak iktatta az erdélyi birtokokat.¹⁴⁶

Említettem, hogy mikor 1339-ben Lack egyik szerviense, Fodor László birtokot kapott Fehér, illetve Torda megyékben, akkor egy évvel később I. Károly arra utasította Szécsényi Tamást és alvajdáját, hogy védjék meg őt birtokában. A dolog érdekessége, hogy László adományát a vajda is támogatta.¹⁴⁷ Mivel az adománylevél Visegrádon kelt, valószínűleg Szécsényi személyesen is eljár az ügyben, támogatva erdélyi kollégájának emberét.¹⁴⁸

A töredékes adatok alapján azt látjuk tehát, hogy egyik fél sem kereste a másikkal való konfliktust. Lackfi Imre meggyilkolása amúgy is egy példátlan eset, mint arról a korabeli oklevelek beszámolnak. A békés királyi tábor nyugalmanak megbontását még a nagyhatalmú vajda emberei esetében sem tolerálták. A békés megegyezést követően nem hallunk arról, hogy Lack vagy akár fiai bármin is ellenségesen léptek volna fel Szécsényivel szemben. Az uralkodó által elvárt kollegialitás is ezt követelte, még akkor is, ha egy családtag halála a pattanásig feszíthette volna kettejük kapcsolatát. Viszonyuk tehát 1342-ig a *modus vivendi* jegyében zajlott, I. Károly halála után pedig a Lackfiak politikai érdeke befolyásolta a vajdával való kapcsolatot.¹⁴⁹

Számolhatunk ugyanakkor azzal, hogy kisebb sérelmek is érhatték Lackot. 1336-ban a Habsburgok elleni háború során hiába parancsolt királyi sereg fe-

145 1337. júl. 6.: DL 62 695, AOkl. XXI. 382. sz.; DL 62 696, AOkl. XXI. 383. sz.

146 1329. márc. 19. előtt: AOkl. XIII. 131. sz., 132. sz.; 1329. ápr. 10.: DL 105 380, AOkl. XIII. 179. sz.

147 1339. máj. 25.: DF 257 474, AOkl. XXIII. 312. sz.

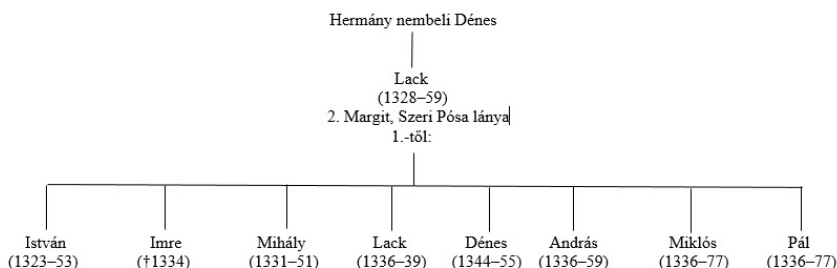
148 Szécsényi második házasságát követően, 1332-ben Visegrádra költözött: *Zsoldos*, 2017. 59–60. p.

149 *Zsoldos*, 2017. 189. p.

lett, I. Károly 1337 őszén már nem őt, hanem többek között Szécsényit delegálta a tárgyalásokat előkészítő bizottságba.¹⁵⁰ Druget Vilmos nádor 1343. évi halála után pedig az is nyilvánvaló lehetett, hogy Szécsényi ambíciói éppenséggel Lack fiainak ígéretes pályafutását törheti derékba.¹⁵¹ Lack 1343. május 2-án viselte utoljára székelyispáni méltóságát, Szécsényi ekkor már tárnokmesteri tisztségét is elveszítette: Lackfi István váltotta őt.¹⁵² Tehát csak azután került felmentésre, miután Szécsényi teljesen kiesett az új kormányzatból.

Lack és fiai

Lacknak a korszak előkelői között meglepően sok fia volt, név szerint összesen nyolc gyereket ismerünk,¹⁵³ akik közül többen részesei lettek a politikai életnek. Fiaival való kapcsolatát nehéz meghatározni, hiszen arról leginkább csak a sokszor idézett 1342. évi birtokosztály tudósít.

150 Bertényi, 1987. 108. p.; Zsoldos, 2017. 189. p. — A királyi seregek 1337-ben kétszer, jan. 13-án és nov. 11-én oszlottak fel. Feltehető, hogy Lack eddig az időpontig volt a mondott seregek kapitánya: Piti, 2016. 387. p.

151 Zsoldos, 2017. 189–190. p.

152 Engel: Arch. I. 37. — Szécsényi 1343. márc. 27-én szerepel utoljára tárnokmesterként: DL 96 228. A tárnokmesteri tisztség betöltésére magyarázatként több elmélet is született az elmúlt időszakban: Piti Ferenc: Az 1342. évi nádorváltás. In: Századok, 140. (2006) 435–441. p. vö. Zsoldos, 2017. 192. p.

153 Engel Pál vonatkozó genealógiai munkáját vettem alapul: Engel: Gen. Hermán nem 2. tábla: Lackfi. A régebbi szakirodalomban szereplő leszármazásra ld. Majláth, 1889. 23. p., vö. Karácsonyi, 1886. 167. p.

Legidősebb fia, István már 1326-tól kezdve lovászmester, nyitrai, majd 1340-től vasi és soproni ispán, ezt követően tárnokmester, erdélyi vajda és horvát bán.¹⁵⁴ András 1343-ban székelyispán, majd több megye ispánja, maga is erdélyi vajda.¹⁵⁵ Imrét 1334-ben gyilkolták meg, egy Lack nevű fiú pedig még 1339 előtt hunyhatott el.¹⁵⁶ Mihály nem futott be nagy karriert, udvari lovagként szolgált a I. Lajost.¹⁵⁷ Miklós¹⁵⁸ és Pál¹⁵⁹ nevű fiai szintén 1342 után kerültek a politika színpadára, hosszú időn keresztül együtt irányították Zemplén megyét. Dénes ferences szerzetes, I. Lajos király bizalmi embere, nevelője, gyóntatója, avignoni követje.¹⁶⁰ Előbb knini, majd választott zágrábi püspök, élete végén pedig kalocsai érsek.¹⁶¹ A nyolc ismert fiú közül Lack ötöt túlélt;¹⁶² leányairól szinte semmit nem tudunk, egyikük feltehetően Miklós budai rector felesége lett. 1342-ben még élt az a felesége, aki gyermekei anyja volt.

Láthattuk, hogy fia, István korábban lett tisztségviselő, ráadásul báró, mint ő. Míg Lackfi István több hadjárathoz, háborúhoz is köthető, addig Lackról ugyanez nem mondható el.¹⁶³ Egyedül 1336-ban van hír arról, hogy királyi seregek élén állt. Passzív szemlélője mind Záh Felicián merényletének, majd I. Károly gyászos kimenetelű, Basarab elleni hadjáratának. Ráadásul az Imre fia meggyilkolásának ügyében 1336–37-ben eljáró Nagy Miklósról is kiderül pár év múlva, hogy voltaképpen Lackfi István kíséretéhez tartozott, tehát semmi köze az öreg Lackhoz.

154 *Engel*: Arch. I. 12., 17., 23., 37., 40., 159., 179., 226. p. — 1353-ban hunyt el.

155 Összes viselt tisztségeire ld. *Engel*: Arch. I. 12., 28., 55., 97., 103., 111., 115., 152., 155., 180., 188., 192., 199., 217., 227. p.

156 *Engel*: Gen. Hermán nem 2. tábla: Lackfi

157 AOKt. XXVI. 169. sz. — Engel nem jelzi az aula tagjai között, ebben az évben többek között Mikcs bán fiai (Ákos, István, László), Szécsi Ivánka szerepelnek, összesen 11 személy. *Engel*: Arch. I. 476. p.

158 Zempléni ispán (1343–69), 1358-ban világosvári várnagy (ezzel együtt feltehetően zarándi ispán is), 1359–67 között pataki várnagy, majd ungi ispán (1362–77). *Engel*: Arch. I. 219., 239–240., 241., 451., 459., 476. p.

159 1343–69 között udvari lovag és zempléni ispán, 1359–67 között pataki várnagy, ezzel egy időben 1361-től beregi, 1362-től pedig ungi ispán. 1379/80-ban bekövetkezett haláláig tisztségviselő. *Engel*: Arch. I. 110., 219., 241., 369., 443., 451., 479. p.

160 *Juhász–Lotz*, 1991. 55. p.; AOKt. XXVIII. 183., 209., 210. sz.

161 *Engel*: Arch. I. 65., 79., 85. p. — Knini püspökök között nem jelezte Engel.

162 *Engel*: Gen. Hermán nem 2. tábla: Lackfi

163 *Karácsonyi*, 1889. 9. p. — Sajnos a korszakra vonatkozó források sem engednek több betekintést Lack életének ezen oldalába, miként azt Karácsonyi János már csaknem 130 esztendővel előttünk megfogalmazta.

Nehezen képzelhető el, hogy fia, István parancsolt apja honorjaiban, mint nem sokkal később Lackfi Dénes vajda a fivére, Mihály székelyispán várnagyainak.¹⁶⁴ Joggal merül fel a kérdés, minek köszönhető, hogy méltóságviselés tekintetében a fiú megelőzte az apját?

Elősként az életkorra gyanakodhatunk. Mivel István 1326-ban lovászmester, feltételezhetjük, hogy ekkor már legalább húsz éves volt. Amennyiben Lack esetében is hasonló életkorban kezdődő karrierrel számolunk, úgy neki 1285 körül kellett születnie. Mivel 1359-ben említik utoljára,¹⁶⁵ így hetven esztendő felett járhatott halálakor. Ez nem lehet magyarázat arra, hogy az 1320–30-as évek fordulóján miért nem volt annyira aktív, hiszen ekkor járt abban az életkorban, mint 1347 után a Dél-Itáliában győzelmet győzelemre halmozó Lackfi István.

Felmerülhet annak a lehetősége, hogy bár nem volt jó hadvezér, személyesen kötődött hozzá királya, igaz az előbbi feltételezést cáfolni látszik, hogy 1336-ban seregvezérként a Rába–Rábca közötti királyi hadak élén állt. Székelyispáni ténykedése szintén nem ezt támasztja alá: a keleti határok védelmezőjeként a királyság békéjéért kellett felelnie. Lack lojalitása I. Károlyhoz vitán felül áll. Kiküldtetései, megbízatásai — legyenek azok hosszú időre szólóak vagy alkalmiak — ezt bizonyítják. Az 1330. évi havasalföldi hadjárat során fia, István lett a királyi seregek vezére, aki a selyki szászok mellett az egyébként Lack alá tartozó meggyesi szászokat is irányította.¹⁶⁶

Ezek alapján nehezen lehetne azt állítani, hogy I. Károly nem kívánta őt alkalmazni, hiszen fiában, Istvánban több lehetőséget látott. Úgy tűnik, legalábbis más ésszerű magyarázat híján, hogy I. Károly tisztségeit ő utasíthatta vissza és irányította a király figyelmét fiára, majd 1342 után fiaira. Nem szabad arról sem elfeledkeznünk, I. Károly országában minden bárónak megvolt a maga helye. A Drugetek tartományuk élén állva lettek nádorok, Szécsényi Tamás és Ákos nembeli Mikos pedig évtizedeken át irányították Erdélyt és Szlavóniát. Hasonló a helyzet az országbíró és a tárnokmester esetében: mind Nagymartoni Pál, mind Neksei Demeter hosszú időn át maradtak tisztségeikben. Lack és különösen legidősebb fia, István számára I. Károly többet nem adhatott, mint több évtizedes pályát, de azt egyetlen tisztségben. A különbség abban állott, hogy Lack beérte annyival, hogy 1342 után ne ő, hanem fiai legyenek politikaformáló erővé.

164 Engel, 1982. 894. p.

165 1359. szept. 15.: DL 4791, AO VII. 199. sz.

166 Veszprémy, 2016. 233. p. — Lackfi a szerbek elleni hadjáratból lett Péterváradról átvezényelve. Az erdélyi csapatokkal tehát nem Erdély, sokkal inkább Szörényvár felől törhettek a román fejedelemségre.

Miután elhunyt a király

Már I. Károly halála előtt mutatkoztak jelei annak, hogy Lack vissza kíván vonulni a politikai élettől. 1342. május elején Lack és felesége beleegyezésével fiaik megosztottak birtokaikon.¹⁶⁷ A zömében Csanád és Arad megyében lévő földeken István lovászmester, ekkor Vas és Sopron megyék ispánja, András bolondóci várnagy,¹⁶⁸ Mihály, Miklós és Pál osztottak meg.¹⁶⁹ Lackfi István és András politikai pályafutása érezhetően ekkor indult el.¹⁷⁰ Az osztálytétel Lack részéről alig értelmezhető másként, mint tudatos visszavonulás. Lack háttérbe kerülésével fiai egyszerűen tisztviselőkké lettek, de ez elsősorban az új uralkodó, I. Lajos kegyének volt köszönhető, aki a Drugetek, majd Szécsényi vajda felmentését követően lojális támaszt talált bennük. Joggal merül fel a kérdés: Lack I. Károly halála utáni visszavonulására azért volt szükség, mert kiegyensúlyozott kapcsolatban volt Szécsényi Tamással? Tény, hogy a birtokok felosztására még I. Károly halála előtt sor került, másrészt ez a kapcsolat jóval a Druget-tartomány felszámolását követően, 1343-ban válhatott terhessé, éppen akkor, amikor Lack tisztségeit fiai szerezték meg. A kettő közötti kapcsolat a birtokok és a tisztségek miatt nem állítható teljes bizonyossággal. Minden kétséget kizáróan a Lackkal való feszültség forrásává válhatott Szécsényi politikai ambíciója is.¹⁷¹ Felborulni látszott a kényes egyensúly, melyre I. Károly külön ügyelt. Ez nem csak Erdélyben, hanem az országos politikában is olyan változásokkal járt volna együtt, amely elsősorban Lack fiainak helyzetét érintette volna súlyosan. Sokkal inkább elfogadható az a hipotézis, miszerint az I. Károlyt hosszú évtizedeken keresztül szolgáló Lack egyszerűen nem kívánt a napi, sokkal inkább országos poli-

167 1342. máj. 2.: DL 87 130, AOKt. XXVI. 169. sz., EO III. 88. sz.

168 A Trencsén megyei Bolondóc várnagyaként mutatható ki 1336–38 között Lackfi István. Mivel utódja, Kont Miklós nádor csak 1365-ben szerepel először a vár honorbirtokosaként, így okkal feltételezhetjük, hogy András vagy bátyja várnagya 1342-ben, vagy pedig István után 1340-ben (mikor áthelyezte az uralkodó a vasi-soproni honorba) András került a vár élére. *Engel: Arch. I.* 284. p.

169 Lackfi Mihály, Miklós és Pál ekkor még nem viselt tisztséget, pályafutásuk 1343-ban vette kezdetét. Mihály 1342-ben már az aula tagja, ld. *Engel: Arch. I.* 476. p. Miklós 1343-ban előbb udvari lovag, miként Pál is, majd 1343 őszétől a zempléni ispánok: *uo. I.* 241. p., 476. p.

170 István 1343-ban tárnokmester, egy évvel később erdélyi vajda lett: *Engel: Arch. I.* 12., 37. p. András 1343-ban székelyispán, ezzel együtt Brassó, Beszterce, Meggyes ispánja, 1346-tól pedig mindezek felül Szatmár, Máramaros, és Ugocea is alá került: *uo. I.* 111., 152., 155., 188., 217. p.

171 *Zsoldos, 2017.* 189. p.

tika részese maradni, fiai pedig lehetőséget láttak az uralkodóváltásban, melyet apjuk egyedül kevésbé tudott volna kihasználni. 1342. május elején pedig az is biztosnak tűnhetett a jó udvari kapcsolatokkal bíró családja számára, hogy az idős I. Károlynak kevés ideje van hátra.

Mindenesetre az új uralkodó politikai érzékét dicséri, hogy Lackot tisztségeiről továbbra sem váltotta le. (Ne feledkezzünk el róla, Szécsényi Tamást pár hónappal korábban ejtette a kormányzat.) 1343-ból több adatunk van, hogy még viselte székelyispáni és megyésispáni tisztségeit. Viszont a fia, István által nyert adományok azt mutatják, I. Lajos már nem számolt vele hosszú távon. 1343-ban Lackfi feltételes adományt nyert I. Lajostól, Hench fia János¹⁷² fia, Miklós budai bíró örökös nélküli elhalálozása esetére.¹⁷³ Miklós birtokai Tolnában, Fejér megyében terültek el. A Dunántúlon Lack és fiai, tudomásom szerint 1334/1335 óta rendelkeztek birtokokkal. Ekkor királyi adományként nyerték el Péter bán hűtlen fiainak összes birtokát,¹⁷⁴ valamint Battyánt a Sár vize mellett,¹⁷⁵ amely Fehérvártól nem messze feküdt.¹⁷⁶ Maga a terjeszkedés iránya, ismerve Lack birtokainak

172 1323. ápr. 8.: DF 257 971 — 1323-ban I. Károly Hench fia János mosoni ispánt, óvári várnagyot utasítja, hogy Mosonban a Habsburgok elleni harcokban okozott károkért elégtételt adjon. Ld. C. Tóth, 2000. 7. sz. A következő évben János Simontornyt nyerte el, mint budai rektor: 1324. jan. 19.: DL 2223, AOkt. VIII. 31. sz., C. Tóth, 2000. 8. sz. Jánosra és fiára, Miklósról ld. *Surányi Bálint*: Pozsonyi báródinasztiák a XIII–XIV. században. In: *Levéltári Közlemények*, 35. (1964) 2. sz. 177. p. (173–186. p.); *Borosy András*: Hadi érdemek Magyarországon a XIV. században. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 117. (2004) 396. p. (379–442. p.).

173 1343. jan. 13.: DL 3553, EO III. 119. sz. — Simontornyt Hench fia János 1335 előtti végrendeletében hagyta Miklósról: DL 9481, C. Tóth, 2000. 12. sz. A vár királyi adományozása ellen tiltakozott Tylmanus fia Miklós budai polgár, valamint rokona Miklós budai plébános, akik rokonságban álltak Hencsfő Miklóssal: 1343. febr. 1.: DL 9481, C. Tóth, 2000. 16. sz. Simontornya adományát 1347-ben I. Lajos újból megerősítette Lackfi István részére, kizárva abból fivéreit és apját is: 1347. jún. 30.: DL 3553, *Engel*, 1997. 150. p. Ugyanígy járt el 1350-ben Sztrigó és Csáktornya adományozásakor: 1350. okt. 30.: DL 4153, *Engel*, 1997. 150. p.

174 ÁMTF II. 349. p. — 1326-ban Magyar Pál gimesi várnagy nyerte adományba az itteni királyi és királynéi földeket. Magyar egészen 1340-ig tisztségviselő, ekkor kincstartó. 1357-ben említik források utoljára. — *Engel*: Arch. I. 317., 472., *uo.* II. 152. p.

175 1334. szept. 26-án adta parancsba I. Károly, hogy László székelyispán, beszercei ispán, valamint fia, István lovászmester kérésére, az ő és többi fiai részére juttassa a szóban forgó birtokokat. Az 1366. évi átiratba bemásolt parancslevél nem tartalmazza Péter bán hűtlen fiainak birtokait, csak Batyánt: DL 100 112. A következő évben a király megerősítette adományát: AOkt. XIX. 239. sz.

176 ÁMTF II. 349. p. — Fehérvártól északkeletre, Lovasberény felé terült el, ma Székesfehérvár része.

Csanád és Arad megyei, sőt erdélyi koncentrációját, inkább fia, István törekvéseit jelölheti.¹⁷⁷

Elváltak tehát egymástól apa és fiai.¹⁷⁸ Erre jó bizonyíték egy erdélyi birtokszerzés is. 1343. április 3-án az erdélyi káptalan oklevele arról számol be, hogy gáldi¹⁷⁹ nemesek Lőrincréve¹⁸⁰ birtokukat 30 márkáért adták el Lack székelyispánnak, besztercei comes-nek.¹⁸¹ Alig egy hónappal később, Aradon, János ottani prépost embere eltiltja a Kerekegyháza¹⁸² szomszédságában lévő birtokok megszállásától a székelyek ispánját, valamint fiait.¹⁸³ (Nem mellesleg ez az utolsó adat arra vonatkozóan, hogy Lack ezen bárói méltóság betöltője.¹⁸⁴) Azaz csaknem egy évvel a családi birtokosztály és I. Károly halála után Lack még mindig a királyi tanács tagja volt, viszont saját szakállára birtokszerzésektől sem riadt vissza, melyre úgy látszik, magánvagyonra is rendelkezésére állott. 1343-ban azonban I. Lajos megvált apja legtöbb emberétől, így Lacknak is távoznia kellett Erdélyből. Fiai sorra nyerték el a királytól a különböző tisztségeket, mindemellett István és András személyében ketten is képviselték a családot a kormányzatban, ráadásul éppen Erdélyben.

A ferences rendbe lépő fiú, Dénes, mint Lajos király káplánja, 1344-ben Avignonba utazott, hogy András herceg nápolyi királlyá való koronázását elősegítse.¹⁸⁵ Villanovában kelt az a pápai levél, mely Dénes kérésére apjának, Lacknak és anyjának, meggyónt vétkeire teljes bűnbocsánatot ígért. VII. Kelemen pápa még itt is székely-, valamint besztercei ispánnak titulálta Lászlót.¹⁸⁶ Nem kizárt, hogy a követként eljáró Dénes nem tévedett, hiszen indulásakor még apja lehetett

177 Ne feledkezzünk el arról, hogy István Simontornyát 1347-ben is elnyerte, 1350-ben pedig a Varasd megyei Csáktornyát nyerte el, megalapozva ezzel családjának simontornyai, valamint csáktornyai ágát.

178 *Engel*, 1997. 148. p.

179 ÁMTF II. 160. p. — A Gáldiak birtoka, ma község Gyulafehérvártól északra.

180 A birtok valószínűleg az erdélyi Fehér megyében terült el.

181 1343. ápr. 3.: DL 91 332, AOklt. XXVII. 147. sz., EO III. 124. sz.

182 A család előnevét innen kapta, Lack uradalmi központja itt terült el, Arad megyében: ÁMTF I. 179. p., Csánki I. 773. p.; *Karácsonyi*, 1887. 6–7. p. Papját éppen Lack életében a pápai tizedjegyzék is feltüntette: Mon. Vat. Hung. I/1. 146., 150., 155. p. Főnlak falutól nyugatra feküdt.

183 1343. máj. 2.: DL 29 673, AOklt. XXVII. 239. sz.

184 *Engel*: Arch. I. 192. p.

185 A diplomáciai háttérre ld. *Teiszler Éva*: I. Lajos király nápolyi trónigénye a diplomácia tükrében. In: *Acta historica*, 138. (2015) 69–71. p. (63–79. p.)

186 1344. márc. 7.: AOklt. XXVIII. 212. p., EO III. 185. p.

a tisztségek birtokosa. Lackfi kérése ugyanakkor azt is alátámasztja, hogy apja, és nem mellesleg a névtelenségbe burkolódzó anyja, ekkor már idősek voltak. Lack ezt követően aktív személyként nem szerepel a forrásokban, egyedül fiai esetében említik.

Dénes avignoni kérése arra is utalhat, hogy anyja ekkor már beteg volt. Az egészen biztos, hogy Lack másodjára is megnősült, tehát fiainak anyja valamikor 1344–45 körül hunyhatott el. A második feleség, Szeri Margit 1355-től szerepel forrásainkban.¹⁸⁷ Apja,¹⁸⁸ Szeri Pósa ismert szereplője volt a temesközi régiónak. A Bárkalán nemzetségből származó Pósa Csongrádban volt birtokos, csakúgy, mint Lack.¹⁸⁹ Pályafutásukat szinte egyszerre kezdték, hiszen Pósa 1325-től szerepel sebesi várnagyként (egészen 1355-ig). Több vár várnagya is, mint amilyen Illyéd, Haram illetve Galambóc, ezen felül 1325-ben temesi ispán, kétszer pedig a déli Krassó élén találjuk.¹⁹⁰ A Pósa család őseként, Lackhoz hasonlóan egy Anjou-kori előkelő család alapjait tette le.¹⁹¹ A házasság tehát két, egy adott régió belül jelentős befolyással bíró család között jött létre. Célja egyértelműen a pozíciók erősítését célozta. Ne feledkezzünk el arról, hogy a Lackfiak ekkor sorra nyerték el honorként a Tiszától keletre lévő megyék ispáni tisztségeit, az azokhoz tartozó várakkal egyetemben,¹⁹² márpedig a vár a hatalom alapjának számított.¹⁹³ Lack Temesközt célzó kapcsolatépítése is ebbe a tendenciába illik. Nem elhanyagolható tény, hogy fiai udvari jelenléte mellett számolnunk kell az 1340-es években a Pósaifiak ottani tevékenységével is.¹⁹⁴

187 *Engel*: Gen. Hermán nem 2. tábla: Lackfi.

188 Fivéréként: *Engel*: Gen. Zsidó nem 3. tábla: Petőfi és Becski (Bekcs-fi). Lányaként: *uo.* Bárkalán nem 1. Szeri ág 2. tábla: Pósa (szeri, sződi) ill. *uo.* Hermán nem 2. tábla: Lackfi. — 1359. jún. 29.: DL 4865: *nobilis domina Margyth vocata filia Pouze de Zeer*

189 *Engel*: Arch. II. 23. p.

190 *Engel*: Arch. I. 139., 142–143., 202., 309., 314., 324., 332., 407. p.

191 *Engel*: Gen. Bár-Kalán nem 1. Szeri ág 2. tábla: Pósa (szeri, sződi)

192 *Engel*: Arch. II. 139–140. p.

193 *Engel*, 2001. 128–130. p.

194 *Engel*: Arch. I. 477. p. — Szeri Pósa Balázs 1343-ban az aula tagja. Szeri Pósa később részt vett Lackfi István oldalán a nápolyi hadjáratban is: *Szaszkó Elek*: A Szeri Pósa család. Egy alföldi előkelő család története a 14–15. században. Doktori disszertáció, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi kar Történettudományi Doktori Iskola Eszmetörténeti Műhely — Középkor, 2013. 36., 42. p.

Szeri Margit maga is özvegyen maradt, korábban Szántói Pető felesége volt,¹⁹⁵ házasságából fiai is születtek.¹⁹⁶ A Zsidó nemzetségből való Pető 1317-től szatmári, 1321-től pedig még erdői ispán is, mely tisztségeket 1330-ig töltötte be.¹⁹⁷ Az országgyűlési harcok során többször találkozunk nevével.¹⁹⁸ Ebből a második házasságából nem születtek utódok. Margit 1359-ben az aradi káptalan előtt jelent meg mint Lack felesége, akkor is fiainak birtokügyeivel kapcsolatban.¹⁹⁹ Arra vonatkozóan, hogy Lack még 1359-ben is életben volt, az aradi káptalan január elején kelt oklevele mellett ez a másik bizonyítékunk.²⁰⁰ Az aradi káptalan említett oklevelében ugyanis Lack néhai székelyispánként és nem néhai személyként szerepel. Mostohafiai, Szántói Pető fiai, István és János ugyanis itt bizonyították, hogy a Csanád megyében lévő Szentmiklós birtok vásárlás, nem pedig Lack, az anyjuk (Szeri Margit), vagy a Lackfiak révén került hozzájuk.²⁰¹ Lack és Szeri Pósa fiainak későbbi pereskedéseit ez a rokoni kapocs sem akadályozta meg.²⁰²

-
- 195 1355. dec. 16.: DL 4568, DL 4643, AO VI. 260. sz. — A csanádi káptalan előtt Zuhai Albert lánya, valamint annak fiai eladták Csanád megyei Ószőlős birtokukat Margitnak, aki az oklevél szerint László egykori székelyispán felesége.
- 196 Engel: Gen. Zsidó nem 3. tábla: Petőfi és Becski (Bekcs-fi). — Két fia, János és István udvari lovagok, egyetlen lánya, Anna, Kállói István felesége lett. 1358. szept. 15.: AO VII. 199. sz. — Apori Bodor fia Jakab a Csanád megyei Szentmiklóst Szeri Margitnak, Lack egykori székelyispán nejének, valamint két fiának, Istvánnak és Jánosnak adta.
- 197 Engel: Arch. I. 126., 188. p. — A család birtokai zömében Közép-Szolnok megyében terültek el, ld. *uo.* II. 220. p. Szántai Pető 1330-ig mutatható ki a forrásokban, családjára ld. Engel: Gen. Zsidó nem 3. tábla: Petőfi és Becski (Bekcs-fi).
- 198 Bárány Attila: Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal. In: Debrecen város 650 éves. Szerk. Bárány Attila — Papp Klára — Szálkai Tamás. Debrecen, 2011. 98., 101. p. (75–126. p.)
- 199 1359. jún. 29.: DL 4865; Szaszkó, 2013. 35–36. p. — Szeri Margit hozományáról nem tudunk semmit, de nem zárható ki, hogy az Arad és Csanád megyékben is birtokokhoz juthatott így. Talán ennek tudható be, hogy Margit előző házasságából való fiai igyekeznek biztosítani birtokaikat.
- 200 1359. jún. 29.: DL 4865: *nobilis domina Margyth vocata, filia Pouse de Zeer, consors vero magistri Ladislai quondam comitis Syculorum.*
- 201 1359. jan. 5.: AO VII. 287. sz.
- 202 1363-ban Arad vármegye vizsgálta ki Lackfi Miklós és Pál hatalmaskodását, melyet Szeri Pósa fia, István ellenében követtek el Mikelakával határos és a Szeriek Gyelid nevezetű birtoka ellen. 1363. aug. 1.: DL 91 694, AOKlt. XLVII. 338. sz. Gyelidre ld. ÁMTF I. 177. p. További pereskedés Szeri Pósa fiaival: 1363. aug. 17.: DL 91 695, AOKlt. XLVII. 366. sz.

1346 elején, mikor Gilétfi Miklós nádor Szécsényi Tamás birtokperében ítélezett, akkor a bírósárok között ott szerepelt Lack is, mint néhai székelyispán.²⁰³ Udvari szereplésére azonban ez csak egy kivételes adat, ezt követően szinte eltűnik a forrásokból. 1359-ben még a Lippán összegyűlő ferences congregatio támogatója, mely szintén közelgő halálát feltételezi.²⁰⁴ Fia, Dénes, mint fentebb említettem, maga is ferences szerzetes volt, pályafutását kalocsai érsekként fejezte be.²⁰⁵ Lack kötődése a ferencesekhez a vallásos meggyőződésen túl családi szállal is megerősíthető. A ferencesek és az Anjou-dinasztia szoros kapcsolatát hosszú lenne taglalnunk, ám bizonyos, azzal, hogy Lack támogatta a ferenceseket, olyanok mellé sorakozott fel, mint Kont Miklós, Gilétfi Miklós nádorok, vagy Erzsébet anyakirályné.²⁰⁶

Egy életpálya összegzése

Fenti elemzésemből világossá vált, miként alapozta meg fiai, családja jövőjét Lack, avagy László. A korábban súlytalan Hermány nemzetséget,²⁰⁷ mely a hagyomány szerint Gizella királynéval érkezett az országba,²⁰⁸ többek között ő tette naggyá, ismertté. Több kortársával ellentétben, úgy tűnik, családja békésen vészelte át azt az időszakot, mely az oligarchák gátlástalan terjeszkedéséről egészen I. Károly országgyűléséig elhúzódott. Habár pályafutása kezdetéről keveset tudunk, szinte biztosak lehetünk benne, hogy Lampert országbíró távoli rokonaként végül sikerült a király környezetébe kerülnie. Egy helyi, Csanád és Arad

203 1346. febr. 22.: DL 2013, AOkt. XXX. 134. sz. — A bárók között fia, István erdélyi vajda is helyet foglalt.

204 Karácsonyi, 1922. 42. p.; Juhász–Lotz, 1991. 55. p. — A forrásra ld. Borovszky Samu: A ferencziek történetéhez. In: Történelmi Tár, 18. (1895) 3. sor. 754. p. (749–755. p.): *capitula in Lippua anno Domini MCCCLII per reginam et aliud per magistrum Lagkonem anno MCCCLIX*. 1349-ben a pápa búcsút adott, ld. Iványi István: Délmagyarországra vonatkozó történelmi tárlózatok. In: Történelmi és Régészeti Értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 6. (1880) 4. sz. 193. p. (191–193. p.) Alapítására: Képes Krónika 126. p. (201. cap.)

205 Engel: Arch. 65., 79., 85. p. — A knini püspökök között nem szerepel a neve. Vö. uo. II. 139. p.; Pór Antal: Dénes kalocsai érsek (1350–1355) nemzetsége. In: Turul, 20. (1901) 141–142. p.

206 Karácsonyi, 1922. 42. — Erzsébet királyné 1380. évi végrendeletében emlékezett meg a lippai Szent Lajos-kolostorról. 1380. ápr. 4.: DL 6692.

207 Fügedi, 1986. 236. p.

208 SRH I. 190. p. (88. cap.); Képes Krónika 34. p., SRH I. 300. p. (48. cap.)

megyék viszonylatában jelentős személyből aztán országos pozícióba került. Székelyispánként az erdélyi hatalmi konstellációban komoly súllyal rendelkezett, Szécsényi Tamás vajdával való viszonya pedig nem csupán intézmény-, hanem politikatörténeti oldalról is más megvilágításba helyezi a korszak arisztokráciájának történetét.

Tény, hogy az 1328 és 1359 közötti pályafutásából az első, nagyjából 1343-ig terjedő részben volt politikailag aktív, míg ezt követően visszavonulni látszik, mégis meghatározó személye a kora Anjou-kori elitnek. Több megye ispánjaként helyi tevékenysége ugyan ma már nem követhető nyomon a források pusztulása miatt, viszont az biztos, hogy különösen Arad és Csanád megyékben sikerült olyan birtokkomplexumot kialakítania magának, melynek felosztása fiai között komoly előnnyel ruházta fel őket.

Nyolc fiának ismerjük nevét, ezek közül ötöt túlélte,²⁰⁹ holott ekkor már maga is idős kort ért meg.²¹⁰ Halála előtt nem sokkal már unokái is bárók. 1358-ig bezárólag István fia, Dénes lovászmester, szörényi bán,²¹¹ a többiek, Miklós²¹² és Imre²¹³ az előrelépés kapujában álltak. Lack akkor, mikor 1343-ban távozott székelyispáni méltóságából és fia, András nyerte azt el, azt tette, amit egy a fiai jövőjét mérlegelő igazi családapa tehetett. Csendben háttérbe vonult, és a birtokai felosztásával elindította fiait azon az úton, melynek segítségével azok boldogulni tudtak a politikai életben. A következő esztendőк hadjárataiban, háborúiban már csak fiaival találkozunk, sőt, unokája, Dénes 1345-ben már a litvánok elleni harcokban is kitűnt.²¹⁴ Azt is megélte, hogy András a székelyekkel legyőzte az országra törő tatárokat,²¹⁵

209 *Engel*: Gen. Hermán nem 2. tábla: Lackfi — István 1353-ban, Imre 1335-ben a szerb hadjáratból visszatérőben, Mihály 1351-ben, Lack/László valamikor 1339 előtt, Dénes (kalocsai érsek) pedig 1355-ben hunytak el. András 1359 végén, így ő valamivel túlélte apját.

210 Halálakor már 70. életéve felett járhatott. Vö. *Karácsonyi*, 1889. 148. p.

211 *Engel*: Arch. I. 41. p.

212 István vajda fia, a döbröközi-ág őse. 1363-tól székelyispán: *Engel*: Arch. I. 192. p. További tisztségeire összefoglalóan ld. *uo.* II. 140. p.

213 István vajda fia, 1359-től lovászmester: *Engel*: Arch. I. 41. p. Összefoglalva: *uo.* II. 139. p.

214 *Wertner Mór*: Nagy Lajos király hadjáratai. In: *Hadttörténelmi Közlemények*, 19. (1918) 69. p. (59–97., 202–271. p.); *Kristó* 1988. 95. p.; *Skorka Renáta*: Nagy Lajos első litván hadjárata. In: *Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század)*. Szerk. Pósan László – Veszprémy László. Bp., 2016. 257. p. (247–262. p.) — Lackfi István is részt vett a mondott hadjáratban, mely 1345 februárjában Vilio ostromában: *Skorka*, 2016. 257. p.

215 1344-re helyezte *Wertner*, 1918. 65–67. p. Külföldi nyomán a mai szakirodalom is 1345-ben átlapodik meg: Külföldi 6. cap.; *Vásáry István*: Nagy Lajos tatár hadjáratai. In: *Studia Caroliensia* (2006) 3–4. sz. 18–23. p. (17–30. p.).

mi több, mint az közszájon forgott, a győzelem attól a László királytól származott, aki névadó szentje is volt. Az, hogy befolyása megmaradt, mi sem bizonyítja jobban, mint a fentebb előhozott 1346. évi peres ügy, ahol a nádor egyik társaként jelent meg. Tehát még ekkor is megfordult az udvarban.

Az életében nagy szerepet játszó aradi káptalan oklevele az utolsó, mely még élő, aktív személyként szól róla. Talán éppen úton lehetett Aradra (Erdély felől jövet?), de az attól mai számításaink szerint 30 km-re lévő Kovászi falunál tovább nem jutott.²¹⁶ A gyors eljárás is bizonyítja, azonnal cselekedni kellett. Időskori betegsége gyötörhette, habár 1359 júniusában, sőt még szeptember közepén is élt,²¹⁷ az pedig, hogy a lippai ferencesek támogatójaként tűnik fel, illeszkedik abba a sorba, mely egy végoráit élő személy utolsó cselekedeteire utal.²¹⁸ Lack halála pillanatában már 70. életévén felül járhatott. Kevés középkori báróról és még kevesebb magyar királyról mondható el, hogy dédunokájával is találkozhatott. Fiának, Istvánnak Dénestől származott fia, István előtt ígéretes pályafutás állt.²¹⁹ Korabeli mércével is felfoghatatlan, hogy a család két tagja, az alapító és az 1397-ben politikai gyilkosság áldozatává váló utolsó személy ismerte/ismerhette egymást.

A sors fintora, hogy az, aki nem halmoz(hat)ta a tisztségeket, aki lemondott birtokairól, habár a kortárs udvari körökben éppen ezek gyarapítása állott mindenek felett,²²⁰ pont annak híre és neve forrott össze egy korszakkal. Gyermekeit már életében Lack fiaiként, a későbbiekben Lackfiakként emlegették.²²¹

216 ÁMTF I. 182. p., *Karácsonyi*, 1890. 160. p. — Legkorábban 1278-ban hallunk a településről (DL 1020), viszont birtokosát nem ismerjük. Papja a pápai tizedjegyzékben szerepel: Mon. Vat. Hung. I/1. 146., 150., 155., 161. p.

217 1359. szept. 15.: DL 4791, AO VII. 199. sz. — *Karácsonyi* 1360 tájára tette halálát: *Karácsonyi*, 1886. 168. p. A szóban forgó intézkedések azt valószínűsítik, hogy legkésőbb 1359 őszén hunyt el.

218 Temetkezési helyéről nincsenek információink. *Karácsonyi* Kerekegyházát feltételezte, ez azonban forrással nem támasztható alá. — *Karácsonyi*, 1889. 148. p. Ugyanígy szóba jöhet Arad, Lippa, de akár Erdély is.

219 Dénes vajda fia, a család csáktornyai ágának őse. Egyben Lack dédunokája. 1368-tól lovászmester: *Engel*: Arch. I. 41. p. A család kezén 1382-ben már hét várat találunk: *Engel*, 1985. 405. p.

220 1350. okt. 30.: DL 4151, AOkt. XXIX. 706. sz.; *Kristó*, 2000. 280. p. — Az István részére 1350-ben tett adománylevélben szerepel a hírnév utáni vágy, mikor Tarantói Lajos ellen Nápoly előtt csatát vállalt: *fegyvere az odaadó hűség buzgalma volt, és inkább választotta a halált, hogy a dicső hírben éljen utána, mint a megfutamodást ilyen ellenség elől*.

221 A teljesség igénye nélkül, csak 1345-ben: AOkt. XXIX. 442. sz. (András apja), 785. sz. (Miklós apja), 896. sz. (István apja).

Itinerárium²²²

1328. júl. — szept. [– 1329. jan. 13/15. ²²³]	a királyi táborban/Pozsony ²²⁴
1328. szept. 21. ²²⁵	Bruck ad der Leitha
1329. márc. 19. ²²⁶	Erdély
1330. jan. 29. ²²⁷	Visegrád
1330. febr. 12. ²²⁸	Visegrád
1330 ²²⁹ — 1331. jan. 24. ²³⁰	Erdély

222 Az alábbiakban Hermány nembeli Lack itineráriumát közlöm. Az itt szereplő adatok szerepelnek a dolgozat fentebbi részében. Szögletes zárójellel azokat a helyeket jelöltem, ahol pontos információ nem áll rendelkezésünkre tartózkodási helyét illetően, ellenben az feltételezhető. Fontos adatokkal szolgált számomra a királyi hadoszlások időpontja. Hosszas kutatás után sem találtam információt arra, hogy 1346 és 1358 vége/1359 eleje között hol tartózkodott.

223 A királyi seregek oszlása ekkor történt, elképzelhető, hogy Lack addig itt tartózkodott: *Almási*, 2004. 51. p.; *Piti*, 2016. 384. p.

224 I. Károly 1328. júl. 18-án már az osztrákoktól visszafoglalt Pozsonyban keltezte oklevelét, a hadjárat végéig itt is tartózkodott. 1328. júl. 18.: DF 253 134, AOklt. XII. 379. sz. A király még szept. 7-én is innen keltez: DL 3655, AOklt. XII. 405. sz. Tíz nappal később már az osztrák határon van, ekkor pedig már az idáig Visegrádon ténykedő Pál országbíró is a kíséretében volt, tehát igencsak valószínű, hogy Lack is megérkezett, ha nem volt itt korábban: DF 259 828, AOklt. XII. 412. sz.

225 A királyi seregek hadoszlása 1329. jan. 13-án került kihirdetésre, ebben az évben ez az egyetlen residentia exercitus regis. Erről ld. *Almási Tibor*: Az 1329. évi „residentia exercitus regis”. In: *Acta Historica*, 119. (2004) 53., 55. p. (47–56. p.). Lack ezután visszatért Erdélybe, ld. lentebb!

226 1329. ápr. 10.: DL 105 380, AOklt. XIII. 179. sz., EO II. 635., 644. sz. — Az erdélyi káptalan oklevele szerint Pogány Istvánnak iktatja birtokait, aki nyitrai birtokait elcserélte erdélyiekre. A király megbízottjaként járt el az ügyben.

227 1330. febr. 9.: DF 254 746, AOklt. XIV. 82. sz.

228 1330. febr. 23.: DL 2632, AOklt. XIV. 100. sz.

229 1351. márc. 30.: DL 29 686, EO III. 596. sz. — Az erdélyi káptalan oklevele szerint I. Károly 1330. évi havasalföldi hadjáratakor Lack Péterfalva egy részét erőszakkal elfoglalta, majd famulusának adta. Az oklevél szerint tehát Lack át sem kelt a Kárpátokon. Küküllő (Diódi) Némileg ennek ellentmond, hogy az év első felében Visegrádon tartózkodott, tehát valamikor vagy a királyi sereggel, vagy az előtt Erdélybe kellett távoznia.

230 A királyi sereg hadoszlásának időpontja. A sikertelen hadjárat már 1330-ban véget ért, Lack azonban seregével egészen biztosan Erdélyben tartózkodott ezt követően. Hadoszlásra ld. *Piti*, 2016. 383. p.

[1330 nyara — 1331 eleje között

1335. aug. 14.²³²

1336. júl. 22.²³⁴ [– nov. 11.²³⁵]

[1336. dec. 14.²³⁶

1338. nov. 9. előtt²³⁷

1339. szept. 15.²³⁸

Péterfalva]²³¹

Visegrád²³³

Rába és Rábca között

Visegrád]

Visegrád

Várad

231 Csak arról tudunk, hogy Lack hatalmaskodva elfoglalta a mondott birtokot, itteni tartózkodása feltételezhető, időpontja I. Károly havasalföldi hadjárata után helyezhető el, mivel azelőtt Visegrádon tartózkodott.

232 1335. aug. 14.: DL 76 508, AOklt. XIX. 507. sz.

233 Az országbíró oklevele Imre meggyilkolásának ügyében, miszerint Lack és fia, István együtt mutatták be Pál országbíró, valamint bírótársai felé azt a tanúsítványt, melyet a király adott ki Imre halála kapcsán.

234 1336. júl. 22.: DF 252 741, AOklt. XX. 300. sz. — A Rába és Rábca folyók közötti királyi seregek kapitányaként (*princeps et capitaneus domini regis inter fluvium Raba et Rapcha*). Lack biztosan nem tartózkodott Visegrádon, mivel júl. 10-én Baksa nembeli Tamás ekkor fizetett le Nagy Miklósnak azt a 47 márkát, mellyel fia, Imre meggyilkolása végett tartozott: DL 76 539, AOklt. XX. 291. sz. Szept. 15-én az országbíró előtt fizette ki Baksa Tamás a hátralékot, ekkor már Lecha-i János jelenik meg Lack és fiai nevében mint famulus: DL 76 540, AOklt. XX. 348. sz. 1336. okt. 6-án az országbíró előtt Tamás újabb összeget fizetett ki Lackfi Imre megöléséért, ekkor újból Nagy Miklóst említik képviselőként. A köztes időszakban feltehető, hogy Visegrád és a királyi sereg közötti távot tehette meg, ezért említik szept. 15-én Lecha-i Jánost: DL 76 541, AOklt. XX. 370. sz. Paradox módon tehát azt tudjuk, hogy Lack éppen hol nem volt, de azt nem, hogy hol.

235 Rába és Rábca közötti kapitányi címét 1336. nov. 11-ig nem említik, viszont ekkor került sor a királyi hadak oszlására: *Piti*, 2016. 387. p.

236 DL 76 545, AOklt. XX. 483. sz. — Az oklevél szövegében nincs konkrét utalás arra, hogy Baksa Tamás a személyesen jelenlévő Lacknak és fiainak adta volna át az összeget. Az ügyben az sincs segítségünkre, hogy Lackfi István tartózkodási helyét sem ismerjük pontosan ekkor. 1337 januárjában ugyanígy ír az országbíró, itt azonban nagy a valószínűsége, hogy Nagy Miklós járt el, hiszen 1336 dec. 14-én erről volt szó, ám őt itt nem is említik: 1337. jan. 27.: DL 76 548, AOklt. XXI. 35. sz.

237 1338. nov. 9.: DL 3122, AOklt. XXII. 554. sz. — Az országbíró társaként Lack mint a székelyek bírója volt jelen. A peres ügy a veszprémvölgyi apácák, valamint Heim fiai, Pál és Heim, valamint Miska fia Pál között zajlott.

238 1339. szept. 15.: DF 277 288, AOklt. XXIII. 549. sz.; DF 277 287, AOklt. XXIII. 550. sz. — *nobiles viri, magistri Ladislaus filius Dyonisii de genere Herman, comes trium gentium Sculorum, Chanadyensis, Bistryciensis et de Megyes, necnon Stephanus, magister agazonum domini nostri regis ac Andreas, Nicolaus et Paulus, filii eiusdem magistri Ladislai per se personaliter ac Michaele, alio filio suo ad nostram accedentes presentiam viva voce, sana mente ultroneaque voluntate unanimiter confessi sunt etc.*

1342. máj. 1. ²³⁹	Arad
1343 tavasza	Erdély (Lőrincréve) ²⁴⁰
	Kerekegyháza ²⁴¹
1346. febr. 22. ²⁴²	Buda
[1346 tavasza – 1358 ősze	Kerekegyháza] ²⁴³
[1358 vége	Erdély] ²⁴⁴
1359. jan. 4.	Kovácsi falu ²⁴⁵
[1359 nyara	Kerekegyháza]

239 DL 87 130, AOKlt. XXVI. 169. sz., EO III. 88. sz. — Az aradi káptalan oklevele Lack fiainak birtokosztályáról.

240 1343. ápr. 3.: DL 91 332, AOKlt. XXVII. 147. sz., EO III. 124. sz. — Az erdélyi káptalan oklevele, arról, hogy Kenchud fia Gergely fiai, Miklós és Jakab gáldi nemesek 30 ezüst márkáért eladták Lőrincréve birtokukat László székelyispánnak, beszercei ispánnak. Lack ekkor Erdélyben tartózkodhatott.

241 1343. máj. 2.: DL 29 673, AOKlt. XXVII. 239. sz. — János aradi prépost famulus-a, Pető a csanádi káptalan előtt tiltja el László székelyispánt a Kerekegyház (Keregeghaz) falu melletti Wonuz, Itelaka (Mikelaka) birtokok megszállásától. Ezek szerint Lack 1342–43 folyamán erre már tett kísérletet, vagy más káptalani birtokok esetében lehetett már precedens. Mivel Lack uradalmi központja Kerekegyházán volt, ezért jogosan feltételezhető, hogy ekkor itt tartózkodhatott. A mondott birtokokra ld. ÁMTF I. 179. Mikelaka község Arad mellett keletre: *uo.* 181. p. Wonuz: Csánki I. 781. p. Gáld: ÁMTF II. 160. p.

242 1356. febr. 22.: DL 2013, AOKlt. XXX. 134. sz.

243 A jelzett időszakban egyedül az tűnik biztosnak, hogy Kerekegyházán tartózkodott, másra adatot nem találtam.

244 Mivel Lack rezidenciája Kerekegyházán volt, Kovászi pedig Aradtól keletre található, így adja magát a feltételezés, hogy Lack ekkor Erdély felől érkezett ide. Ezt megerősíteni látszik, hogy erdélyi birtokairól 1342 után is hallunk. Vö. *Karácsonyi*, 1890. 160. p. — 1412-ben a falu határában lévő szőlőt a Lackfiak birtokaként írják le, így valószínűleg a teljes település nem volt az aradi káptalan birtoka.

245 *ipse (sc. Petrus custos) feria sexta proxima ante festum Epiphaniarum Domini nunc venturum accessisset in villam Koazy, ubi dictus magister Ladislaus in sui et aliorum proborum virorum presentia dixisset et confessus exitisset* — A Szántói Pető-fiak ügyében eljáró Péter, az aradi káptalan örkanonokja Kovászi faluban kereste fel László egykori székelyispánt, ahol az bevallást tett arról, hogy Szántói István és János a Csanád megyei Szentmiklós birtokot nem az ő, vagy anyjuk, Szeri Margit, sem pedig Lack fiai pénzén, hanem saját költségükön szerezték meg. Később nem említik: Csánki I. 774. p. Az 1342. évi birtokosztály szerint Kovászi András birtokába került, *Koazy* névalakban: DL 87 130.

Gyakrabban hivatkozott munkák jegyzéke

AO	Anjou-kori okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. Szerk. Nagy Imre. I–VII. köt. Bp., 1878–1920.
AOklt	Anjou-kori Oklevéltár. Főszerk.: Kristó Gyula. Szeged–Bp., 1990–
ÁMTF	<i>Györffy György</i> : Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I–IV. köt. Bp., 1987–1998.
<i>Bertényi, 1987.</i>	<i>Bertényi Iván</i> : Magyarország az Anjouk korában. Bp., 1987.
<i>Bodor, 1983.</i>	<i>Bodor György</i> : Az 1562 előtti székely nemzetiségi szervezetről. In: Történelmi Szemle, 26. (1983) 2. sz. 281–305. p.
CD	Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis I–XI. Studia et opera Georgii Fejér. Budaë, 1829–1844.
CDES	Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae I–II. Ed. Richard Marsina. Bratislavae, 1971–1987.
<i>C. Tóth, 2000.</i>	<i>C. Tóth Norbert</i> : Oklevelek Simontornya középkori történetéhez 1264–1543. In: Levéltári Közlemények, 71. (2000) 1–2. sz. 93–127. p.
Csánki	<i>Csánki Dezső</i> : Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–III., V. Bp., 1890–1913.
DF	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL	Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
EO	Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez. I–III. köt. Szerk. Jakó Zsigmond. Bp., 1997–2008.
<i>Engel: Arch.</i>	<i>Engel Pál</i> : Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. köt. Bp., 1996.

- Engel: Gen.* *Engel Pál: Középkori magyar genealógia. Magyar Középkori Adattár. CD-ROM. Bp., 2001.*
- Engel, 1982.* *Engel Pál: Honor, vár, ispánság. Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről. In: Századok, 116. (1982) 880–922. p.*
- Engel, 1985.* *Engel Pál: Nagy Lajos bárói. In: Történelmi Szemle, 28. (1985) 3. sz. 393–413. p.*
- Engel, 1988.* *Engel Pál: Az ország újra egyesítése. I. Károly harcai az oligarchák ellen (1310–1323). In: Századok, 122. (1988) 89–146. p.*
- Engel, 1997.* *Engel Pál: Nagy Lajos ismeretlen adományreformja. In: Történelmi Szemle, 39. (1997) 2. sz. 137–158. p.*
- Engel–Lövei, 1998.* *Engel Pál – Lövei Pál: Sokpecsétes oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Szerk. Bardoly István – László Csaba. Bp., 1998. 133–148. p.*
- Engel, 2001.* *Engel Pál: Szent István birodalma. Bp., 2001.*
- Fügedi, 1986.* *Fügedi Erik: Ispánok, bárók, kiskirályok. A középkori magyar arisztokrácia fejlődése. Bp., 1986.*
- Juhász–Lotz, 1991.* *Juhász Kálmán – Lotz Antal: Szerzetesek a csanádi egyházmegyében a középkorban. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből 18. Szeged, 1991. 17–94. p.*
- Karácsonyi, 1886.* *Karácsonyi János: A kerekegyházi Laczkfyak családfája. In: Turul, 4. (1886) 166–173. p.*
- Karácsonyi, 1887.* *Karácsonyi János: A Laczkfyak története. In: Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 3. (1887) 1. sz. 5–12., 134–148. p.*
- Karácsonyi, 1890* *Karácsonyi János: Az aradi prépostság és a káptalan birtokai. (Folytatás). In: Történelmi és régészeti értesítő. A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye, 6. (1890) 3. sz. 151–165. p.*

- Karácsonyi*, 1922. *Karácsonyi János*: Szt. Ferencz rendjének története Magyarországon 1711-ig. I. köt. Bp., 1922.
- Karácsonyi*, 1995. *Karácsonyi János*: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Bp., 1995.
- Képes Krónika Képes Krónika. Ford. Bollók János – Szovák Kornél – Veszprémy László. Bp., 2004.
- KMTL Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Bp., 1994.
- Kordé*, 1999. *Kordé Zoltán*: Károly Róbert székely ispánjai: Adalékok az I. Károly alatti arisztokrácia történetéhez. In: *Acta Historica*, 109. (1999) 21–31. p.
- Kristó*, 1988. *Kristó Gyula*: Az Anjou-kor háborúi. Bp., 1988.
- Kristó*, 2003. *Kristó Gyula*: I. Károly harcai a tartományurak ellen (1310–1323). In: *Századok*, 137. (2003) 297–347. p.
- Küküllei *Küküllei János*: Lajos király krónikája. *Névtelen szerző*: Geszta Lajos királyról. Ford. Kristó Gyula. Bp., 2000.
- Mon. Vat. Hung. Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. I–IV. köt. Bp., 1885–1891.
- Piti*, 2016. *Piti Ferenc*: Királyi hadoszlások Károly Róbert uralkodása idején. In: *Hadtörténelmi közlemények*, 129. (2016) 2. sz. 381–392. p.
- RA Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. köt. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Bp., 1923–1987.
- SRH *Scriptores Rerum Hungaricarum. Tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus Szentpétery. Bp., 1999. (reprint)
- UBB Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Ed. Hans Wagner, Irntraut Lindeck-Pozza, etc. Graz – Köln – Wien, 1955–1999.

- Veszprémy*, 2016. *Veszprémy László*: A „posadai” csata. Károly Róbert 1330-as havasalföldi hadjárata. In: Elfeledett háborúk. Középkori csaták és várostromok (6–16. század). Szerk. Pósn László – Veszprémy László. Bp., 2016. 232–246. p.
- Zsoldos*: Arch. *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp., 2011.
- Zsoldos*, 2017. *Zsoldos Attila*: A Druget-tartomány története 1315–1342. Bp., 2017.

CZÖVEK ZOLTÁN

ADATOK A ZÁGRÁBI PÜSPÖKSÉG MŰKÖDÉSÉHEZ BUTKAI PÉTER ÉS PODMANICKI JÁNOS 1499–1500. ÉVI KORMÁNYZÓSÁGA IDEJÉN

1499. április 16-án, harminchárom évi kormányzás után elhunyt Szentlászlói Osvát zágrábi püspök. Utóda Vémeri Zsigmond lett, aki 1500. január 12-én¹ már viselte főpapi címét (egyidejűleg királyi kincstartó is volt), ám az egyházmegye tényleges átvételében megakadályozta súlyos betegsége² és hamarosan, február 9-én bekövetkező halála. Az uralkodó nem várt sokáig az új főpásztor kinevezésével: Szegedi Lukács zágrábi püspökként kiadott első ismert oklevele 1500. április 15-én kelt Budán.³ (A főpapi szék március 25-én még üresedésben volt.⁴) Jelen munka azt kísérli meg bemutatni, hogy milyen jellegzetességek mutatkoztak a zágrábi püspökség kormányzásában a Szentlászlói Osvát halála és a Szegedi Lukács kinevezése közötti időszakban.

1499. augusztus 26-án a király a prelátusokhoz, bárókhoz, ispánokhoz, várnagyokhoz, nemesekhez és ezek officialisaihoz, továbbá a települések vezetőihez intézett körlevél formájában elfogatási parancsot Ilona asszony, Gergely bélai⁵ presbiter (azaz áldozópap) szolgálónője ellen.⁶ A — máskülönben vagyontalan —

-
- 1 Ez utóbbi dátumra ld. *C. Tóth Norbert*: Várdai Ferenc pályája az erdélyi püspöki szék elfoglalásáig. In: Erdélyi Múzeum, 78. (2016: 1. sz.) 16. p.
 - 2 Betegségére ld. az 1500. február 3-i olasz jelentést: Archivio di Stato di Modena, Ambasciatori b.3/23,1; Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms. 4999/1,18; www.vestigia.hu, infocus sorszámkok: 1457. és 18. (A forrásra hivatkozik: *C. Tóth N.*: Várdai Ferenc i. m. 16. p., 29. jegyz.)
 - 3 *Czövek Zoltán*: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök 1499. évi végrendeletének végrehajtása. In: Fons, 22. (2015) 53., 55. p.
 - 4 *C. Tóth Norbert – Horváth Richárd – Neumann Tibor – Pálosfalvi Tamás*: Magyarország világi archontológiája 1458–1526. I. Főpapok és bárók. Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Adattárak.) 56., 299. p.
 - 5 Vagy a Varasd, vagy a Körös megyei mezőváros. *Engel Pál*: Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. CD-ROM. Bp., 2001.
 - 6 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény (a továbbiakban DF) 268 135. Regesztája: *J. Stipišić – M. Šamšalović*: Isprave u Arhivu Jugoslavenske Akademije. In: Zbornik Historijskog instituta Jugoslavenske akademije, 4. (1961) 493. p. (3481. sz.).

asszonynak az volt a bűne, hogy az elmúlt években a Szentlászlói Osvát püspök tömlöcében ülő Gergelynek Bélán és egy másik helységben⁷ lévő házában tárolt, az ő őrizetére bízott ingóságaival ismeretlen helyre távozott. A forrás alapján arra következtethetünk, hogy a püspök halála után kiszabadultak börtönükből azok a papok — köztük Gergely presbiter —, akiket Szentlászlói, élve egyházfői hatalmával, büntetésből lecsukatott. Gergely a letartóztatási parancs kiadásáig nem bukkant Ilona nyomára: ha sikerült volna ez neki, bizonyára kiderülne a dokumentumból, hogy hol, melyik településen, kinek a birtokán húzta meg magát az asszony. A királyi utasítás birtokában Gergely pap (illetve emberei) feladata volt Ilona felkutatása és elfogatása. A letartóztatáson kívül a papnak elégtételt adni (az asszonyt megbüntetni) is a körlevél címzettjeinek dolga volt az uralkodói parancs értelmében.

Úgy tűnik, Szentlászlói halála után a hatalommal való visszaélés jellemezte a püspökségi igazságszolgáltatás munkáját. Az ezt bizonyító források ismertetése előtt szólni kell azonban arról, hogy a zágrábi püspök bírói hatalmát nemcsak az őt lelki ügyekben segítő általános helyettesén (vikáriusán),⁸ illetve ennek szentszéken (bíróságán) keresztül gyakorolta Zágrábban, hanem létezett állandó jelleggel ezen vikárius császmái helytartójának⁹ szentszéke is Csázmán. Az egyházi bírósági munkának hasonló — sajátos egyházszerkezeti okokkal magyarázható — megosztása (mármint, hogy nem egy szentszéken bíraskodnak a püspök képében) a zágrábin kívül Magyarországon csak az erdélyi és az esztergomi egyház-megyére volt jellemző.¹⁰ A császmái helytartó 1499-ben Lőrinc mester császmái ör-

7 Ennek neve *Brechanoch*. Talán a Kőrös megyei Berstyanóc faluval (a mai Bršljanicával) vagy a szintén Kőrös megyei Brestanovc faluval (a mai Brestanovcival) azonosítható. Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m. Georg Heller: Comitatus Crisiensis. München, 1978. (Veröffentlichungen des Finnisch-Ugrischen Seminars an der Universität München. Serie A. Die historischen Ortsnamen von Ungarn 10.) 15., 22., 23., 27–28. p. *Uő*: Comitatus Verocensis. München, 1976. (Veröffentlichungen, i. m. 6.) 23. p.

8 *vicarius ecclesie Zagradiensis in spiritualibus generalis*: pl. DF 252 216. és 252 217.

9 *locumtenens ecclesie Chasmensis*: pl. DF 252 216. és 252 217.

10 C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mikó Gábor: A pozsonyi prépost és a káptalan viszálya (1421–1425). A szentszéki bíraskodás Magyarországon — a pozsonyi káptalan szervezete és működése a XV. század elején. Bp., 2014. (Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 3.) 18–19. p. Köszönettel tartozom C. Tóth Norbertnek, amiért figyelmeztetett arra, hogy a császmái helytartó a lelki ügyekben eljáró püspöki vikáriusnak volt az alárendeltje, ld. C. Tóth Norbert: Magyarország késő középkori főpapi archontológiája. Érsekek, püspökök, illetve segédpüspökeik, vikáriusaik és jövedelemkezelőik az 1440-es évektől 1526-ig. Győr, 2017. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 27.) 12. p. Más-

majd olvasókanonok volt.¹¹ Szentlászlói lelki ügyekben eljáró vikáriusa, György (egyben beksényi főesperes, zágrábi kanonok) megmaradhatott pozíciójában a püspök halála után. Ő 1475 óta töltötte be ezt a tisztséget.¹²

Alig több, mint egy hónappal Szentlászlói Osvát halála után, 1499. május 22-én az uralkodó két parancslevelet intézett Szlavónia nemességének kérésére György lelki ügyekben illetékes zágrábi vikáriushoz és Lőrinc császmái helytartóhoz. Az egyik levélben arra utasította őket, hogy szüntessék meg azt a szabálytalan gyakorlatot, hogy nem fogadják el az ország rendes bírái (a nádor, az országbíró, a királyi személynök) és a hiteleshelyek által kiállított ügyvédi megbízóleveleket (ügyvédvalló okleveleket) a perek során, arra kényszerítve az ügyfeleket, hogy előttük valljanak ügyvédet. Ez a visszaélés sérti a nemesség szabadságát és méltóságát — áll a dokumentumban.¹³ Hozzátehetjük, nemcsak fizikailag volt megterhelő a megbízók, különösen (ahogy a parancslevél említi) a nők számára a személyes megjelenés kötelezettsége¹⁴ miatt az (újbóli) ügyvédvallás, hanem sokba is került.

A király ugyanezen a napon kelt másik parancsával¹⁵ megtiltotta a zágrábi vikáriusnak és a császmái helytartónak, hogy olyan ügyekben adjon ki (kellő mérlegelés nélkül) idézőparancsot, amelyek az ország törvénye szerint nem tartoznak egyházi bíróság illetékességi körébe. (A levél röviden fel is sorolja a szentszé-

különb az alárendeltséget bizonyítja az a jogkörelvonás, amelyet a király 1499. október 21-i parancslevelével tiltott meg, erről ld. alább.

- 11 1499. május 22.: császmái őrkanonok, helytartó: DF 268 144. 1499. október 2. és 1499. december 16.: császmái olvasókanonok, helytartó, *arcium liberalium magister*: DF 252 216., 252 217.
- 12 1475: *Stjepan Razum*: Osvaldo Thuz de Szentlászló vescovo di Zagabria, 1466–1499. Excerpta ex dissertatione ad Doctoratum in Facultate Historiae Ecclesiasticae Pontificiae Universitatis Gregoriana. Roma–Zagreb, 1995. 29. p. (Razum Ivanicsi vezetéknévvel említi, viszont e művből nem derül ki, milyen forrás alapján.) 1499: DF 252 216., 252 217. (Ld. az előző jegyzetet!) Közbülső adat tisztségviselésére 1489-ből: DF 231 814. — Lőrinc császmái helytartó, illetve György lelki ügyekben illetékes püspöki vikárius 1499–1500. évi tisztségviselésére a további dokumentumokat ld. alább.
- 13 DF 268 138. Regesztája: *Bónis György*: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerk.: Balogh Elemér. Szeged, 1997. 507. p. (3796. sz.), *Stipišić, J. – Šamšalović, M.*: Isprave i. m. 492. p. (3466. sz.).
- 14 *Eckhart Ferenc*: Magyar alkotmány- és jogtörténet. A jegyzeteket kiegészítette, az utószót írta és a bibliográfiát összeállította: Mezey Barna. Bp., 2000. 325. p.
- 15 DF 268 144. Regesztája (téves dátummal): *Bónis Gy.*: Szentszéki regeszták i. m. 506. p. (3788. sz.) Kiadása: Jura regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I–III. Edidit Joannes Kukuljević aliter Bassani de Sacchi. Zagabria, 1861–1862. I. 247–248. p. (CLXVII. sz.).

kek elé tartozó ügyeket: végrendelettel, házassággal, hitbérrel, jegyajándékkal, leánynegyeddel, hamis esküvel, továbbá a nők és klerikusok megverésével, megsebesítésével és kifosztásával kapcsolatos ügyek ezek.¹⁶) Nem véletlenül hivatkozik az ország törvényére a parancslevél: országgyűlések hosszú sora intézkedett az egyházi bíróságok jogköréről. A legutóbb törvényeket alkotó 1498. évi diéta azt mondta ki, hogy ne kényszerítsenek senkit világi ügyben egyházi bíróság elé (60. és 61. cikkely).¹⁷ A jogtalanul, csalárd módon történő szentszék elé idéztetés különösen alkalmas eszköz volt arra, hogy valaki árthasson ellenlábásának. Ugyanis ha a perbe idézett, kezdetben mit sem sejtő fél nem jelent meg a bíróság előtt, akkor megbírságotlák, de ha harmadszori idézésre sem járult az egyházi bíróság színe elé, akkor úgymond makacssága miatt kiközösítés lett a büntetése.¹⁸ Erre a rendkívül visszás helyzetre a parancslevél is utal. Ellenben ha valaki a világi bíróság előtti megjelenést mulasztotta el sorozatosan, csak bírságban volt része.¹⁹ A jogtalan perlekedést, amely ellen a királyi parancs fellépett, a magyar jogban patvarkodásnak nevezték.²⁰

Az egyházi igazságszolgáltatásban előforduló egyéb visszaélésre hívja fel figyelmünket a király újabb tiltó parancsa. Történt, hogy a zágrábi vikáriusi bíróság jogtalanul elvonta a császári helytartó jogkörét, arra kényszerítve őt, hogy a peres feleket a zágrábi szentszék elé küldje. A királyi parancslevél szerint ez túlságosan nagy terhet ró a (Zágrábtól) messze lakókra, különösen az Izdenc és Atyina közelében élő nemesekre. Nyilván utóbbiakat kell keresnünk a királynak tett panasz hátterében, a Kőrös megyei Atyina és Izdenc valóban közelebb esik Csázmához, mint Zágrábhoz. A szlavón nemesség kérésére az uralkodó György zágrábi vikáriusnak és a zágrábi káptalannak szóló 1499. október 21-i parancslevelével tiltotta meg ezt a gyakorlatot.²¹ Ebből a forrásból világosan kiderül, hogy ez a visszaélés Szentlászlói Osvát halála után ütötte fel a fejét, míg az előbb tárgyalt két 1499. május 22-i királyi parancsból nem tudjuk meg, mikor kezdődtek a tilalmazott

16 Vö. C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: A pozsonyi prépost és a káptalan i. m. 20–21. p.

17 C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: A pozsonyi prépost és a káptalan i. m. 21–22. p. The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary IV. 1490–1526. From the manuscript of Ferenc Döry. Edited and translated by Péter Banyó and Martin Rady with the assistance of János M. Bak. Idyllwild-Bp., 2012. 126. p.

18 C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: A pozsonyi prépost és a káptalan i. m. 69–70. p.

19 Eckhart F.: Jogtörténet i. m. 326–327. p.

20 Eckhart F.: Jogtörténet i. m. 320. p.

21 DF 268 134. Regesztája: Bónis Gy.: Szentszéki regeszták i. m. 506–507. p. (3793. sz.) Kiadása: Jura regni i. m. I. 244. p. (CLXV. sz.)

visszás eljárások. Abból, hogy az október 21-i uralkodói utasítás a zágrábi káptalannak is szólt, továbbá abból, hogy a király nemcsak azt parancsolta meg, hogy a császári helytartót hagyják szabadon ítélni, hanem azt is, hogy a császári káptalan, arra következtethetünk, hogy a zágrábi, illetve a császári káptalan egyes tagjai a helyi szentszéknek is tagjai voltak. Ebben országos viszonylatban semmi különleges nincs.²² Az ismertetett eset bizonyos feszültségre, rivalizálásra utal nemcsak a lelki ügyekben eljáró püspöki vikárius és császári helytartója, hanem a zágrábi és a császári káptalan között is.

Az egyházi igazságszolgáltatásra vonatkozó adatokon túl rendelkezünk más információkkal is a püspökség működését illetően. Szentlászlói Osvát halála után a lehető leghamarabb kinevezte II. Ulászló a kormányzókat (*gubernator*) Podmanini Podmanicki János²³ és Butkai Péter személyében az egyházmegye élére. Kettőjük közül, úgy tűnik, csak Butkainak volt számottevő szlavóniai tapasztalata, helyismerete. 1492-ben a tartomány egyik adószedőjeként (*dicator*) tevékenykedett.²⁴ Ugyanebben az évben királyi birtokadományhoz jutott Kőrös megyében.²⁵ 1494-ben a szlavón rendekhez küldték, hogy Jajca élelmezésének ügyében intézkedjék.²⁶ Az Újlaki Lőrinc herceg elleni királyi hadjárat során, valószínűleg 1495 januárjában a kezére jutott Újlaki egyik kastélya, a Kőrös megyei Kontovc.²⁷ Ugyanebben az évben²⁸ már felesége volt Gordovai Fáncsi Margit: házasságával megszerezte hitvese családja Szlavóniában és Somogy megyében elterülő birtokainak jó részét.²⁹

22 C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: A pozsonyi prépost és a káptalan i. m. 16. p.

23 Életére ld. A podmanini Podmaniczky-család oklevéltára I–V. Közvetette, családtörténeti bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Lukinich Imre. Bp. 1937–1943. (A továbbiakban: Podmaniczky.) II. 1510–1537. Bp., 1939. VIII–XLI. p. és Lukinich Imre: A podmanini Podmaniczky-család története. Bp., 1943. 63–97. p.

24 Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Írta: Thallóczy Lajos. Az oklevéltárat szerk.: Horváth Sándor. Bp., 1915. (Magyarország melléktartományainak oklevéltára 4.) 94. p.

25 Tamás Pálósfalvi: The Noble Elite in the County of Kőrös (Križevci) 1400–1526. Bp., 2014. 262., 387. p.

26 Thallóczy L. – Horváth S.: Jajca i. m. 105. p.

27 Fedeles Tamás: A király és a lázadó herceg. Az Újlaki Lőrinc és szövetségesei elleni királyi hadjárat (1494–1495). Szeged, 2012. (Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 27.) 112., 120., 168–169., 220. p., Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m.

28 C. Tóth Norbert: A Gordovai család vagyoni helyzete 1424-ben. In: Várak, templomok, ispotályok. Tanulmányok a magyar középkorról. Szerk.: Neumann Tibor. [Bp.–Piliscsaba,] 2004. (Analecta Mediaevalia II.) 272. p.

29 Pálósfalvi, T.: The Noble Elite i. m. 115. p.

Egy Podmanickihoz és Butkaihoz intézett 1499. május 12-én kelt uralkodói parancs³⁰ még nem kormányzóknak, hanem csak a zágrábi püspökség várai és minden vagyona lefoglalóinak (*occupator*) nevezi őket, azt az utasítást adva, hogy a püspökség prediális (egyházi) nemeseinek³¹ jogait, szabadságát tartsák tiszteletben. Megjegyzendő, hogy Podmanicki és Butkai ekkoriban királyi kamarások (*cubicularius*) is voltak, ezenkívül utóbbi királyi tárnokként és Somogy megye ispánjaként is tevékenykedett. A zágrábi egyházmegye kormányzóiként minden jel szerint megszakítás nélkül egészen Szegedi Lukács püspök hivatalba lépéséig működtek. A püspökség vagyonának Podmanicki és Butkai általi átvételére konkrét okleveles adattal rendelkezünk.³² Áttételes módon további értesüléshez is juthatunk az egykor Szentlászlói Osvát kezén lévő javak lefoglalásáról.

Szükséges azonban előbb némi kitérőt tennünk. Nevezetes végrendeletében Szentlászlói püspök gyámfiáról és gyámleányáról is megemlékezett. A néhai (Győr nembeli Szerdahelyi) Dersfi István fiát, Miklóst és kicsiny leányát, Zsófiát, akik árvák, „minden reménytől elhagyottak”, javaikkal, birtokaikkal együtt a király oltalmába és kegyébe ajánlotta Szentlászlói, alázatosan kérve Ulászlót, hogy az urak közül valakit, aki vállalja, jelöljön ki vagyonuk védelmezésére. Miklós születését 1485-re tehetjük, 1501-ben már nős volt. 1536-ig terjedően maradtak fenn róla adatok. Anyja a püspök rokonának, Túz Miklósnak a leánya, Katalin volt³³ (valószínűleg ő szülte Zsófiát is). Testamentumában a főpap Dersfi Miklósról háromszáz, Zsófiára ötszáz forintot hagyott. A püspöknek az a királyhoz intézett kérése, hogy jelöljön ki valakit az árvák javainak védelmezésére, valószínűleg úgy értelmezhető, hogy gondnokot (*curator*) szeretett volna kineveztetni a vagyon kezelése céljából. A jog szerint a törvényes korú személy követelhetette gyámjától (*tutor*) javai átadását, de ha akarta, azok gondozására kérhetett magának gondnokot. Szentlászlói Osvát halálakor Zsófia talán, Miklós viszont bizonyíthatóan törvényes korú volt. Elképzelhető, hogy kezdetben maga a főpásztor volt a gondnok, de lehetséges, hogy csak a végrendeletében történt intézkedés (a

30 DF 252 025.

31 Fontos megemlíteni, hogy a szlavóniai egyházi nemések sokkal tehetősebbek voltak a szűkebb értelemben vett Magyarországon élő egyházi nemeseknél: ezen utóbbiak az egytelkes nemsekhez álltak közel vagyoni tekintetben, míg a szlavóniaiak akár egész falvakkal is rendelkeztek. Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk.: Kristó Gyula. Szerk.: Engel Pál, Makk Ferenc. Bp., 1994. 181–182. p. (Solymosi László). A zágrábi püspökség egyházi nemesei — ennek megfelelően — jelentős szerepet játszottak annak működtetésében, ahogyan az a jelen tanulmányból is kiderül.

32 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát végrendeletének végrehajtása i. m. 54–56. p.

33 Az anya személyére: Pálosfalvi, T.: The Noble Elite i. m. 99. p.

király említett felkérése) annak kijelölésére. Megjegyzendő viszont, hogy a 15. században még nem tettek különbséget — illetve legfeljebb csak bizonytalanul — a gyámság és a gondnokság intézménye között, így a *tutor* és a *curator* fogalmának pontos, következetes használatát nem várhatjuk el a kor forrásaitól (a püspöki végrendeletben nem fordul elő egyik kifejezés sem).³⁴ Máskülönben abban, hogy a főpásztor testamentumában az uralkodóhoz fordult a Dersfi gyermekekre vonatkozó kérésével, semmi meglepő nincs, mivel ilyen előkelő árvák számára gyakran a király és tanácsosai gondoskodtak olyan személyről, aki a gondjukat viselte a későbbiekben.³⁵

A Dersfi család a köznemesség legfelsőbb rétegéhez tartozott, birtokai szinte kivétel nélkül Somogy és Kőrös megyében terültek el, előbbiben ekkoriban övék volt többek között a báti kastély, utóbbiban pedig például Velikakeresztúr, Besenyőszentbenedek és Rojsa mezővárosa, továbbá Tapalóc kastélya. Ez az öt a legfontosabb azon fekvőségek közül, amelyek ténylegesen a kezükön lehettek, pontosabban attól kezdve, hogy a zágrábi püspök a Dersfi árvák gyámja lett, az ő kezén. Jelen tanulmány szempontjából fontos, hogy a Dersfiek kegyúri jogot gyakoroltak a zselicszentjakabi bencés monostor fölött (igaz, nem egyedül csak ők). A Dersfiek ezen patronátusi joga is Osvát püspökhöz került mint gyámhoz.³⁶

Visszatérve Butkai Péter és Podmanicki János kormányzók tevékenységéhez, megemlítendő, hogy a püspökség javain kívül saját kézbe vették a Dersfi árvák vagyonát is, melyet Szentlászlói Osvát mint gyámjuk birtokolt azelőtt. A lefoglalás tényére a következő eset világít rá. A zselicszentjakabi bencés monostor

34 A gyámság és a gondnokság intézményének el nem különülése: *Bónis György*: Középkori jogunk elemei. Római jog, kánonjog, szokásjog. Bp., 1972. 84. p., *Tóth Ádám*: A gyámság intézménye a római jogban és Werbőczy. In: Tanulmányok Werbőczy Istvánról. Szerk.: prof. Hamza Gábor Boóc Ádám és Buzády Csongor közreműködésével. [Bp.,] 2001. 154. p. A testamentum vonatkozó része: Monumenta historica liberae regiae civitatis Zagrabiae metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae (A továbbiakban: Mon. Zagr.) I–XIV. Zagrabia, 1889–1932. II. Diplomata 1400–1499. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagrabia, 1894. 520. p.

35 *Bónis Gy.*: Középkori jogunk elemei i. m. 84. p.

36 A Dersfiek személyére, birtokaira és családi viszonyaira: *Czövek Zoltán*: Szentlászlói Osvát zágrábi püspök családi és politikai kapcsolatai 1499. évi végrendeletének tükrében. In: Fons, 20. (2013) 474–475., 489–490., 496. p., *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 95–101., 323., 325. p. Az utóbbi két oldalon a Dersfiek birtokai között feltüntetett Szentkereszt mezőváros Velikakeresztúrral, az ugyancsak ott szereplő Szentbenedek mezőváros pedig Besenyőszentbenedekkel azonosítandó, ld. *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m., Velikakeresztúr, ill. Besenyőszentbenedek adatait (utóbbi a térképen nincs feltüntetve). — A családra újabban ld. *Timár Péter*: A Győr nembeli Szerdahelyi család története, birtokai és okmánytára. Szeged, 2016.

élére kegyurai, a Szerdahelyiek három külön ágát alkotó Dersfi, Imrefi és Dancs családok új apátot szerettek volna állítani András mester budai kanonok (valószínűleg Ceglédi András³⁷) személyében. 1500. február 8-án a somogyi konvent írásba foglalta az előtte személyesen megjelenő Andrásnak az apátsági birtokok igazgatásával kapcsolatos kötelezettségeit.³⁸ Ezek között szerepel, hogy a monostort senki mástól nem veheti át, csak a patrónusok embereitől (a három kegyúri család név szerint is meg van említve), ami arra utal, hogy apát hiányában a Szerdahelyiek maguk tartották kezükön a rendházat s annak vagyonát az ilyen esetben (az apát személyének változásakor) megszokott módon.

Ugyanezen a napon egy másik oklevelet is kiállított a somogyi konvent az apáti tisztség betöltésével kapcsolatban.³⁹ Az okiratban azt olvashatjuk, hogy az említett András budai kanonok személyesen vallotta a konvent előtt, hogy a zselicszentjakabi monostor kegyurai a vitézlő Butkai Péter királyi tárnoktól (más funkciójáról nincs szó) saját pecsétjével megerősített nyilatkozatot várnak, melyben hitére és becsületére megígéri, hogy a kegyurak ellenében semmilyen módon nem foglalja el az apátságot. Ezt az írást András mesternek kell megszereznie Butkaitól, és amennyiben ez *Laetare* vasárnapjáig (március 29.) nem sikerülne vagy elmulasztaná ezt megtenni, András kötelezte magát, hogy visszaadja a kegyuraknak a monostort. Nyilvánvaló, hogy mindkét okmányt a patrónusok kívánságára állíttatta ki.

A két dokumentum keletkezésekor Butkai még a zágrábi püspökség kormányzója volt. A másodikként ismertetett forrás alapján azt mondhatjuk, hogy beleegyezése nélkül nem lehetett az új apátot kinevezni, azaz ha hajlandó volt írásban ígéretet tenni arra, hogy nem keríti hatalmába a monostort, ez annyit jelentett, hogy elfogadja apátnak András mestert. A két kútforrás alapján megállapítható, hogy a kegyurak joga volt az új apát kijelölése, ám Butkai a döntésükkel szemben vé-

37 Az 1493 és 1507 közötti időszakból van adatunk kanonokságára (*Köblös József*: Az egyházi közép- és újkor Magyarországon. Bp., 1994. 288. p.). Kisebbségi a valószínűsége annak, hogy Váci Andrásra kell gondolnunk, akinek 1503 és 1508 között adatolható kanonoki léte (uo. 326. p.), legkevesebb az eshetősége annak, hogy Neustadt Andrásról van szó, akit 1489-ben lehet kimutatni kanonokként (uo. 307. p.).

38 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár (a továbbiakban DL) 20 917. Regesztáját ld. *Komjáthy Miklós*: A somogyi konvent II. Ulászló-kori oklevelei az Országos Levéltárban. 7. közlemény. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv (a továbbiakban: SMM) 10. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1979. 52. p. (74. sz.).

39 DL 20 916. Regesztája (*Komjáthy M.*: A somogyi konvent i. m. 52. p. [75. sz.]) nem használható.

tóval élhetett. A vétőjog alapján következtethetünk a Dersfiek javainak a püspökségi kormányzók általi lefoglalására. Az elsőként említett forrásból kiderül, hogy a patrónusoknak meghatározó befolyásuk volt arra, hogy az apát miként igazgatja a monostor birtokait, viszont Butkainak ebbe semmi beleszólása nem volt, így nem is találkozunk nevével az iratban, még csak utalás sem történik rá. Csak a másodikként ismertetett forrásban fordul elő, de arról, hogy a zágrábi püspökség kormányzója, egyúttal a Dersfi-javak kezelője is volt, nem értesülünk, ez az információ pedig elengedhetetlen ahhoz, hogy helyesen értelmezzük e kütfőt. Lehetséges, hogy Butkai nem egyedül, hanem a zágrábi püspökség másik kormányzójával, Podmanickival együtt felügyelte a Dersfiek birtokait. Arról nem tudunk, hogy *tutori* vagy *curatori* címmel rendelkeztek volna e feladat ellátására (ez azonban nem meglepő a gyámság és a gondnokság intézményéről — azok korabeli egybemosódásáról — fentebb elmondottak tükrében). Akárhogyan is volt, úgy tűnik, a kormányzók Dersfi Miklóst bevonták javai igazgatásába: az elsőként említett dokumentum alapján arra következtethetünk, hogy Dersfi⁴⁰ — éppen úgy, mint a két rokon család (a Szerdahelyi Imrefiek és Dancsok) — teljes jogú kegyúrként avatkozhatott bele (mégpedig döntő mértékben) az apátság irányításába, melyhez egyik püspökségi kormányzónak sem volt köze (kivéve az új apát kinevezését, ami — láttuk — Butkaitól függött). Amennyiben Podmanicki és Butkai valóban együtt gyakoroltak fennhatóságot a Dersfiek birtokai felett, akkor sincs semmi meglepő abban, hogy a zselicszentjakabi monostor ügye Butkaira tartozott, mivel ő volt Somogy megye ispánja. Mindebből következőleg azt mondhatjuk, hogy valószínűleg ő felügyelte a Dersfiek minden somogyi birtokát.⁴¹ Az elmondottakhoz annyit fűzhetünk még hozzá, hogy Szentlászlói Osvát püspök végrendeletében aligha az az akarat nyert megfogalmazást, hogy a Dersfiek birtokai fölött a zágrábi püspökség javait igazgató kormányzók gyakoroljanak felügyeletet.

Megemlítendő, hogy a kormányzóknak nem volt közük a zselicszentjakabi monostorra vonatkozó fontos jogbiztosító dokumentumok uralkodói megerősítéséhez, ám nem zárható ki, hogy ez csak forrásaink elégtelensége miatt tűnik így. Annyi biztos, hogy nem Butkai vagy Podmanicki, hanem Somi Józsa temesi ispán, az Alsó részek főkapitánya járult a király elé házasságával szerzett hozzártartozói, a Szerdahelyiek nevében az oklevelek átírásának kérelmével, mely

40 Csak vezetékeve olvasható az oklevélben, ám a Dersfi családnak rajta kívül más férfisarja ekkor nem élt, így csak ő jöhet szóba mint kegyúr.

41 Ha Podmanicki nem vett részt az árvák javainak igazgatásában, akkor értelemszerűen a Somogyon kívüli birtokokra is Butkainak volt gondja.

1499. november 7-i dátummal meg is történt.⁴² Somi Józsa felesége Szerdahelyi Imrefi Márta volt. Elvileg Podmanicki esetében sem hiányzott (volna) a családi elköteleződés a monostor ügye iránt, mivel egyik testvére, Krisztina Szerdahelyi Imrefi Mihály (az említett Márta testvére) felesége volt.⁴³ Megjegyzendő, hogy természetesen a kiváltságmegerősítő oklevél *relatora* sem a kormányzók közül került ki.

A püspökség birtokainak lefoglalása nem ment problémák nélkül. Szentlászlói Osvát halála után valamikor a király úgy értesült, hogy Kerecsényi György joggalanszerűen elfoglalta Vinodol kastélyát,⁴⁴ Radványi Kecser Ferenc pedig Poljana birtokot. Ezeknek a fekvőségeknek minden bizonnyal a zágrábi püspökség volt a földesura. Tudnunk kell, hogy Kerecsényi György és Kecser Ferenc az elhunyt püspök magas rangú, úgynevezett speciális familiárisai voltak, Kerecsényi gemleci (gomneci) várnagya és világi ügyekben eljáró vikáriusa is, továbbá (négy másik személlyel együtt) végrendelete végrehajtóinak is kijelölte őket a főpap. Szentlászlói halála után viszont Kerecsényinek meg kellett válnia vikáriusi és — minden valószínűség szerint — gemleci várnagyi tisztségétől is, 1500 februárjában már Ellerbach János özvegyét, Kanizsai Katalint szolgálta.⁴⁵ Ulászló, amikor a foglalások hírét megkapta, megbízta Butkait és Podmanickit, hogy vegyék el a birtokokat Kerecsényitől és Kecertől. Poljana elfoglalásakor Kecsernek nagy kára keletkezett: Butkai emberei elvették az Osvát püspöktől szolgálataiért kapott terményt, továbbá elhajtottak három lovat és egyéb állatokat (marhát, disznót, kecskét stb.) összesen négyszáz forint értékben. Az uralkodó 1499. november 8-án megparancsolta Butkainak, hogy azonnal szolgáltatassa vissza teljes mennyiségben Kecsernek az elrabolt javakat, majd Podmanickival együtt tartson vizsgálatot annak kiderítésére, vajon Vinodolt és Poljanát tényleg a püspök adományozta-e Kerecsényinek, illetve Kecsernek (ahogyan azt ő, a király időközben megtudta). Ha az adományozás bizonyítást nyer, akkor Butkai adja vissza Kecsernek Poljanát, Kerecsényitől pedig semmiképpen se vegyék el a püspökségi kormányzók

42 DL 11 013. A forrást idézi *Kumorovitz L. Bernát*: A zselicszentjakabi alapítólevél 1061-ből. („Pest” legkorábbi említése.) *Tanulmányok Budapest Múltjából* 16. (1964) 64. p.

43 *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. In: Arcanum DVD könyvtár IV. Családtörténet, heraldika, honismeret. DVD-ROM. Bp., é. n. Győr nem 2. Szerdahelyi ág 2. tábla: Imrefi; Podmanicki; Somi.

44 Talán a Zágráb megyében, Hrasztovicától délkeletre lévő Vinodol. *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m.

45 Kerecsényire, illetve Kecerre ld. *Czövek Z.*: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 458–460. p., *Czövek Z.*: Szentlászlói Osvát végrendeletének végrehajtása i. m. 55–56. p. Kerecsényi vikáriusi tisztségéből való leváltására ld. még alább!

Vinodolt. Az uralkodó az előtte személyesen megjelenő Kecser Ferenc panaszára intézte ezt a parancsot Pozsonyból Butkaihoz és Podmanickihoz.⁴⁶

Az utasítást, úgy tűnik, végrehajtották a kormányzók. Az általuk véghezvitt vizsgálat vélhetően pozitív eredménnyel zárult Poljana esetében Kecser Ferenc számára. Ez onnan tudható, hogy tényleg kimutatható egy Poljana a későbbiekben (igaz, már 1507-ben) a Kecerek kezén Kőrös megyében.⁴⁷ Az ismertetett eset bizonyítja, hogy a király és a kormányzók milyen éberrel vigyáztak a püspökség javaira, továbbá azt is, hogy néha csak nehezen sikerült tisztázni, pontosan milyen birtokok tartoznak ezen javak körébe.

Hozzáteendő az elmondottakhoz, hogy Kecser Ferenc az őt ért sérelmen kívül minden valószínűség szerint Szentlászlói végakarata teljesítésének részleteiről is beszámolt — mint a végrehajtók egyike — az uralkodónak 1499 novemberében Pozsonyban. Onnan Kecser rövid idő múlva Esztergomba ment, ahol Bakóc érseknek vagy valamely vezető tisztségviselőjének is elmondhatta mindazt, amit a királynak. Bakócnak ugyanis (azonkívül, hogy primás volt) igen sok köze volt a végrendelet végrehajtásához, mivel annak egyik védnöke,⁴⁸ továbbá a testamentum által a végvárak fenntartására hagyott harminckétezer forint (illetve a belőle megmaradt összeg) negyedének őrzője volt.⁴⁹ Azt, hogy Kecser Ferenc Esztergomba ment, onnan tudjuk, hogy az ottani székeskáptalannal íratta át november 15-én a Butkainak és Podmanickinak szóló november 8-i királyi parancslevelet: így maradt ránk a fentebb ismertetett forrás.

Szentlászlói Osvát halála után megkezdődtek azok a perek, amelyek nem indulhattak meg a főpap életében. Érdemes az egyikről részletesebben szólni, ám előbb meg kell ismerkednünk az előzményekkel. Még 1473-ban történt, hogy Szentlászlói a püspökség egyik birtokát, a Somogy megyei Böhönye pusztát⁵⁰ Korotnai Jánosnak, a nádori jelenlét ítélőmesterének, egyúttal szlavón ítélőmesternek, a kor egyik nagy vagyonszerzőjének és utódainak adományozta. Nem kétséges, hogy a nagy hatalmú Korotnai jóindulatának a biztosítása volt ezzel a célja Szentlászlóinak, mely jól jöhetett a későbbiekben az ő, a püspök, illetve az egyházmegye perei során. A bírág megvesztegetése nem volt szokatlan akkoriban. Böhönye azonban egyházi nemesi (prediálisi) birtok volt, jogi értelemben az maradt az adományozás után is: 1481-ben Szentlászlói püspök éppen azon

46 DF 277 019. Az oklevelet idézi Pálosfalvi, T.: *The Noble Elite* i. m. 190. p.

47 Pálosfalvi, T.: *The Noble Elite* i. m. 47. p.

48 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 478. p.

49 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát végrendeletének végrehajtása i. m. 57–60. p.

50 Faluként szerepel: Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m.

szolgálatok, illetve katonáskodási kötelezettség alól mentette fel Korotnait annak egész további élete tartamára (1497-ben halt meg), amellyel prediális nemes módjára tartozott neki a birtok után.⁵¹

Böhönye eladományozásának kárvallojta, egy testvérpár, Csánigi (Lengyel)⁵² Mihály és László Szentlászlói halála után pert indított a birtokért. Azt állították a testvérek, hogy a püspök jogtalanul foglalta el tőlük és adományozta el Böhönyét. Hozzá tették, hogy Szentlászlói életében nem merték a pert megindítani. Először a királyhoz fordultak panaszukkal, aki viszont 1499. augusztus 27-én kelt parancslevelével a zágrábi püspökség igazságszolgáltatásának hatáskörébe utalta az ügyet. A továbbiakat illetően arról van információnk, hogy a tárgyaláson meg nem jelenő alpereseket, az akkor már halott Korotnai János fiait a bíróság 1499. október 2-án a császári palotából másodjára, majd december 16-án ugyanonnan harmadjára is megidézte, végül 1500. január 10-én ugyanott kelt ítéletével visszaadta Böhönyét a felpereseknek.⁵³

A bíróság 1499. október 2-i és december 16-i idézőparancsa ugyanazokat a személyeket nevezi meg a testület tagjaként. Elsőként az egyházmegye igazságszolgáltatásának élén álló két bírót: György bekcsényi főesperest, a lelki ügyekben eljáró zágrábi vikáriust és Lőrinc mester császári olvasókanonokot és helytartót. Az idézőparancsokból kiderül, hogy őket a király delegálta a bíróságba, míg a harmadik bírót, Ági Horvát Pétert, a zágrábi püspökség világi ügyekben eljáró vikáriusát Butkai Péter és Podmanicki János püspökségi kormányzók jelölték ki ugyanezen források szerint. E három bíró szerepel ezeknek a dokumentumoknak a kibocsátójaként. Az 1500. január 10-én kiadott ítéletet tartalmazó forrásaink György bekcsényi főesperest, Lőrinc császári helytartót és olvasókanonokot, továbbá Podmanicki Jánost, a zágrábi püspökség kormányzóját nevezik meg bíróként.⁵⁴ (Az ítéletlevél egyik eredeti változata az uralkodó által speciális

51 *Tringli István*: Az 1481. évi szlavóniai közgyűlés. In: Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére. Szerk.: Csukovits Enikő. Bp., 1998. 306. p. DF 252 321., 252 430. Korotnaira: *Bónis György*: A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon. Bp., 1971. 273–274., 277. p. és VI. tábla. *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Archontológia I. i. m. 346. p. stb.

52 A névre ld. *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp., 1996. (Historia könyvtár. Kronológiák, adattárak 5.) I. 340., 398. p., II. 49., 144. p. (Csánig Vas megyében van.)

53 1499. aug. 27.: DF 252 219. 1499. okt. 2.: DF 252 216. 1499. dec. 16.: DF 252 217. 1500. jan. 10.: eredetiben: DF 252 218., 252 219., tartalmi átírásban: DF 252 321.

54 György főesperes vikáriusi címe nélkül szerepel, azonban elképzelhetetlen, hogy ne viselte volna ezt a tisztséget, hiszen másképp aligha találánánk ott az ítélezők között.

módon [*specialiter*] kijelölt bíróként említi őket.⁵⁵) Mindebből kiderül, amiről az előbbieken már volt szó, hogy míg Szentlászlói Osvát lelki ügyekben eljáró, igen tapasztalt vikáriusa a helyén maradt a püspök halála után, addig a főpap világi ügyekben segítő vikáriusának, Kerecsényi Györgynek meg kellett válnia pozíciójától. Ebben nincs semmi rendkívüli.⁵⁶ Kerecsényi helyét az az Ági Horvát Péter foglalta el, aki nem sokkal korábban, 1499 márciusában még Somogy megyei alispán⁵⁷ s ebben a tisztségében Butkainak mint ispánnak familiárisa volt. Mivel Podmanicki és Butkai jelölte a bíróságba, azt mondhatjuk, hogy vikáriusként valószínűleg a két kormányzó alárendeltje volt. Ezt látszik megerősíteni, hogy az ítélet meghozatalában 1500 januárjában már nem ő vett részt, hanem személyesen Podmanicki. A *temporalis vicarius* szerepe teljes mértékben érthető annak ismeretében, hogy régi szokás szerint az ő feladata (is) volt ítélni a zágrábi püspökség prediálisainak minden ügyében, legyen annak tárgya birtok vagy bármi más.⁵⁸ (A zágrábi püspökség birtokain élő prediálisok tehát a püspök joghatósága alá tartoztak. Az ország többi egyházmegyéje esetében sem volt ez másképp, magasabb szinten pedig a király, illetve az ország rendes bírái ítélték a prediálisok ügyeiben.⁵⁹) Az alperesek, Korotnai János fiai természetesen országos nemesek voltak, Böhönyét viszont prediálisok módjára birtokolták: évente nyolc forintot kellett prediálisi szolgálataik, köztük a katonáskodás megváltásaként fizetniük a zágrábi püspöknek. Szentlászlói Osvát rendelkezése alapján kellett így tenniük, aki ugyanazzal az oklevelével írta elő ezt a kötelezettséget, amellyel apjukat felmentette a prediálisi szolgálat alól (ez utóbbiról fentebb már volt szó).⁶⁰

Ha a bíróságnak az 1499. október 2-i és december 16-i idézőparancsból kiolvasható összetételét összevetjük az 1499. augusztus 27-i királyi utasítással, akkor azt mondhatjuk, hogy ez a különleges testület teljes mértékben az utóbbiban foglaltaknak megfelelően alakult meg. Ugyanis az uralkodó a lelki ügyekben eljáró zágrábi és császmái vikáriushoz, Butkai és Podmanicki kormányzókhöz, továbbá a püspökség összes prediálisához intézte parancsát, hogy járjanak el a perben. A két vikáriust nem nevezi néven az utasítás (a kormányzókat viszont igen), császmái

55 DF 252 218.

56 C. Tóth N. – Lakatos B. – Mikó G.: A pozsonyi prépost és a káptalan i. m. 16. p.

57 Borsa Iván: Somogy középkori alispánjai. A Mohács előtti megyei archontológia ügye. In: SMM 13. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1982. 14. p.

58 DF 252 321.

59 Bónis György: Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban. Sajtó alá rendezte és az utószót írta Balogh Elemér. Bp., 2003. 149., 157., 159–160. p.

60 DF 252 321.

vikárius alatt a császári helytartót kell értenünk. (Ami Butkait és Podmanickit illeti, amint arról fentebb volt szó, maguk helyett Ági Horvát Pétert ültették a testületbe.) Ami pedig a királyi parancs további címzettjeit, a zágrábi püspökség összes prediálisát illeti, az ítélszéknek valóban tagjai lettek ilyen nemesek, mégpedig ülnökként. (Nyilvánvaló persze, hogy a püspökség minden prediálisra nem vett részt a bíróság munkájában.) Mindkét említett idézőparancsból és az 1500. január 10-i ítéletlevelekből⁶¹ is tudunk róluk, azonban nem ezen dokumentumok legelején, azok kiadói között találjuk említve őket. Nevüket sem sorolja fel egyik okmány sem. Az ítéletlevelekből annyi derül még ki, hogy három püspöki birtoktartományból (*provincia*⁶²): a császárból, a dombróiból és az ivaniciből kerültek ki a prediális ülnökök,⁶³ akiknek az volt a szerepük, hogy tanácsot adtak a bírának. Valószínű, hogy a püspök világi ügyekben eljáró vikáriusa által vezetett, a prediálisok felett ítéelő bíróság szintén prediális ülnökökkel működött.

A felperes testvérek, Csánigi (Lengyel) Mihály és László is országos nemesek voltak, nem prediálisok. A periratokban olvasható, fentebb már említett állításukkal ellentétben nem tőlük, hanem apjuktól, Jánostól foglalta el Szentlászlói püspök Böhönyét, egyáltalán nem biztos, hogy jogtalanul. Ő a főpap *sororiusa* volt, tehát nőrokonának (*sororjának*⁶⁴) vagy férje, vagy fia. (A forrásokban általában lengyel keresztnévvel [Jane] fordul elő.) Szentlászlói Osvát 1499. április 15-i végrendeletéből tényleg van tudomásunk a püspök három *sororj*áról, azonban nevüket nem ismerjük, és az sem derül ki a dokumentumból, hogy Csánigi János bármelyiküknek hozzátartozója lett volna, már csak azért sem tudjuk meg ezt, mert utóbbi egyáltalán nem szerepel a testamentumban.⁶⁵ (Természetesen nem zárható ki, hogy Csánigi a püspök egy negyedik, a végrendeletben valamilyen okból nem említett *sororj*ával hozható családi kapcsolatba.) Szentlászlóinak a Böhönyét Korotnai Jánosnak adományozó 1473. évi oklevelében az áll, hogy más jövedelmekkel kárpótolta *sororiusát* az elvesztett birtokért, aki azt önként en-

61 Eredeti példányaiból: DF 252 218., 252 219.

62 *Czövek Z.*: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 467. p.

63 Ez talán nem véletlen: már mintegy száz évvel korábban e három *provincia* prediálisai számára tartottak együttes közgyűléseket. *Borsa Iván*: A zágrábi püspökség prediálisai a XV. század elején. In: Levéltári Közlemények, 66. (1995) 24–25. p.

64 A szó jelentéséhez ld. *Fügedi Erik*: Középkori rokonsági terminológiánk kérdéséhez. In: *Ethnographia*, 91. (1980) 365–366. p.

65 DF 252 430. *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 58. p. A nőrokonokra ld. *Czövek Z.*: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 475. p., Mon. Zagr. II. 520. p.

gedte át.⁶⁶ A püspöki adománylevélnek a kárpótlásra vonatkozó állítását támasztja alá, hogy 1477-ből való adat szerint (véltetően) magas rangú familiárisaként alkalmazta Szentlászlói hozzátartozóját, akit máskülönben *egregius*ként, vitézlőként is említene a források, s aki — úgy tűnik — ennek megfelelő vagyonnal, birtokokkal rendelkezett. Nem élt már, amikor fiai pert indítottak Böhönyéért, akik ekkor valószínűleg nem laktak már Szlavóniában.⁶⁷ Ahogyan arról fentebb szó volt, nem sikerült tehát a birtokot visszaszerezniük Korotnai János fiaitól. Ha a befolyásos ítélőmester életben lett volna még ekkor, talán nem is tettek volna erre kísérletet.

Az ügyet azonban nem fejezhetjük be ennyivel. Fennmaradt ugyanis egy pecsétes oklevél 1500. szeptember 2-áról, mely további rendkívül érdekes információkkal szolgál a számunkra.⁶⁸ Ez a dokumentum nem más, mint Butkai Péter és Korotnai István között Budán, a királyi személyes jelenléti bíróság előtt született egyezmény, mellyel véget vetettek a közöttük Böhönye (mint prediálsi birtok) miatt támadt pereskedésnek, jó néhány úrnak és barátjuknak a közbenjárására. Az egyezmény megszületésekor Butkai már hónapok óta nem volt a zágrábi püspökség kormányzója. Korotnai István az egykori ítélőmester fia volt, az előbbieken ismertetett perben másik anyától született féltestvérével, Gergellyel együtt alperes. A szerződés biztosítékként Butkai felesége, két (feltételezhetően kiskorú) leánya, továbbá Csánigi Mihály és Fodorovci László „terhét és sérelmeit” vállalta magára, Korotnai István pedig fivérét illetően tette ugyanezt. Csánigi Mihály testvére, László talán már nem élt ekkor, ez lehet az oka annak, hogy kimaradt a szerződésből. A megállapodás arról szólt, hogy Butkai megveszi a Korotnai testvérektől a Somogy megyei Almád és Gyugy általuk örökös vásárlás címén birtokolt részeit⁶⁹ ugyanannyi pénzért, amennyibe azok kerültek. Cserébe viszont,

66 DF 252 430.

67 DF 252 216., 252 217., 252 218., 252 219., 252 321., 252 430. *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 58. p.

68 DF 252 220.

69 A megyében két Almád és két Gyugy nevű falu volt. Az egyik Almádot teljes egészében az egyház birtokolta, míg a másikat több földesuraság tartotta kezén, melyek között köznemeseket is találunk. Pontosan ugyanezt mondhatjuk el az egyik, illetve a másik Gyugyról is. Az egyezményben a több földesúr által birtokolt falvakról, azaz a Somogyvártól északra fekvő Almádról, és a Szőlősgyöröktől délre lévő Gyugyról (és nem Kisgyugyról) lehet szó. *Engel P.*: Magyarország a középkor végén i. m. Rendelkezésre álló adataink tehát összhangban vannak azzal a ténnyel, hogy jelen szerződésben csak birtokrészekről (s nem egész birtokokról) olvasunk. Az egyezmény valószínű tárgyát képező Almád és Gyugy közötti távolság ráadásul mindössze csak 9 km légvonalban. Ld. uo.

hogyan ezt megtehesse, Butkai átengedte a Korotnai fivéreknek a maga Böhönyére vonatkozó jogát mindazokéval együtt, akiknek a terhét és sérelmeit felvállalta. Kijelentette ellenben, hogy a zágrábi püspököknek a birtokot illető jogára ez nem vonatkozik, tehát azt nem adja át a Korotnaiaknak. Butkai szavatosságot is vállalt az ügyletért, deklarálva, hogy a zágrábi püspököket kivéve gyakorlatilag bármely jogi úton fellépő ellenféllel szemben megvédi a Korotnaiakat Böhönye birtokában, saját fáradságával és költségén.

Butkai és Korotnai egyezsége szabályszerű ingatlanszerződés — örökvalló oklevél — képét mutatja. Visszatérve a tehervállalásra: ez eredendően azt jelentette, hogy az eladó a kárpótlás kötelezettségét vállalja magára arra az esetre, ha mindazok a rokonai, családtagjai, akiknek úgymond a terhét és sérelmeit felvállalta, visszaperelnék a vevőtől a neki eladott birtokot. (A terhet és sérelmet tehát az eladó rokonai okozhatták a vásárlónak a birtok jogi úton való visszaszerzésével.) A tehervállalás és a szavatosság közötti alapvető különbséget a következőképpen fogalmazhatjuk meg. Az eladó „rokonának a terhét vállalja, azaz csak kártérítést ígér, mert tudja, hogy annak támadása esetén a vevőt nem tudja birtokban tartani, rokonságán kívül álló személyekkel szemben azonban szavatosságot vállal, mert ezekkel szemben már nagy a valószínűsége annak, hogy a vevőt meg fogja tudni védeni a tőle vásárolt föld (értsd: ingatlan⁷⁰) birtokában”. (Természetesen a támadást és a védelmezést jogi értelemben kell vennünk.)⁷¹ Jelen szerződésben persze nem egyszerű adásvételről van szó, hanem cseréről: mindkét fél eladó és vevő volt egyszerre. (Igaz, szavatosságot csak Butkai vállalt.) A birtokvásárlás lehetőségéért cserébe Butkai tehát lemondott a Korotnaiak javára nemcsak a saját magának és feleségének, továbbá leányainak a Böhönyéhez fűződő jogáról, hanem Csánigi Mihály és Fodorovci László jogáról is, nyilvánvalóan oda kell azonban értenünk: amennyiben a felsorolt személyek joga őt, Butkait illeti vagy illetné a jövőben. Logikus, hogy a zágrábi püspök jogáról nem mondott le, mivel ahhoz semmi köze nem volt. Teljesen érthető az is, hogy csak a püspök ellen nem vállalt szavatosságot. Mindez úgy értelmezhető, hogy elismerte a főpap fennhatóságát Böhönye mint prediális birtok felett. A középkor viszonyainak ismeretében — amikor a földesurak szinte kizárólag csak oklevelekkel tudták birtokjogaikat igazolni⁷² — azt mondhatjuk, hogy a volt kormányzó a mindenkori zágrábi püspök érdekében cselekedett, amikor az ő ilyen módon történő említésével szövegeztet-

70 Kiegészítés tőlem — Cz. Z.

71 Eckhart F.: Jogtörténet i. m. 311–312. p., Händel Béla: A tehervállalás középkori jogrendünkben. In: Századok, 78. (1944) 393–395., 407–409. p. A szó szerinti idézet: 407. p.

72 Eckhart F.: Jogtörténet i. m. 335. p.

te a szerződést. (A felek személyesen jelentek meg a bíróság előtt az egyezmény megkötésekor, nem ügyvédek képviselték őket.)

Händel Béla alapvető tanulmánya szerint a birtok eladója „*szigorúan és kivétel nélkül*” mindig csak rokonsági köréhez tartozó személyek terhét vállalta fel a szerződésben.⁷³ Abban, hogy Butkai felesége és feltehetően kiskorú leányai terhét is felvállalta, semmi különleges nincs.⁷⁴ Azonban Butkai és Fodorovci László között nem tudunk semmiféle rokoni kapcsolatot kimutatni. Nem biztos tehát, hogy véletlen az, hogy Butkai — erről eddig nem volt szó — nemcsak a felsorolt személyek, hanem általánosságban *mindenki más* terhét is felvállalta az egyezményben, akiről köztudott, hogy érinti az ügy (*aliorumque cunctorum, quos presens negocium tangere dinoscitur*). Nem biztos, hogy véletlen az sem, hogy Butkai — erről sem esett szó eddig — a név szerint említettekén túl *mindenki és bárki más* személy (*cunctorum aliorum quorumlibet*) Böhönye fölötti jogát is átengedte a Korotnaiaknak (a zágrábi püspök joga kivételével, ahogyan arról az előbbiekben már volt szó). A „mindenki (és bárki) más” körébe pedig tartozhatnak rokonok, de rokonságon kívüliek is. Már csak ezen kitételek miatt is lehetséges, hogy Butkainak egyáltalán nem volt rokona Fodorovci. Felmerül viszont a kérdés, hogyan értelmezzük a Böhönye fölötti jogról való lemondást rokonságon kívüliek esetében, hiszen Butkai nem remélhette, hogy az ilyen személyek joga örökség útján egyáltalán hozzá kerülhet valaha. A válasz az, hogy Butkai valójában arról mondott le, hogy megszerezze a rokonságon kívülieknek a birtokhoz fűződő jogát az örökösödésen kívül bármely egyéb módon (például vásárlással).

Butkai és a Csánigiak között csak áttételes családi kapcsolatról van tudomásunk. Arról már volt szó, hogy a Csánigi fivérek apja, János Szentlászlói Osvát *sororius*a volt, tehát nőrokonának (*sororjának*) vagy férje, vagy fia. A főpap végrendeletéből viszont kiderül, hogy az ő, a püspök három (élő) *sororjának* egyike Gordovai Fáncsi Gáspár özvegye. Fáncsi Gáspár pedig nem más, mint Butkai feleségének, Fáncsi Margitnak az apja.⁷⁵ Nem zárhatjuk tehát ki, hogy Szentlászlói ezen nőrokona (aki a püspök halálakor, 1499. áprilisában még élt) Fáncsi Margit anyja volt. Visszatérve a szerződéshez: kétségtelen, hogy valódi tehervállalásról van szó benne, mivel mind Csániginak, mind Fodorovcinak lehetett jogalapja Böhönye birtoklására. Arról, hogy előbbinek hogyan, milyen módon, volt már bőven szó. Nem tudjuk, hogy hozzá (és testvéréhez, Csánigi Lászlóhoz) hason-

73 Händel B.: A tehervállalás i. m. 409–410. p.

74 Händel B.: A tehervállalás i. m. 395–396., 410. p.

75 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 475. p., Mon. Zagr. II. 520.p., Engel P.: Genealógia i. m. Fáncs(i) (gordovai).

lóan Fodorovci László is pert indított-e Böhönyéért. Viszont talán ugyanannyi joggal tehetné volna ezt meg, mivel a Fodorovciak is a kezükön tartották valaha a birtokot, pontosabban annak felét: mi több, éppen tőlük került Szentlászlói püspök jóvoltából Csánigi Jánoshoz.⁷⁶

Azt, hogy Butkai a saját Böhönye fölötti (prediális) jogát mire alapozta, szintén nem tudjuk. Gazdag, előkelő és befolyásos nemesúr volt,⁷⁷ kiváló udvari kapcsolatokkal rendelkezett. Volt már arról szó, hogy házasságával Somogy megyei birtokokhoz jutott, azonban a szerződés arra világít rá, hogy tovább kívánt a megyében terjeszkedni (Almád és Gyugy részeinek, illetve Böhönyének a megszerzésével). Ami a Csánigiakat illeti: árulkodó lehet,⁷⁸ hogy a pereskedő fivérek apja még felbukkan *egregius* jelzővel a forrásokban (ahogyan azt említettem), nekik maguknak viszont a periratok szerint be kellett érniük annyival, hogy egyszerűen nemesként emlegethessék őket. A Korotnaiak ellenben megtartották az *egregius* címet.⁷⁹ Igaz, befolyásuk Korotnai János ítélőmester 1497. évi halálával nagymértékben csökkent. A család rangját viszont mutatja, hogy 1505-ben Korotnai István Somogy megye egyik küldötte volt az őszi rákosi országgyűlésen.⁸⁰ Ők tehát, szemben a Csánigiakkal, továbbra is az előkelő köznemességhez tartoztak.

A király, amint arról már volt szó, 1499. augusztus 27-i parancsával — különleges módon — a zágrábi püspökség irányítóinak (és prediálisainak) a hatáskörébe utalta a Csánigiak perét. A speciális összetételű bíróság felállítására talán az ügy súlya miatt volt szükség. A normális az lett volna, ha az uralkodó a világi ügyekben eljáró püspöki vikáriust utasítja a per megindítására — esetleg annak (valószínű) feletteseinek, a kormányzókon keresztül (a *vicarius in temporalibus* püspökségi igazságszolgáltatásban betöltött szerepéről volt már szó). Ezzel szemben, amint láttuk, a világi ügyekben eljáró vikárius a kormányzók delegáltjaként csak az egyik tagja lett a bíróságnak. A per tulajdonképpen megindításához, az alperesek első megidézéséhez (sem) volt elég azonban a királyi parancslevél: szükség volt arra, hogy maguk a felperesek is kérjék ezt a bíraktól, miután azok megkapták az augusztus 27-i uralkodói utasítást. Összesen három idézésre került tehát sor. Mindhárom alkalommal egy klerikus és egy püspökségi prediális feladata volt a

76 Utóbbiról ld. a püspök említett oklevelét Böhönye Korotnai Jánosnak való adományozásáról: DF 252 430.

77 *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 115. p.

78 *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 28–29., 43. p.

79 DF 252 216., 252 217., 252 218., 252 219., 252 220., 252 321.

80 *Martinus Georgius Kovachich*: Supplementum ad Vestigia comitiorum apud Hungaros ... celebratorum II. Buda, 1800. 334., 336. p.

perbe hívás, így összesen hat különböző személy kapott idézőparancsot: a három pap közül kettő császári prebendárius volt, egy pedig plébános. A Korotnaiak viszont nem vették komolyan a pert. Csak a harmadik idézésre küldték el jogi képviselőjüket, aki viszont kijelentette a bírák előtt, hogy nem hozott magával semmiféle oklevelet az alperesek birtokjogának bizonyítása céljából, de nem is állt ez szándékában, és a jövőben sem kívánja bemutatni az iratokat *ezen* bíróságnak, csak a király előtt hajlandó erre. Mindez alapot szolgáltatott a bírácoknak ahhoz, hogy a püspökség szokásjogára hivatkozva — ahogyan arról már volt szó — 1500. január 10-én kelt ítéletükkel visszaadják Böhönyét a Csánigiaknak, elrendelve a beiktatásukat is, tekintet nélkül az esetleges ellentmondókra. (A felperesek ügyvédje természetesen bemutatta a birtokjogot igazoló okleveleket). Az iktatási parancs hat címzettjéből kettő — egy császári prebendárius és egy plébános — klerikus volt, négy pedig a püspökség prediálisa. (Az egyik prediális ott találjuk az idézések kijelölt végrehajtói között is.)⁸¹ Az ítéletnek azonban nem sikerült érvényt szerezni, a birtok a Korotnaiak kezén maradt. Butkai ennek láttán léphetett fel a maga Böhönyére támasztott igényével, hogy pontosan mikor, nem tudjuk. Tény viszont, hogy a Korotnai fivérek őt már nem vehették semmibe. Az ügyet aztán Budán, a királyi személyes jelenlét előtt kötött szerződés zárta le 1500. szeptember 2-án, minden bizonnyal kölcsönös engedmények folyamánként. Nyilvánvalóan azért tárgyalták az ügyet ott, a királyi kúriában, mert — mint ahogyan az a fentebb írottakból kiderül — a Korotnaiak illetéktelennek tartották a zágrábi püspökségi bíráskodást.

Ennyit a Böhönyéért folytatott küzdelemről, mely arról árulkodik, hogyan próbálták egyes nemesurak — akiknek erre lehetőségük, jogalapjuk volt — kihasználni a Szentlászlói Osvát püspök halálával előállt helyzetet vagyonuk gyarapítása céljából. Az emiatt keletkezett konfliktusnak bizonyára a sikeres kezelését jelentette az előbbieken elemzett szerződés.

Vannak további dolgok is azonban, amelyekkel meg kell még ismerkednünk. Fentebb esett már szó Kerecsényi Györgyről, egy gondolat erejéig vissza kell térnünk hozzá. Butkainak és Podminickinak úgy tűnik, nem volt rossz vele a kapcsolata, a vikáriusi tisztségből való leváltása és Vinodol kastélyának ügye ellenére sem (mindkettőről esett már szó). Ez a tény azért fontos, mert Kerecsényivel minden bizonnyal együtt kellett működniük Szentlászlói püspök végrendeletének végrehajtásában. Kerecsényi olyannyira megbízott Butkaiban és Podmanickiban, hogy nagy összeget, ötszáz forintot adott nekik kölcsön (nyilvánvalóan kormányzóságuk idején). Adatunk csak arról van, hogy Butkai és Podmanicki parancsára

81 DF 252 216., 252 217., 252 218., 252 219.

János mester, zágrábi kanonok az előzetes megállapodásnak megfelelően 1500. február 25-én vélhetően Csázmán, talán a káptalan előtt vissza akarta fizetni a pénzt. Ezt azonban nem tudta megtenni, mert Kerecsényi nem jelent meg, megbízottját sem küldte el.⁸²

Anyagi természetű a Butkaihoz és Podmanickihoz kapcsolható következő ügy is. Vélhetően 1500 januárjában meghalt az egyik zágrábi kanonok. Végrendeletet nem hagyott maga után. Javait a két kormányzó azonnal lefoglalta, ez azonban kiváltotta a zágrábi prépost (Túz Alfonz) és káptalana tiltakozását. A királyhoz fordultak panaszukkal, előadva, hogy a kormányzók megsértették a káptalannak azt a régi kiváltságát, hogy a végrendelet nélkül elhunyt kanonokok vagyonát sem a püspök, sem (a király által kinevezett) kormányzók nem foglalhatják le, ehelyett a káptalannak kell azt felosztania. Ennek úgy kell végbemennnie, hogy a javak harmada az egyháznak jusson, a vagyon másik harmadát fordítsák alamizsnára, harmadik harmadát pedig adják az elhunyt hitelezőinek és szolgáinak. A kanonokok kárvallottnak mondták magukat a hagyaték kormányzók általi lefoglalása miatt. Valószínű, hogy az egyháznak járó harmad teljes egészében a káptalant illette, nincs információ arról a forrásunkul szolgáló oklevélben, hogy járt volna valami a püspökségnek is. Az uralkodó helyt adott a panasznak, 1500. február 13-án utasította Butkait és Podmanickit, hogy tartsák tiszteletben ezt az előjogot.

Az ügyre vonatkozó egyetlen forrásunk éppen az uralkodó nekik szóló parancslevele.⁸³ Ebben azt olvashatjuk, hogy ez a kiváltság püspökök adományából illeti meg a káptalant, azaz egyáltalán nem új szabályról van szó. Kútفőnk alapján azt gondolhatnánk, hogy a kormányzók hatalmas hibát követtek el a hagyaték lefoglalásával, viszont lehet olyan információt találni, amely erősen megkérdőjelezi ennek a privilégiumnak a mindenkori általános érvényesülését. Szentlászlói Osvát püspök egy 1476. évi oklevelében arról panaszkodik, hogy kétségbevonhatatlan tapasztalata az, hogy több testamentum nélkül elhunyt kanonok javait is gyalázatos és szabályellenes módon széthordták: olyannyira, hogy nemcsak hogy nem osztottak szét semmit a halottak lelki vigasza érdekében, hanem szolgálkat és hitelezőiket sem fizették ki.⁸⁴ Annyi viszont joggal feltételezhető, hogy esetünkben nem így, hanem szabályosan, a királyi parancslevélben olvasható módon ment végbe a hagyaték felosztása.

82 Az esetről bizonyítékuł János kanonok ugyanazon a napon tiltakozó oklevelet állított ki a csázmái káptalannal. Podmaniczky I. 1351–1510. Bp., 1937. 343–344. p.

83 Mon. Zagr. III. Diplomata: 1500–1526. Collegit et edidit Joannes Bapt. Tkalčić. Zagabria, 1896. 1–2. p., a fejezetében téves dátummal.

84 Mon. Zagr. II. 373. p.

Az uralkodók időnként jelentős bevételhez jutottak az üresedésben lévő püspökségek, érsekségek lefoglalt jövedelmeiből. A főpapok bevételének nagy részét tette ki a tized. A dézsma behajtása 1499-ben a zágrábi püspökségben is folyt. II. Ulászló augusztus 6-i levelében arra utasította a szlavón nemességet, hogy a Szentlászlói Osvát püspökkel kötött megállapodás alapján fiztessék jobbgáyaikkal a tizedet, ne máshogyan, ne okozzanak kárt neki, az uralkodónak. Ulászló azzal indokolta parancsát, hogy a hozzájuk (mármint a szlavón nemesekhez) közeli végvárak fenntartására is költi a beszedett tizedet. Megemlíti a király, hogy az új püspökkel majd másik egyezséget köthetnek a nemesek a dézsmafizetésről. Hozzátehetjük, hogy vele, az uralkodóval ezt nem tehették meg, mert, mint az oklevél írja, ő úgy hajtja be a tizedet, mint egy földesúr (!) és nem mint egy főpap. A forrásból megtudjuk azt is, hogy Váradi Péter kalocsai érsekre (a mindenkori zágrábi püspök közvetlen egyházi felettesére), Corvin Jánosra, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia bánjára, továbbá a püspökség jövedelmeinek adminisztrátoraira (azaz Butkai és Podmanicki kormányzókra) bízta a király, hogy akár egyházi fenytékkal, akár más eszközökkel szedessék be a tizedet.⁸⁵ A dézsma-szedés közvetlen irányítása nyilvánvalóan Butkaira és Podmanickira hárult. Az utasításban foglaltak megértéséhez szükséges tudni, hogy a tizedfizetésről szóló megállapodás a Szentlászlói Osvát és a szlavón nemesség közötti, a főpap kormányzásának 1466. évi kezdete óta tartó, újra és újra kiújuló küzdelem⁸⁶ minden bizonnyal végső állomása volt. Nem meglepő tehát, hogy Szentlászlói halála után a nemesek megpróbálták eltérni ettől az egyezségtől a maguk hasznára, ám az uralkodó szigorú fellépésével igyekezett véget vetni kísérletüknek. Racionális eljárás volt a részéről, hogy nem avatkozott bele a püspökség és a nyakas szlavón nemesség szűnni nem akaró tizedvitájába, mivel ha új egyezséget kötött volna a nemesekkel a dézsmafizetésről, azzal szűkítette volna az új püspök mozgásterét.

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a zágrábi egyházmegye adminisztrációját az jellemezte időszakunkban, hogy a kormányzóknak, Podmanickinek és Butkainak nem volt a kezében a püspöki egyházkormányzati hatalom egésze. Hatáskörük nyilván nem volt pontosan körülírva, de annyi talán joggal megállapítható a bemutatott források alapján, hogy ők lényegében nagyjából csak a *vicarius in temporalibus* jogkörével rendelkeztek. Fő funkciójuk tehát a püspökségi birtokállomány védelme, kezelése, a pénzügyek intézése, a jövedelmek behajtása volt. A vikárius feladatkörét a mindennapok szintjén nem személyesen a kormányzók

85 DF 268 146. Regesztája: Stipišić, J. — Šamšalović, M.: Isprave i. m. 493. p. (3478. sz.) Butkai és Podmanicki név szerint nincs megemlítve a dokumentumban.

86 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát családi és politikai kapcsolatai i. m. 483. p.

látták el, hanem Butkai egyik megbízható embere, Ági Horvát Péter, amint arról fentebb szó volt. Néha, igazán fontos ügyben azonban nem az új vikárius, hanem maguk a kormányzók jártak el: a Böhönyéért folytatott perben született bírói döntés meghozatalában 1500 januárjában maga Podmanicki működött közre. Amint azt a Kerecsényinek visszafizetendő kölcsön ügyéről tudósító forrásunk mutatja, a kormányzók — természetesen — ugyanúgy utasíthatták a kanonokokat bizonyos feladatok elvégzésére, ahogyan a püspökök. Minden bizonnyal Butkai és Podmanicki rendelkezett a püspökség haderejével.

Van értesülésünk arról, hogy milyen feladat megoldásához volt szükség katonaságra. Forrásunk az az oklevél, amelyben az uralkodó öröklődő bárói címet adományozott Podmanickinak.⁸⁷ A dokumentum pontos keletkezési dátuma ismeretlen, szövegéből annyi derül ki, hogy a kedvezményezett kamarásmesterként nyerte az adományt, minden valószínűség szerint még Anna királyné életében. (Az első adatunk Podmanicki kamarásmesteri tisztségviselésére 1503. május 25-éről, az utolsó 1514-ből való, Anna pedig 1502 óta volt II. Ulászló felesége és 1506. július 26-án halt meg.⁸⁸) Az oklevélből kitűnik, hogy Podmanickinak zágrábi püspökségi kormányzóként kifejtett tevékenysége igen jelentős súllyal esett latba azon érdemek között, amelyekkel rászolgált az adománya. Nemcsak a püspökség javainak hű megőrzésében jeleskedett, hanem többször is a szorongatott Jajca várának segítségére sietett — áll az okmányban. Ugyanis amikor az élelem fogytán volt a várban, és a törökök nagy sereggel igyekeztek azt elzárni a külvilágtól, Podmanicki, felismerve a veszedelemet, a döntő pillanatban kis lovashadával gyorsan annyi élelmet vitt a jajcaiaknak, hogy az ostrom veszélye teljes mértékben elhárult — olvashatjuk a dokumentumban. Az egyik legfontosabb végvár élelmezésének biztosítása országos jelentőséggel bírt, ennek során Podmanicki minden bizonnyal a püspökség csapatait vetette be. Ezeket a katonákat a püspökség bevételeiből fizették, többek között a tizedből (annak a király által el nem vont részéből). Már csak ezért is igaz — áttételesen — az uralkodónak a szlavón rendekhez szóló 1499. augusztus 6-i, fentebb ismertetett parancslevelében olvasható állítása, mely szerint a közeli végvárak fenntartására is költi a beszedett dézsmát. Joggal feltételezhető persze, hogy a püspökség katonáinak zsoldján kívül az egyházmegyét egyéb költségek is terhelték Jajca megsegítése okán: részben vagy egészben a szállítandó élelem, a szekerek ára stb., ezeket a kiadásokat — más jövedelmek mellett — szintén a tizedből kellett fedezni.

87 *Schiller Bódog*: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp., 1900. 327–329. p.

88 *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Archontológia I. i. m. 120. p. Magyarország történeti kronológiája. I. A kezdetektől 1526-ig. Szerk.: Solymosi László. 327., 329. p.

Adódott viszont olyan probléma a zágrábi püspökség életében, amely a kormányzók hatáskörébe tartozott volna, mégisincs információk arról, hogy bármit is tettek volna a megoldás érdekében, ám ez lehet, hogy csak forrásaink elégtelensége miatt van így. A püspökség birtokában lévő mezőváros, Dombró⁸⁹ polgárainak áruit az ausztriai Radkersburg lakosai elvették Raszinyakeresztúri Bocskai Péter jobbágynak adóssága fejében, teljességgel jogtalanul. Bocskai az egyik legtekintélyesebb szlavón nemesúr volt, vicebáni tisztséget is betöltött egy időben.⁹⁰ A király 1499. augusztus 14-én (az eset nem sokkal előbb történt) megparancsolta Bocskainak, hogy fizettesse vissza jobbágyaival a tartozást a radkersburgiaknak, hogy a dombróiak visszakaphassák javaikat. Az ügyről tudósító királyi parancslevélben⁹¹ egyáltalán nincs szó Butkairól vagy Podmanickiról, utalás sem történik rájuk (például panasztévőként is a dombróiak vannak említve). A dolog arra lehet példa, hogy a király bármikor intézkedhetett a kormányzók helyett jelentős ügyekben. Persze egyáltalán nem zárható ki, hogy az uralkodó Butkainak és Podmanickinak is megparancsolta, hogy járjanak el a dologban, erről azonban nincs tudomásunk.

Van olyan adatunk is 1499-ből, amely arra látszik utalni, hogy Podmanickinek ekkoriban valamiképpen talán köze volt egy országos jelentőségű politikai ügghöz. Történt, hogy valamikor az év tavaszán, az április 24-ére hirdetett pesti országgyűlést megelőzően Corvin János dalmát-horvát-szlavón bán fegyvereseivel rátört Kövendi Székely Jakabnak, Miksa német király tanácsosának egyik, Magyarország (pontosabban Szlavónia) határának közelében lévő várára, a stájerországi Ankensteinre (Borlinra), elfoglalta és kifosztotta azt, állítólag nagyon sok kincset rabolva. Az ügyet az országgyűlésen is tárgyalták. Székely Jakabnak Magyarországon (legfőképpen Szlavóniában) is voltak birtokai, mindenképpen nagybirtokosnak kell őt tekintenünk, a források hol vitézlőként, hol nagyságosként szólnak róla. Ankenstein megtámadása uralkodók közötti összeütközésként is felfogható volt. A feleknek gyorsan sikerült rendezniük a konfliktus hátterében meghúzódó, sok ezer forint értékű szlavóniai uradalmakat és drága ékszereket érintő ügyet. A megegyezésre 1499. szeptember 3-án stájer területen került sor, nem messze Ankensteintől.⁹² A megállapodást nem személyesen Corvin és Szé-

89 Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m.

90 Életére, tisztségeire ld. *Pálosfalvi, T.*: The Noble Elite i. m. 79–83., 425–426. p. stb.

91 DF 232 022. Regesztája: *Stipišić, J. – Šamšalović, M.*: Isprave i. m. 493. p. (3479. sz.)

92 *Péterfi Bence*: Egy székely két élete. Kövendi Székely Jakab pályafutása. Pécs–Bp., 2014. 104–110., 162. p., *Uő*: Adalékok a Jagelló-kori magyar-osztrák határ menti kapcsolatok történetéhez. A magyar és birodalmi „kétlaki” nemesség a 15–16. században. PhD-értekezés kézirat

kely, hanem Miksa és Ulászló király parancsára egy német és magyar urakból álló bizottság hozta tető alá, melyet magyar részről Somi Józsa vezetett. A tagok között ott találjuk Vojkfi Miklós szlavón báni ítélőmestert, továbbá Kanizsai György volt bánt⁹³ is, tehát már csak ezért is logikus, hogy a Szlavóniában ugyancsak fontos szerepet játszó zágrábi püspökségi kormányzóknak (illetve legalább egyiküknek) helye lett volna a testületben. Részvételükre végül nem került sor,⁹⁴ viszont Podmanicki János neve szerepel abban a szabad közlekedést garantáló menlevélben,⁹⁵ amelyet a német küldöttség tagjai állítottak ki a Székely Jakab birtokában lévő, Ankensteinhez nagyon közeli, szintén stájerországi Ormosdon még 1499. augusztus 31-én a magyar fél név szerint felsorolt képviselői részére. A menlevélben több olyan magyar küldött nevével találkozunk, akit hiába keresünk az egyezményről szóló oklevélben:⁹⁶ ilyen tehát Podmanicki is, ő van utolsóként említve a küldöttek sorában, minden cím és rang nélkül. Kérdés, elment-e egyáltalán a delegációval Ormosdra, illetve a tárgyalások helyszínére. Megjegyzendő még, hogy a menlevélből kiderül, hogy a német küldöttség tagjai a Miksa király és Székely Jakab közötti egyetértés alapján kapták megbízatásukat: a magyar delegáció ugyanott felsorolt tagjainak kijelölése hasonlóképpen, a Corvin és Ulászló közötti konszenzus eredményeként történhetett.

Fontos megjegyezni, hogy — amint az az eddig elmondottakból kitűnik — Butkai és Podmanicki kormányzói funkciója megkívánta, hogy folyamatosan a zágrábi egyházmegyében tartózkodjanak. Onnan valószínűleg csak nyomós okkal távoztak, s csak rövid időre. Természetesen nagyon is súlyos ok volt Podmanicki esetében Jajca várának megsegítése (több alkalommal), ennél kevésbé fontos dolog miatt is elhagyhatták a püspökséget. Van adatunk arra, hogy Butkai sem megszakítás nélkül tartózkodott az egyházmegye területén. 1499. augusztus 17-

az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. Bp., 2015. 144–150. p., *Schönherr Gyula*: Hunyadi Corvin János 1473–1504. Bp., 1894. 246–247. p.

93 1497–1498-ban volt dalmát-horvát-szlavón bán: *C. Tóth N. – Horváth R. – Neumann T. – Pálosfalvi T.*: Archontológia I. i. m. 98. p.

94 Az egyezségről szóló oklevél: DL 37 731.

95 DL 37 730. A menlevélre és az egyezséglevélre hivatkozik *Péterfi B.*: Adalékok i. m. 147. p., 728. jegyz., 148. p., 729. jegyz.

96 A német küldöttség tagjainak esetében nem ez a helyzet, mivel ugyanazoknak találjuk a nevét a menlevélben és az egyezményről szóló oklevélben is.

én ugyanis Kéthelyen saját kezűleg adott nyugtát, mely helység minden valószínűség szerint a Somogy megyei mezőváros.⁹⁷

Az elmondottak összegzésének folytatásaképpen szükséges megállapítani, hogy a püspökség szentszéki igazságszolgáltatását nem a kormányzók irányították, hanem a lelki ügyekben eljáró püspöki vikárius és annak császmái helytartója. (Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Bőhönyérről ítéelő bíróság különleges testület volt.) Két utóbbi viszonya nem volt feszültségtől mentes. Úgy tűnik, Szentlászlói halála után visszasságok jellemezték a püspökség szentszéki igazságszolgáltatásának munkáját. Mind a kormányzók, mind a szentszéki bíraskodás irányítói sok utasítást kaptak az uralkodótól. Ezek a parancsok gyakran a helyiek, leginkább sejtethetően a szlavón nemesek, illetve egyháziak sérelmeinek orvoslását szolgálták. Azt is mondhatnánk, hogy legfelsőbb szinten a püspökséget az új zágrábi főpap, Szegedi Lukács hivatalba lépéséig a királyi udvarból igazgatták, mivel helyben nem volt senki, aki a kormányzókat és a vikáriusokat felügyelte volna.

Befejezésként a következőkre kell még kitérnünk. Amint a király 1500 márciusának végén vagy áprilisának első felében kinevezte az új zágrábi püspököt,⁹⁸ Butkait és Podmanickit leváltotta kormányzói tisztségéből, és minden valószínűség szerint magához rendelte őket jelentéstételre Budára. Május 8-án Ulászló szentesítette az április 24-ére összehívott pesti országgyűlés által hozott törvényeket.⁹⁹ A 21. törvénycikk értelmében Bornemissza János királyi kincstartó és tíz, név szerint felsorolt királyi palotás (*aulicus*) — előkelő nemesúr — megkapta az önálló bandériumtartás jogát, az 1498. évi 22. törvénycikkben név szerint említett bárókhoz hasonlóan. Így jött létre a *decempersonatus* intézménye. A „tízszemélyek” (*decempersonák*, *decemvirek*), a tíz kitüntetett úr egyike Podmanicki János lett. Ezt nagy uralkodói kegyként, megtiszteltetésként kell értékelnünk, mely jelentős presztízzsel járt.¹⁰⁰ Nyilvánvaló, hogy Ulászló elsősorban Podmanickinak a zágrábi püspökségi kormányzóként tanúsított helytállását kívánta így jutalmazni, különös tekintettel jajcai hadivállalkozásaira.

97 DL 93 683. Engel P.: Magyarország a középkor végén i. m., C. Tóth N.: A Gordovai család i. m. 272. p.

98 Ld. a tanulmány elején!

99 Kronológia I. i. m. 326. p.

100 Neumann Tibor: A Korlátköviek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században. Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.) 43–44. p., Kubinyi András: A Jagelló-kori Magyarország történetének vázlata. In: Századok, 128. (1994) 290–291. p.

Arra, hogy Butkai és Podmanicki leváltása alkalmával Budára utazott, abból is következtethetünk, hogy május 15-én ott találjuk őket azon ötvenöt név szerint ismert úr között, akiknek tanácsára és kezességére a király Bakóc érsektől a Szentlászlói Osvát püspök által a testamentumában a végvárakra hagyott pénzből kétezer aranyforintot kölcsönvett Jajca megsegítésének céljából. Az ötvenöt úr (főpapok, bárók és *consiliariusok*) lényegében a tágabb királyi tanácsot jelenti, melynek ülésén jelen volt ekkor Szegedi Lukács püspök és Corvin János bán is.¹⁰¹ Magától értetődő, hogy Podmanicki felsőbb utasításra beszámolt saját tapasztalatai alapján a tanácsnak Jajca szorongatott, sanyarú helyzetéről, így nagy szerepe volt a kétezer forintos kölcsön felvételében. Az is nyilvánvalónak tűnik persze, hogy Butkai és Podmanicki budai tartózkodása alatt nemcsak a királynak tett jelentést a zágrábi püspökség (és a végvidék) helyzetéről, hanem Szegedi Lukácsnak és Corvin Jánosnak is.

101 Czövek Z.: Szentlászlói Osvát végrendeletének végrehajtása i. m. 57–58., 60. p. Az uralkodó május 15-i, saját aláírásával megerősített oklevelét a kétezer forint felvételéről ld. *Thallóczy L. – Horváth S.*: Jajcza i. m. 145–147. p. és Podmaniczky I. i. m. 345–350. p.

*Zsoldos Attila: A Druget-tartomány története 1315–1342.
Budapest, 2017. 302 p.*

A 14. századi Magyar Királyságon belül két nagyobb területi egységként Szlavóniát és Erdélyt különíthetjük el, melyek kormányzását Anjou uralkodóink helytartókra, bánokra és vajdákra bízta. A korabeli viszonyokat térképen tanulmányozó személy azonban hiába keresi, nem találja a Druget-tartományt. Ennek oka rövid időre szabott fennállása, mely I. Károly halála után a múlt egy visszavonhatatlanul eltűnő epizódjává tette. Ezt az epizódot kívánja megrajzolni Zsoldos Attila 2017-ben megjelent monográfiájában.

A szerző figyelmét a régió, ahol Aba Amadé, majd a Drugetek tartománya kialakult, már korábban felkeltette.¹ A Drugetekkel több tanulmánya foglalkozott, így korábban a család vagyonáról, Druget János és Vilmos kapcsolatáról,² valamint a tartomány működéséről is értekezett.³ Hosszan sorolhatnánk azon munkáit, amelyek a 13–14. század fordulójának politikatörténetével foglalkoznak, különösen a tartományurak, oligarchák kérdéskörében.

A monográfia öt fejezetben taglalja a Druget-tartomány történetét, végén utószóval és függelékkal. A mű előszavában a szerző az Anjou-kor kutatásának szükségességét hangsúlyozza.

A munka első fejezetében a tartományok, oligarchák helyzetével ismerkedhetünk meg a 13–14. század fordulóján. A tatárjárást követően az első tartománykezdemények kialakulásán át, az oligarchák személyét megismerve jutunk el az Abákig, akik az ország északkeleti felében kezdtek tartományépítésbe. Aba Amadé IV. Lászlótól I. Károlyig terjedő pályafutásának bemutatása azért indokolt, mert a Druget-tartomány földrajzilag csaknem egyezik Amadé egykori territóriumával. A szerző részletesen magyarázza a tartományúr és az oligarcha fogalmakat, majd hat oligarchikus tartományt különböztet meg. Legkésőbb a rozgonyi csatáig I. Károly III. András koncepcióját követte, kiegyezésre törekedett, erre a

1 Szepes megye kialakulása. In: Történelmi Szemle, 44 (2002) 19–31. p.; Nemes, szepesi nemes, aranyadó. In: Történelmi Szemle, 51 (2009) 419–429. p.; Kassa túsza. Pillanatfelvétel 1311-ből Aba Amadé familiájából. In: Történelmi Szemle, 39 (1997) 345–362. p.

2 Nádor és helyettese: Druget János és Vilmos. In: Történelmi Szemle, 54 (2012) 527–541. p.

3 A Druget-tartomány várnagyai. In: Castrum, 15 (2012) 33–42. p.; A Drugetek és a „hét vármegye”. In: „Köztes Európa” vonzásában. Ünnepi tanulmányok Font Márta tiszteletére. Szerk.: Bagi Dániel — Fedeles Tamás — Kiss Gergely. Pécs, 2012. 577–585. p.

kassai szerződés szolgál bizonyítékkal. Végül leszámolt ellenfeleivel, ebben több részletezett tényező volt segítségére.

A három Druget-nádorról szóló fejezetben Fülöppel, Jánossal és Vilmossal ismerkedhetünk meg. Fülöp 1315-től szerepel forrásainkban, sorban nyerte el tisztségeit, 1323-ban az ország nádora lett. 1327-ben utód nélkül hunyt el, I. Károly pedig az öccsét, Jánost nevezte ki nádorrá. A Druget Fülöp alá tartozó, honorként bírt területet azonban unokaöccse, Vilmos kapta, aki már apja, János nápolyi útja idején helyetteseként tevékenykedett. Apja halála után I. Károly immár harmadik Drugetként őt is nádorrá tette. A fejezet végén Vilmos 1330. évi végrendelete kerül elemzésre, aki szintén örökös nélkül hunyt el.

A monográfia központi, harmadik fejezete a Druget-tartományt és annak működését taglalja. A fejezet négy alfejezetre oszlik, amelyek egymásból következően, logikusan rajzolják eléink egy, a szó valódi értelmében tartománnyá fejlődő régió történetét. A tartomány megszervezése (1.) alapvetően a Fülöp által *pro honore* elnyert megyékre épült (Szepes, Újvár). A megyék száma idővel bővült, többek között Tornával, Gömörrel, majd Vilmos idején Unggal és Zemplénnel. A megyékben lévő királyi várak kormányzásának elnyerésén túl a Drugetek több megyében örökjogon is várakhoz jutottak. A vizsgálat nem csupán a megyék számára korlátozódott, mert az félrevezető lenne. A régiót ugyanis nem a megyésispáni, hanem a királybírói kinevezés fogta össze, mely rokonítható a macsói bánok kormányozta öt déli megyében tapasztaltakkal. Nem a Drugetek nádori tisztsége hozta létre a tartományt, hanem annak uraiból lettek nádorok. A tartomány urainak a Drugetek közül kellett kikerülniük, erre János és Vilmos egyidejű működése a legjobb példa.

A megyék, várak, ispánságok (2.) alfejezetben a Drugetek által elnyert honorok leírását olvashatjuk. A várak, mint ispáni tartozékok kerültek kiosztásra, de akadt olyan megye, mint Gömör, ahol nem volt királyi vár, ezért nagy valószínűséggel a nógrádi Fülekkel pótolták azt. Hevesből és Zemplénből sincs adatunk várról, Ungban pedig Neviceke került adományként a Drugetekhez. A tartomány fennállása során a várak száma is változott, Fülöp hét, 1342-ben Vilmos már 23 erősséget irányított. Külön érdekes volt számomra mindezen adatok összevetése az Erdélyben (8), valamint Szlavóniában (13) honorként bírt várakkal. A tartományhoz szervesen kapcsolódtak a szepesi szászok és tizlándzsások. A Drugetekkel való viszonyuk elemzése arra világít rá, hogy a király ebben a kérdésben nem nádorai mellé állt. A tartomány bányavárosai, hospes kiváltságos települései I. Károlytól városi jogokat nem kaptak, ennek oka abban keresendő, hogy privilegizálásukat követően kikerültek volna a honorból. A tartományt működtető familiárisok közül a legtöbben hosszú ideig mutathatók ki alispánként, ezzel együtt várnagyként

is. A megyék ilyen jellegű összevetése (Szepes/Heves és Borsod) a tartományon belüli különbségeket is jól érzékelteti.

A vizsolyi bíróság (3.) intézményének feltárása arra világít rá, hogy az itteni bíró nem alnádorként tevékenykedett, Perényi Miklós csak a tartományon belüli ügyekben járt el. A vizsolyi bíróság tevékenysége 1334-ben megakadt, de 1339-ben, élén Ruszkai Izséppel, újból életre kelt, igaz 1341-re elsorvadt. Az okokat találgatni lehet, valószínűleg Vilmos betegségével hozható kapcsolatba.

Lényeges kérdést érint az udvar és família (4.). Jóllehet mind a familiárisok köréről, mind az udvartartásról kevés információ állt a szerző rendelkezésére, mégsem mondható sikertelennek a vállalkozás. A várnagyoknak, alispánoknak a legtöbb esetben csak a neveiket tudjuk. Az udvar oszlopos tagja volt Apród István és az olasz Gery tárnokmesterek, Perényi Miklós és Ruszkai Izsép vizsolyi albirák. De ismerjük Druget Vilmos jegyzőjét, végrendelete pedig további személyezetről is beszámol. Az udvartartás, a Drugetek rezidenciái között tarthatjuk számon Szepest, Sároست, Terebest, bár Vilmos 1337 után inkább Visegrádon tartózkodott. A família tagjai közül nagy számban kerültek ki olyanok, akik királyi adományban részesültek (Tomori, Delnei, Perényi, Béli, Fonyi), nem mellesleg családi kapcsolataik is egyedi tendenciát mutatnak. A három Drugetet azonban változó összetételű familiáris szolgálta, ezek tartományon belülről való származására utaló okfejtés érdekes, hiszen a külföldi/idegen származásúak aránya is magas lehetett.

A negyedik fejezet a Druget-vagyont tárgyalja. Már Fülöp jelentős birtokokkal rendelkezett, ám János kifejezetten nem számított nagy birtokszerzőnek, habár Nevickét ő nyerte el. Vilmos ellenben tovább gyarapította a családi vagyont, 1335-ig nagyobb szerzeményeket könyvelhetett el. Zömében olyan várak kerültek hozzá, amelyeket I. Károly korábban hűtlenektől kobzott el. Jellemző a vagyongyarapodásra, hogy Fülöp a tartományában lévő váraknak mindössze 7, míg Vilmos 41%-át bírta örökjogon. Külön figyelmet érdemel Balog nembeli Doncs birtokainak ügye, ahol közvetetten egy másik bárói famíliával, a Szécsiekkel alakult ki feszült helyzet. Az 1330. évi végrendelet a hatalmas vagyon öröközésévé Druget Miklóst, Vilmos öccsét tette meg, tehát az elsőszülöttség elve alapján kívánt eljárni. Ennek a ténynek hatalmas jelentőségére hívja fel a szerző a figyelmet, hiszen éppen ez a dél-itáliai eredetű felfogás tette lehetővé a tartomány felszámolását.

A végrendeletet megerősítő I. Károly Druget Vilmos halálakor már ősei mellett nyugodott a fehérvári bazilikában. Az új politikai helyzetben I. Lajos és Erzsébet királyné karöltve bizonyos udvari körökkel a tartomány felszámolása mellett döntött, miként azt az ötödik fejezet tárgyalja. A politikai sakkjátszma kö-

vetkeztében Szécsényi Tamás vajda átmenetileg megszerezte ugyan a tartományt, viszont elveszítette Erdélyt, majd végül minden tisztségét. A megszűnő tartományból „kiszabaduló” megyék új ispánjai nem győzték okleveleikben hangsúlyozni, hogy egyedül I. Lajos kegyéből állnak helyükön. Druget Miklós Zemplén és Ung megyék élén maradhatott, a tartomány felszámolása tehát nem ellene, hanem a Druget-nádorok által képviselt kormányzati rendszer ellen irányult. A tartomány széthullásának mintegy jelképei Vilmos egykori familiárisai, akik uruk halála után szétszóródtak. 1343 januárjában végleges királyi döntés született a tartományon túl a Druget-vagyonról is. Nevickén, Barkón és Jeszenőn kívül további hat vár szállt vissza a koronára. A döntés azt jelzi, hogy a kortársak, a politikai elit, sőt maga a királyi család egyes tagjai is túlonúl veszélyesnek érezték a Drugetek tartományát, hatalmát, amelyet fel kellett számolni. A család továbbra is jelentős maradt, ám nem lettek az új uralkodó kegyének kivételezettjei.

Az utószóban a szerző az előzetes munkahipotézissel kapcsolatos megjegyzéseket osztja meg az olvasóval, tévesként jelölve meg azt a feltevést, miszerint az oligarchák és a Drugetek hatalomgyakorlása hasonló lenne. A Druget-tartomány egy modell, amely már a kassai szerződésben testet öltött, igaz az Amadé-fiak ennek működtetésére szemmel láthatóan képtelennek mutatkoztak. A vizsolyi bíróság sem vált a tartomány bírói fórumává, hiszen a nemesek azt megkerülhették. A tartományt királyi akarat hozta létre, és I. Károly halálával ennek vesznie is kellett.

A terjedelmes munkát követően térképek, függelékek segítenek az eligazodásban. Nyolc darab, igényesen kivitelezett térkép mutatja be, miként épült ki a Druget-tartomány, de birtokaik gyarapodását is figyelemmel kísérhetjük, hiszen a tartományon túl lévő szerzemények is fel lettek tüntetve. Külön figyelemre méltó az a két térkép, amely az 1342. és az 1343. évi Druget-tartomány/birtokok közötti különbségre hívja fel a figyelmet. A függelékben Fülöp és Vilmos tisztségei, helyetteseik archontológiája is helyet kapott. A két nádor itineráriumának összeállítása különösen fontos, hiszen a hazai medievisztika már régóta hangsúlyozza az ilyen munkák közzétételét. A Druget-tartomány archontológiája zárja ezt a részt, a vizsolyi bírák, tárnokmesterek, alispánok, valamint összesen 24 vár élén álló várnagy felsorolásával. Helyet kaptak továbbá a tízlándzsások és a szepesi szászok ispánjai is. A munkát 20 oldalon keresztül bibliográfia követi, amely jelzi a szerző teljességre való törekvését, valamint a munka nagyívű kivitelezését. A személynév és földrajzinév-mutató segít eligazodni a monográfiában. A munka végén, fejezetekre lebontva 14 oldalas angol nyelvű összefoglaló kapott helyet, jelentős nemzetközi kitekintéssel.

Az igényes formában, közérthető megfogalmazásban írt munka a szakmai elvárások terén igen magas színvonalon kivitelezett, mely a történelem segédtudományai terén már részleteiben is előrelépést jelent (archontológia, itinerárium), egyes politikatörténeti kérdésekről nem is beszélve. A monográfia új eredményeivel jelentős mértékben hozzájárul a korszak megismeréséhez. Zsoldos Attila munkáját a forráshasználat nagyságát tekintve példaértékűnek, több évtizedes munkára támaszkodó kutatásának irányát pedig útmutatónak tartom, amely további vizsgálatokra ösztönöz és ad lehetőséget minden, az Anjou-kort kutató történész számára, hiszen — mint azt a mű előszavában is olvashatjuk — a korszak arisztokrata családjainak történeti feldolgozása továbbra is várat magára.

Farkas Csaba

*Font Márta – Barabás Gábor: Kálmán (1208–1241)
Halics királya – Szlavónia hercege.
Budapest–Pécs, 2017.*

2017-ben a Magyar Történelmi Társulat és a Kronosz Kiadó gondozásában jelent meg a Pécsi Tudományegyetem két kutatója, Font Márta és Barabás Gábor közös munkája Kálmán (1208–1241) Halics királya — Szlavónia hercege címmel. IV. Béla tragikus sorsú öccsének személye korábban már mindkettejük kutatási érdeklődésének középpontjába került, így Font érdeklődését Halics-Volhinia története kapcsán keltette fel, míg Barabás figyelmét a herceg pápai megbízásai ragadták meg.

A két szerző által közösen jegyzett bevezető részben elsőként a herceg nevének eredetét veszik górcső alá. A Kálmán név kiválasztását nem Könyves Kálmán alakjára, hanem a mártírhálált halt zarándok, Coloman kultuszára vezetik vissza. Az ír szent a korszakban nagy népszerűségnek örvendett a Babenbergerek által uralt Osztrák Hercegség területén, amely aztán a merániak közvetítésével juthatott el a magyar királyi udvarba is. Ezt követően a Kálmán herceg életére vonatkozó forrásokról olvashatunk áttekintést. A magyarországi elbeszélő források szegényes információit elsősorban az ó-orosz évkönyvek, illetve különféle lengyel krónikák tudósításai egészítik ki. Míg az elbeszélő források révén leginkább a Kálmán gyermekkorában zajló halicsi eseményeket elemezhetjük, addig a hazai okleveles anyag — benne a herceg által 1226 és 1241 között kiadott diplomák — segítségével már Kálmán szlavóniai működését vizsgálhatjuk.

A kötet első nagy szerkezeti egységében Kálmán halicsi éveiről olvashatunk Font Márta tollából. A halicsi hadjáratok, majd a rövid magyar uralom évei alatt az akkor még csak kisgyermek Kálmán természetesen nem volt aktív alakítója az eseményeknek, személye elsősorban apja, II. András törekvéseinek eszközeként tűnik fel. A magyar király három évtizedes uralkodásának teljes egészét meghatározta a „halicsi ügy”, amelybe először 1205-ben avatkozott be, Roman Msztyiszlavics fejedelem halálát követően. Roman özvegye ugyanis kísérletet tett arra, hogy a férje birodalmát két fia, Danyiil és Vaszilko számára megőrizze. Ez a törekvés azonban ellentétes volt a Rusz fejedelemségeiben uralkodó szokásjoggal, amelynek értelmében a meghalt fejedelmek birtokait a szeniorátus elve szerint felosztották a népes dinasztia többi tagja között. Az özvegy így külső hatalmakhoz, II. Andrásához, illetve a lengyel Fehér Leszek fejedelemhez fordult támogatásért. A következő években a terület a magyar-lengyel vetélkedés középpontjába került, amelyben bár a Magyar Királyság katonailag mindvégig fölényben volt, a Halicsban hagyott helyőrség mégsem bizonyult elegendőnek a terület

megtartásához. 1205 után több megállapodás is született II. András és Leszek között Roman halicsi és volhíniai területeinek felosztását illetően, de végül csak az 1214-es szepesi találkozó tudta közös platformra helyezni a két uralkodót. A meg egyezés értelmében eljegyezték egymással Kálmán herceget és Leszek Salomea nevű lányát azzal a céllal, hogy aztán a két gyermeket ültessék Halics trónjára.

A szepesi találkozó körülményeinek bemutatását követően arról olvashatunk, hogy miként eszközölte ki II. András a pápai engedélyt Kálmán felkenéséhez és megkoronázásához. Pauler Gyula nyomán Font is arra az álláspontra helyezkedik, hogy Kálmánt valójában kétszer koronázták meg, de ezek datálását illetően már új álláspontot képvisel. Szerinte az első, még Magyarországon történt ceremóniára 1214 végén vagy 1215 elején került sor, majd a másodikra egy évvel később már Halicsban, 1216 elején. A következő fejezetekben Font áttekinti a Salomea királyné életével kapcsolatos információkat, bemutatja a Halicsban kiépülő magyar udvart és azonosítja annak tagjait, majd összegyűjti a helyi bojárság azon név szerint ismert képviselőit, akik a magyar uralom támogatóiként tűnnek fel a forrásokban.

A következő évek katonai eseményeinek elemzése során Font szakít a magyar szakirodalomban korábban uralkodó elmélettel, miszerint Kálmánt már 1215-ben elűzték egyszer rövid időre Halicsból, és arra az álláspontra helyezkedik, hogy a gyermekkirály uralma egészen 1219 elejéig fennállt. Ekkor azonban Msztyiszlav Msztyiszlavics Udaloj novgorodi fejedelem első halicsi hadjárata valóban menekülésre készítette a magyar udvart, és bár a lengyel-magyar seregek még ugyanebben az évben visszafoglalták az elvesztett területeket, az 1221-ben vezetett harmadik hadjárata végleg pontot tett Kálmán királysága történetének végére. A novgorodi fejedelem kunokkal megerősített serege győzelmet aratott a magyar hadak felett, elfoglalta Halicsot, Kálmánt és Salomeát, valamint a városban élő számos magyart pedig fogságba vetette. II. András ekkor békekötésre kényszerült, amelynek értelmében lemondott a Halics feletti területi igényekről, Msztyiszlav lányát pedig eljegyezték a magyar király harmadik fiával, András herceggel. Kálmán halicsi uralkodásának legfontosabb hozadéka Font szerint a „Halics királya” cím megszületése volt, amelyet a pápa engedélye révén az Árpád-házi herceg viselt elsőként a történelemben.

A kötet második nagy szerkezeti egységében Barabás Gábor veszi át Kálmán herceg életének elbeszélését. Msztyiszlav és II. András megegyezését követően az akkor már 13 éves Kálmán és Salomea kiszabadultak fogságukból és a Szepességben telepedtek le. Az itteni hercegi birtokok azonban még nem álltak össze egy önálló tartománnyá, kormányzati hatalmat Kálmán csak 1226-ban kapott. II.

András ekkor a trónörökös Bélát a déli tartományok éléről áthelyezte Erdélybe, míg a Horvátország és Dalmácia feletti hatalmat Kálmánra ruházta.

Kálmán szlavóniai uralmának bemutatása során Barabás felhívja a figyelmet arra, hogy elképzelhető, hogy a herceg nem azonnal „költözött át” a Szepeesség-ből, hanem csak évekkel később helyezte át állandó székhelyét délre. A tartomány központjával kapcsolatos elméletek bemutatása során inkább azzal az állásponttal ért egyet, hogy azt Csázmán építette ki, míg Zágráb városának az egyházi központ szerepét szánta. Utóbbi nézet mellett a legerősebb érv, hogy Kálmán tervbe vette a zágrábi püspökség és a spalatói érsekség egyesítését is.

A következő fejezetekben Barabás bemutatja Kálmán rendkívül heterogén címhasználati gyakorlatát, bátyjával, a későbbi IV. Bélával való tartósan jó viszonyát, valamint a kiépülő hercegi udvartartást. Utóbbiban kiemelt szereppel bírt a bán, a zágrábi püspök, valamint a hercegi kancelláriát is vezető zágrábi prépost. A szakirodalomban gyakorta Kálmán udvarával kapcsolatba hozott Magyar-lengyel Krónikával foglalkozó elméleteket is áttekinti Barabás. Ezzel kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a krónikában szereplő súlyos tárgyi tévedések valószínűtlenné teszik, hogy a krónika valóban a magyar udvarban keletkezett volna.

A továbbiakban külön fejezet foglalkozik a herceg és István zágrábi püspök kapcsolatával. Másfél évtizedes együttműködésük legfőbb vállalkozása a zágrábi és a spalatói egyházmegyék tervezett egyesítése volt, amelynek lépéseit Barabás részletesen áttekinti. Kálmán világi intézkedései mellett átfogó képet kapunk a herceg egyházpolitikájáról és IX. Gergely pápával ápolt jó kapcsolatáról is. Utóbbi keretében a pápa két özvegy lengyel hercegnő védelmét is Kálmánra bízta, valamint fontos szerepet szánt neki a boszniai bogumil eretnekek ellen vívott küzdelemben is.

Barabás önálló fejezetet szentelt Kálmán uralkodó dinasztián belüli szerepének is. Ebből kiderül, hogy míg bátyjával szinte töretlenül jó kapcsolatot ápolt, addig apjával és öccsével, András herceggel többször is konfliktusba került. Ezen ellentétek háttérében minden bizonnyal azt kell sejtenuünk, hogy II. András harmadik fiára ruházta át a halicsi jogigényt. Kálmán és András herceg konfliktusa minden jel szerint végül fegyveres összecsapásig fajult, igaz, ahogy arra Barabás is rámutat, annak pontos helyszínét és körülményeit a kutatás még nem tudta feltárni.

Az utolsó fejezetben érkezünk el Kálmán életének záróakkordjához. A tatárjárás során a herceg bátyja oldalán vonult fel a betörő mongolokkal szemben és ott volt a muhi csatában is. Rogerius és Spalatói Tamás tudósításaira, valamint B. Szabó János kutatásaira alapozva Barabás bemutatja Kálmán helytállását a katasztrofális magyar vereséggel végződő ütközetben. A herceg, a királyhoz ha-

sonlóan, el tudott menekülni a tatárok elől, de a csatában szerzett sebesüléseiből már nem tudott felépülni. Valószínűleg már hercegségébe visszatérve írta meg segélykérő levelét IX. Gergely pápának, majd 1241 májusában Csázmán eltávozott az élők sorából.

A kötetet lezáró összegzésben a két szerző bemutatja Kálmán megítélését az utókor szemszögéből, külön kitérve arra, hogy mennyire eltérő a herceg megítélése a különböző nemzeti történetírásokban. A mindvégig olvasmányos stílusban megírt munka egyik legfontosabb érdeme, hogy kimerítően feldolgozza a Kálmán herceggel kapcsolatos külföldi szakirodalmat. Mindemellet örömtelinek tarthatjuk, hogy Font Márta és Barabás Gábor jóvoltából egy újabb példánnyal bővült a középkori biográfiák sora, hiszen ez az a műfaj, amely leginkább meg tudja ragadni a történelem iránt érdeklődő, nem-szakmai olvasóközönség érdeklődését.

Lados Tamás